

danske studier

1983

Udgivet af Iver Kjær og
Flemming Lundgreen-Nielsen
under medvirken af
Niels Houkjær

Akademisk Forlag · København

Indhold

<i>Marianne Alenius</i> , seniorstipendiat, cand.mag., Københavns Universitet. Seneca-oversætter Birgitte Thott. Et fagligt portræt . . .	5
<i>Niels Kofoed</i> , studielektor, dr.phil., Københavns Dag- og Aftenseminarium. Myten og det mytiske hos Søren Kierkegaard	48
<i>Erik Hansen</i> , professor, cand.mag., Københavns Universitet. Det Pleonastiske At	61
<i>Hanne Regnar</i> , cand.mag. En hidtil overset kilde til den danske rimkrønike	81

MINDRE BIDRAG

<i>Christian Jackson</i> , mag.art. Nogle kilder til Holbergs Moralske Fabler	97
<i>Jens Peter Keld</i> , adjunkt, cand.mag., København. Politisk censur og teaterkritik	101
<i>Lise Præstgaard Andersen</i> , lektor, mag.art., Odense Universitet. Et ukendt digt af Georg Brandes	109
<i>Bo Elbrønd-Bek</i> , mag.art. Breve fra Hans Kirk vedrørende »Slaven«	111

ANMELDELSER

<i>Erik Dal</i> , administrator, dr.phil., København. Norske mellomalderballadar. 1: Legendeviser	125
<i>Niels Haastrup</i> , professor, dr.phil., Roskilde Universitetscenter. Jørgen Fafner: Tanke og tale. Den retoriske Tradition i Vesteuropa	127
<i>Leif Ludwig Albertsen</i> , professor, dr.phil., Aarhus Universitet. 111 danske salmer	131
<i>Niels Henrik Holmqvist-Larsen</i> , sekretær, cand.phil., København. Lise Præstgaard Andersen: Skjoldmøer - en kvindemyte	134
<i>Niels Haastrup</i> , professor, dr.phil., Roskilde Universitetscenter. DgO V, Daniel Matras. Udg. af Iver Kjær	139

<i>Jørgen Bang</i> , lektor, mag.art., Aarhus Universitet, <i>Hans Hertel</i> , professor, mag.art., Københavns Universitet, <i>Mette Kunøe</i> , lektor, cand.mag., Aarhus Universitet. Stig Dalager og Anne-Marie Mai: Danske kvindelige forfattere I-II.	144
<i>Erik Dal</i> , administrator, dr.phil., København. Tom Engelbrecht og René Herring: Sophus Claussen. En bibliografi 1882-1981.	152
<i>Lars Peter Rømhild</i> , lektor, mag.art., Københavns Universitet. Børge Houmann: Martin Andersen Nexø og hans samtid 1869-1919. .	154
<i>Sven H. Rossel</i> , professor, cand.mag., University of Washington. Henrik Wivel: Den titaniske eros. Drifts- og karakterfortolkning i Johannes V. Jensens forfatterskab.	157
<i>Lise Præstgaard Andersen</i> , lektor, mag.art., Odense Universitet. Marianne Juhl og Bo Hakon Jørgensen: Dianas hævn - to spor i Karen Blixens forfatterskab.	158
<i>Poul Houe</i> , associate professor, cand.mag., University of Minnesota. Johan Fjord Jensen: Efter guldalderkonstruktionens sammenbrud I-III.	165
<i>Erik Petersen</i> , forskningsbibliotekar, cand.mag., Det kgl. Bibliotek. Hvad Fatter gør... Boghistoriske, litterære og musikalske essays tilegnet Erik Dal.	174

Seneca-oversætteren Birgitte Thott Et fagligt portræt

Af Marianne Alenius

Tavshed er den mest træffende beskrivelse af det eftermæle Birgitte Thott har nydt i Danmark fra ca. 1800 og frem til i dag. Sammenligner man vores viden om hende med det kendskab vi har til den næsten samtidige Leonora Christine Ulfeld, er der meget større forskel end de to kvinders bidrag til periodens danske kulturliv berettiger. Kongedatteren Leonoras romantiske skæbne må ganske vist indrømmes at være mere fængslende end den lærde enkefru Thotts, og en kulturskabende forfatter har vel også større betydning end en kulturformidlende oversætter? Eller hvilken rolle har en oversætter egentlig i en kultur med så spæd en modersmålsdigtning, som Danmark havde i midten af 1600-tallet?

I Eric Jacobsens »Translation a Traditional Craft«, Kbh. 1958, behandles oversættelseskunsten som kulturelt fænomen og som selvstændigt kulturskabende faktor. Af bogen fremgår bl.a., i hvor høj grad oversættelser er afhængige af oversættere, en kendsgerning, som ofte fortrænges. Det vises, hvorledes den europæiske nationallitteratur er opstået side om side med den lånte oversættelseslitteratur og i sin tidlige fase ofte er udsprunget af samme miljø eller endda fra samme hånd som oversættelsen.

Nærværende artikel har som sit formål at præsentere Birgitte Thott gennem hendes åndelige miljø i Danmark og belyse nogle af de muligheder og forhindringer, hun som kulturforvalter i sit oversættelsesarbejde kom til at stå overfor. Hendes hovedværk, Seneca-oversættelsen fra 1658, vil være centrum for undersøgelsen. Artiklen vil ikke behandle den sproglige side af hendes oversættelsesarbejde og heller ikke redegøre for hendes økonomiske forhold¹.

Kilder og sekundærlitteratur

Den smule sekundærlitteratur, der findes om Birgitte Thott, er fortrinsvis af sproglig eller slægtshistorisk karakter².

I de almene litteraturhistoriske og sproghistoriske fremstillinger nævnes hun kun i forbifarten. R. Paulli, *Dansk Biografisk Leksikon* 1943, har til gengæld givet hende en placering, som svarer til hendes format, og i en enkelt artikel af helt ny dato forfattet af Erik Dal finder man et fyldigt portræt af hende, selvom artiklens egentlige ærinde er af boghistorisk karakter³.

Går man tilbage til tiden før 1800, er hovedkilden på dansk om Birgitte Thott Fr. Chr. Schønau afsnit i »Samling af Danske Lærde Fruentimer«, Kbh. 1753 s. 1376-1431. Schønau er en hverken særlig kritisk eller nøjagtig kompilator. Han vil gerne føre både de lærde kvinder og sig selv frem og siger derfor hellere for meget end for lidt, især fortaber han sig ofte i fjernt notestof om lærde mænd. Han har brugt sit kildemateriale sjusket og ufuldstændigt, og der er kun nogle få interessante nye oplysninger, først og fremmest meddelelserne om private ejere af Seneca-oversættelsen (s. 1382) eller andre af hendes bøger. Min artikel bygger derfor næsten udelukkende på materiale skrevet før Schønau:

1. Den ældste og mest indholdsrige skriftlige kilde er Jørgen Rosenkrantz', Holger »den lærde«'s søns, ligtale over Birgitte Thott, Sorø d. 30. april 1662.
2. Birgitte Thotts egne værker og deres fortaler og gratulationsdigte. Vigtigst blandt disse er Seneca-bogen, 1658. (En værkfortegnelse findes s. 39f.).
3. Ligtaler og privatbreve (præcise referencer på de relevante steder).
4. Albert Thuras »Gynæceum Daniæ Litteratum«, Altona 1732, p. 116-120.
5. Otto Sperling den yngres håndskrift på Det kongelige Bibliotek i København, »De foeminis doctis«, skrevet i årene omkring 1700. I håndskriftet, som er i kladdeform og usystematisk opbygget, omtales Birgitte Thott som nr. 25 udaf ca. 1400 kvinder fra verdenshistorien. Materialet er skrevet ned fortløbende, således at Birgitte Thott-siderne bliver et af de tidligst affattede afsnit, måske nogle årtier før 1700. En henvisning til H.M. Schactius' artikel om lærde danske kvinder i *Nova literaria mar. Balt.* et Sept., årgang 1700, føjet til i anden blækfarve viser dog at oplysningerne er blevet fulgt op fortløbende af ham selv eller en anden. Sperling opgiver intet fødested for Birgitte Thott og har heller ikke på andre oplagte punkter fælles meddelelse med Rosenkrantz' ligtale, som han tilsyneladende ikke har anvendt. Han kunne således ved første øjekast opfattes som en uafhængig kilde til Thott, men går man hans oplysninger efter, viser det sig, at de alle kan findes i Seneca-bogen.

Det biografiske materiale om Birgitte Thott har været benyttet med skiftende grundighed igennem tiderne. De bedste kilder er Jørgen Rosenkrantz' ligtale (latin) 1662 og Seneca-bogen (fortaler på diverse sprog) 1658. Begge disse vil blive citeret og diskuteret udførligt her.

Sperling er i denne sammenhæng af sekundær værdi, som påvist, men er indirekte betydningsfuld ved at levere materiale om andre lærde kvinder.

Albert Thura er skæringspunktet mellem den ældre kildebennyttelse og den nyere. Som den seneste og let tilgængelige latinske kilde er Thura blevet grundlaget for den første danske: Schönau.

Thura har benyttet Jørgen Rosenkrantz' ligtale, som han direkte henviser til. Fra ham selv stammer en fyldig, men ikke komplet liste over Birgitte Thotts værker. Fra ham udgår imidlertid også den fejlagtige læsning af Rosenkrantz vedrørende Birgitte Thotts fødested (Boltinggård på Fyn i st.f. Fårupgård i Jylland)⁴, som fra Thura overtages af Schönau, derfra går videre som fast inventar i Thott-biografien i de følgende 200 år og endnu nævnes som mulighed hos R. Paulli 1943. Spørgsmålet får således kildekritisk værdi. At Rosenkrantz har ret, støttes i øvrigt af den ellers uforståelig hyldest til Birgitte Thott som den »jyske Muse« i Anna Maria van Schurmans gratulationsdigt i Seneca-oversættelsen (citeret nedenfor s. 17).

Kilderne til Birgitte Thotts liv må således konstateres at være få og fattige.

Seneca-oversættelsen, 1658

Birgitte Thotts Seneca-oversættelse er en imponerende bog på ca. 1000 foliosider skrevet på det nyudklækkede litterære sprog: dansk, - »en af vort 17. årh.s store bøger«⁵. Den blev trykt i Sorø 1658 på det kort før indviede trykkeri af trykkeren Jørgen Hantsch, som med denne bog levede sit hovedværk. Her skal bogens pompøse begyndelse omtales, fordi den fortæller noget om Birgitte Thott selv og hendes placering i samtidens intellektuelle miljø.

Indenfor bogens første del, før selve oversættelsen begynder, finder man to smukke kobberstik af Albert Haelwegh⁶. Det ene viser bogens indhold: Seneca i barokkens Danmark, udformet som et storslået titelblad. Kejser Nero, den romerske tyranniske magthaver i årene 54-68 ses siddende på sin trone for enden af en lang barok perspektivtegnet paladshal, hvorfra han har befalet sin forhenværende minister, eller »ven«, som han blev kaldt, at forrette sit selvmord. I forgrunden dør Seneca omgivet af gode venner og sørgende slægtninge, som tager imod hans sidste ord og med en

gåsefjer nedskriver hans testamente over det eneste, Nero havde ladet ham beholde, »billedet af hans liv«, som det fortælles hos historikeren Tacitus (*Annales* 15, 62 f.). En romersk soldat overvåger. Situationen er fortolket i Birgitte Thotts danske rimede vers arrangeret på symmetrisk opbyggede søjlesokler.

»Kejser Nero den gromme Lod Senecam omkomme. Hans Aarer aabnet de bløde i badet baaren, hand døde«	»hans ædle Gemøt stadigt blef, til enden hand dictet oc skref hans visdom den lefver oc her hvorom denne Bog vidne bær.«
---	---

Ovenpå soklerne står fire skønne og dydige gudinder: Constantia, Iustitia, Sapientia og Temperantia. Øverst oppe på paladsets kulisseagtige gavl troner en Minerva-udklædt Birgitte Thott siddende på en stor stabel lærde bøger, med venstre hånd lukket om den dræbende spydsod og højre støttet på familieskjoldet med Thott-slægtens våbenmærke, iført fjerbuskprydet hjelm og vajende gevandter. Barok(t).

Bogens andet stik er et antagelig mere realistisk portræt af Birgitte Thott i seriøs halv-profil, harmonisk indsat i en oval ramme. Nedenunder er anbragt et hyldestdigt i elegante vers på latin af den danske nylatindigter og historiograf, Vitus Bering.

Herefter følger en »approbatio«, en anbefaling af bogen til trykning, og to danske fortaler skrevet af hende selv, den ene til læseren, den anden til kvindekønnet, og derpå ikke mindre end 12 gratulationsdigte til hende på hhv. latin, tysk og dansk.

Alene synet af bogen er overvældende, men tanken om indholdet, som vil blive præsenteret mod denne artikels slutning, er direkte udmattende. Ingen anden klassikeroversættelse til dansk hverken fra 1600-tallet eller 1700-tallet kan i omfang måle sig med den. Hverken Matthias Moths Ovid-oversættelse, hvoraf der først 300 år senere er blevet publiceret nogle brudstykker⁷, eller Henrik Gerners Hesiod-oversættelse, Kbh. 1670, begge udarbejdet i tiden kort efter Birgitte Thotts død. Kun Saxo-oversættelsen af Anders Sørensen Vedel, trykt i 1575, og Bibelen i Christiern Pedersens oversættelse, trykt i 1550, er sammenlignelige i henseende til pragtudstyr og omfang.

Med Seneca-oversættelsen havde den danske bogverden sat et tredje monument i tidens ånd. Den kristne lutherske Bibel, Saxos litterære nationalhistorie og dette vigtige fragment af vores kulturelle fortid, den græsk-romerske oldtid, gav tilsammen danskerne redskaberne til at deltage vær-

digt omend ikke jævnbyrdigt med de andre europæiske lande i det internationale kapløb om æren for den bedste nationalsproglitteratur.

Seneca var ikke den første klassiker, der fik sin danske oversættelse, men man kan ikke sige, der var nogen tradition for klassikeroversættelser i Danmark i sammenligning med, hvad der fandtes fra efterhånden flere århundreder i Europa syd for Danmark. Kun nogle små ansatser kunne antyde, at der var et latent behov, f.eks. en smule »Cato«'s *Disticha* i en regnebog fra 1576, lidt *Arrian* og *Plutarch* 1599, *Vergils Bucolica* 1639, *Æsop* 1646 og lidt af *Ciceros breve* 1656. (N.M. Petersen har i sin danske litteraturhistorie III, Kbh. 1868,² (s. 254-259) beskrevet indholdet af de fleste af disse bøger). Oversættelser behøvede oversættere. Set i tilbageblik kan man konstatere, at en 1000 siders oversættelse af en hedensk forfatter ikke netop var et hverdagssyn i datidens Danmark, og man må naturligt spørge: Hvem var oversætteren? Og hvorfor oversatte hun Seneca?

Birgitte Thotts barndom, ungdom og ægteskab

Birgitte Thott var en dansk adelskvinde af fornem familie. Hun blev født på Fårupgård i Jylland i 1610 og døde i Sorø d. 8. april 1662. Hendes moder var den dengang berømte personalhistoriker Sofie Below. Hendes fader, Christian Thott, døde, da hun var barn. Hun blev gift med adelsmanden Otto Giøe til Turebygård på Sydøstsjælland, da hun var 22 år, og levede knap 10 år som hans hustru. Da hun var 32 år blev hun enke, barnløs.

Født adelig og gift adelig levede hun et liv blandt adelige, kongelige og lærde. På dette punkt afveg hun næppe fra sin stands flertal, men det gjorde hun til gengæld på andre. Jørgen Rosenkrantz skriver i sin ligtale ca. 1/3 inde i talen, som i øvrigt lever op til genrens krav om den store stil:

»Hun blev født, for nu at begynde dér, d. 17. juni i året 1610 på det ikke så lidt navnkundige familiegods Fårupgård, der ligger i Jylland, og var af oprindelse af en meget fornem og smukt markeret afstamning. Hun havde den meget fornemme og ædle fader Christian Thott, herre og arving til Fårup- og Boltinggård. Moderen, Sofie, var en meget bemærkelsesværdig og højagtet kvinde, der stammede fra den meget fornemme Below-familie. Med lige stor ret ville jeg kunne opregne hendes bedsteforældre, tiptipoldeforældre eller tipoldeforældre på begge sider og deriblandt nævne så mange andre det skulle være, hvis det var nødvendigt.

Såsom hun nedstammede fra dette meget berømte slægtsgrundlag, kunne hun ikke undgå at vokse sig til netop de dyder, som frem for alle andre var passende for hendes stand og køn. For også kvindelige væsener ud-

vikler sig henimod det, som de er opstået fra. Man plejer jo også hos dyrene nogenlunde at kunne iagttage forældrenes gode egenskaber. Og man må betragte det som et varsel, hvis - som digteren siger⁸ - de vilde ørne skulle avle en tam due. Men altså straks i hendes barndom stod et sådant strålende skær fra hendes enestående gode anlæg og hendes ædle karakter, at det ligefrem vakte undren hos forældrene. Da de forstod, at deres datter åbenbart beherskede en større mængde begavelse, hukommelse og allerbedst: dyd, end hvad der mentes at kunne tilfalde hendes køn og alder, bekostede de med det samme fra hendes første år gavmildt hendes opdragelse og lod hende omhyggeligt uddanne i de dyder, der var en kristen jomfru værdige.

Sin højt lovpriste fader mistede hun tidligt, da hun var i sit syvende år. Dermed fik hendes moder, der stadig levede, overdraget også dennes del af kærligheden og omsorgen for datterens opdragelse, og hun ydede virkelig enhver pligt overfor hende, som nogensinde kunne forventes⁹ fra nogen from og samvittighedsfuld moder.

Som hun blev ældre, begyndte hun at holde af, beskæftige sig med og ligefrem dyrke udenlandsk litteratur og sprog, særlig fordi hun både i harmoni med sin egen følelsesmæssige beslutning og i overensstemmelse med sin meget gode faders vilje havde hengivet sig til studier af sprog og de allerbedste lærefelter. Hun lærte nemlig sprogene tysk, fransk, engelsk og spansk, på hvilke fremragende og meget nyttige teologiske skrifter ligger hængemte, uden nogen manuduktion eller håndsrækning, og indenfor dem gjorde hun i den grad heldige fremskridt, at hun uden videre fejlfrit kunne deltage i en samtale med andre og kunne oversætte hvad som helst uden besvær.

Som følge deraf skete det, at den meget fornemme og særdeles virksomme Otto Giøe udbad sig netop hende som sin ægtemage, påvirket af hendes legemes og sinds fremragende medgift, som naturen samlede sammen eller rettere hobede op i hende, og den højtidelige bryllupsceremoni blev fejret i Odense d. 14. oktober 1632. Med denne berømte ægtemand levede hun i ni år og nogle måneder som så fuldkommen en frue, at hun ikke forsømte en eneste pligt overfor ham, som selv den elskeligste og mest trofaste hustru kunne have ydet. For ligesåvel som han intet mere ønskede, end at han med enhver form for kærlighed og velvilje kunne ledsage en hustru af så god en karakter, således bestræbte hun sig daglig stadig mere på at vinde sin mand for sig ved adlyden, trofasthed, menneskelighed og ærbødighed. Børn så de dog ingen af, og desto lykkeligere må man i virkeligheden anse dem. Således kunne nemlig tidens bitre omskiftten ikke kom-

me til at ramme dem. Og fremdeles er sønner og døtre ofte en belastning, og ikke sjældent giver flertallet af dem anledning til sorg og smerte snarere end til glæde og fornøjelse. Historieskrivningen meddeler os, at kejser Augustus engang skal have udbrudt:

»Oh, gid jeg havde været ungarl, eller ikke havde nogen børn!«

Og af den grund bar de deres barnløshed med let sind. Efter sin mands død, som indtraf i året 1642, forblev hun for evigt enke.«

Denne tragiske kvindeskæbne blev Birgitte Thott's chance og store lykke. Fra nu af kom der fart over hendes intellektuelle liv. Men inden den faglige Birgitte Thott kommer i centrum skal vi se et par glimt fra hendes familieliv, som viser lidt mere af det liv, hun ved sin mands død gjorde op med. Rosenkrantz havde, fornemmer man, med velmente, men ikke særlig overbevisende argumenter, dækket over den store mangel i fru Thotts liv: børn. At det ikke var fordi børn var belastende, Birgitte Thott ikke havde nogen, ses af hendes omsorg for andres børn i familien. Rosenkrantz nævner explicit Elisabeth Thott og Sofie Thott. Elisabeth skal her tjene som eksempel. Hendes fader, Henrik Thott, var Birgittes broder. Da Elisabeths egen moder, og senere hendes stedmoder, begge var døde, blev hun fra 1647 opdraget hos Birgitte, »som fra den Tid, hende til sit Barn, ..., hafver antaget«¹⁰. Birgitte fandt steddatterens begavelse fremragende og »hafver derfor holdt hende til Studering og gode Bøgers Læsning«¹¹. Hun lærte hende selv fransk og engelsk, og de to samarbejdede om Elisabeths oversættelse fra engelsk af Thomas Fuller's »Gode Tancker udi onde oc verre Tider«, som Elisabeth står for at have oversat, mens Birgitte har skrevet indledningen og som Elisabeths lærer vel også rettet oversættelsen igennem. Birgitte overdrog skriftet til Thomas Bartholin, lægen, som efter begge kvinders død besørgede den i trykken.

Elisabeth døde ung af sygdom, og fra Hans Clausen Rosings ligprædiken over hende skal citeres et stykke, som belyser det gode menneskelige og faglige forhold mellem Birgitte Thott og hendes steddatter. Rosing skildrer Elisabeths sygeleje og gennemgår hendes sidste hilsener, som nævnt i rækkefølge gik til: hendes forlovede Erik Sehested, som var bortrejst, hendes fader, hendes afdøde moder og dernæst »Hendis Fadersyster (= Birgitte), som da icke kunde være saa idelig hos hende, som hun pleyede, for den Angst, hun fandt ofver deris Skilsmisse, saa hafde indtaget hendis Hierte, at hun fryctede, hun ved sin Kleinmodighed, hende sin Frimodighed skulle betage, beklagede hun sig meget for, ynskede hiertelig, hun vilde gifve sig til freds, oc bad hun vilde endnu engang komme til hende. Der det skeede, rackte hun hende sin Haand, oc bad for Guds Skyld,

hun ville gifve sig tilfreds, sigendis der hos: At dersom der var noget i Verden, hvorfor hun skulle ynske sig længer at lefve, da skulde det mest være, for at tiene hende igien, for al den Flid hun hafde med hende, hvorfor hun hende i høieste Maader tackede«¹².

Som det ses og videre skal bekræftes nedenfor, var der rigelig plads til at omgås både familie og venner ved siden af det faglige liv Birgitte Thott levede. Hvad der derimod ikke kunne kombineres med studierne, var et nyt ægteskab. Eller er det et rent tilfælde, at Birgitte Thotts faglige karriere begynder i 1642, samme år som hendes mand døde?

Sammenholder man talen over Birgitte Thott med Oluf Bentsens ligprædiken over hendes mand, Otto Giøe, København d. 14. maj 1642, får man bekræftet det billede af Thott, som Rosenkrantz gav. Den studieaktivitet, man hos Rosenkrantz hører om i forbindelse med hendes barndom, ungdom og enketid, nævnes ikke med et ord af Oluf Bentsen i beskrivelsen af Otto Giøes og Birgitte Thotts ægteskab. Det er den menneskelige og ikke den faglige kontakt, som fremhæves i en ligtale, kunne man indvende. - Men i Elisabeths tilfælde hang de to ting sammen. Det er ikke relevant i beskrivelsen af en kvinde at omtale hendes studier? - Alligevel nævner Rosenkrantz netop studierne som en af de væsentligste fortjenester ved hele Birgitte Thotts liv, undtagen altså i de ti år, hun var gift, hvor de omvendt slet ikke omtales. Ægteparret havde muligvis slet ikke mulighed for studier? - Birgitte havde nok, hendes mand måske mindre. Under hele deres ægteskab, fortæller Oluf Bentsen, var Otto Giøe nemlig en syg mand. I 1627 var han blevet skudt, »udi den Wenstre side, oc ud igiennem Rygen tvert igiennem« (p. E3). Med stadig svigtende held forsøgte han at gennemføre en militær karriere fra da af. En række forskellige sygdomme og store smerter brød ham ned, indtil han døde som 38-årig. Han skildres, som det til en vis grad ligger i genrens krav, som et sympatisk, tappert og meget sygt menneske. Men ikke, som så mange andre i hans nære omgivelser, som en intellektuel. Et enkelt brev fra hans hånd, skrevet på latin til hans plejefader Holger Rosenkrantz i 1628¹³, viser, at han beherskede sproget og på det tidspunkt følte sig forpligtet af sin opdragelse til at fortsætte sine studier. Det er i hvert fald, hvad han lover i brevet, samtidig med at han takker for sin opvækst hos Rosenkrantz. Otto Giøe var da også på studierejse i udlandet, før han blev gift, men i den voksne tid nåede han kun at pleje sine ambitioner i militæret. Det er hans indsats på dette område, som rosende fremhæves i ligprædikenen, hvor han hyldes, fordi han »udi alle Occasioner sig, som en daper Soldat og resolut Cavalier, haffver presentet« (p.E3).

Birgitte Thott omtales udelukkende for sin kærlige og Gudsfrygtige omsorg og pleje af ham - og for hans kærlighed til hende. Ikke det mindste glimt af en bog skimtes i nogen af de to beskrivelser af ægteskabet, hvad der naturligvis ikke behøver at betyde, at Birgitte Thott ikke kan have læst nu og da. Men det var ikke i bøgerne hendes pligter lå, og heller ikke med dem de to fordrev ventetiden ved sygelejet, som i Elisabeths tilfælde. Man kan i denne forbindelse drage en parallel til en anden lærd kvinde, Anne Margrethe Bredal, som i et brev fra 1703, trykt hos Albert Thura (s.38), fortæller om sine hemmelige møder med Muserne under mandens sygdom. Meget tid bliver der ikke, da hun foruden at skulle passe den syge også skal drive gården alene. Men efter hans død, i sørgetiden inden hun lader sig overtale til at gå ind i et nyt ægteskab, skynder hun sig, i det omfang hun får tid til overs fra sine 7 børn, tilbage til bøgerne: »Under den ro, der var i enketilstanden, genoptog jeg mine studier, som havde været temmelig trægt tilgodeset under mit lovformelige ægteskab«.

Hvordan det nu end skal forklares, ligger det i alle fald klart, at Birgitte Thott i 1642 vendte tilbage til et intellektuelt liv, hvor hun blev til sin død.

Birgitte Thotts faglige miljø

Dette afsnit skal behandle det intellektuelle, faglige miljø, Birgitte Thott færdedes i i sin produktive periode: enketiden. Kender man noget til det, kan man muligvis også gøre sig rimeligt sandsynlige overvejelser om hendes interessefelter og motiver for at beskæftige sig med de emner, som hendes oversættelser meddeler os, at hun må have været optaget af. Desuden vil man kunne danne sig et indtryk af, hvilken rolle hun selv har haft i samtidens kulturelle liv. Hendes skrifter er konkrete, overleverede beviser på hendes arbejde, men viser muligvis kun en del af det.

Præcis hvad hun lærte hvornår, kan ikke spores klart. Otto Sperling meddeler, at hun kunne fem sprog: latin, hollandsk, italiensk, fransk og engelsk. At dømme ud fra den rækkefølge han nævner sprogene i, har han sin viden fra professoren i Sorø, Johannes Fabers hyldestdigt til Birgitte Thott i Seneca-bogen fra 1658. I 1662 nævner Jørgen Rosenkrantz ikke italiensk og hollandsk i sin ligtale, men derimod tysk og spansk. Provsten på Samsø, Hans Jensen Svaning, supplerer listen med græsk og hebraisk i sit forord til Thotts oversættelse af Philip Mornay fra 1650. En gymnastisk opvisning af sjældne græske ord formede til klagesange i anledning af hendes død¹⁴ kan vel, selvom de måtte nydes hinsides, også tolkes som udtryk for, at hun mestrede det græske sprog. Hos Svaning roses hun for

sin mundtlige sprogfærdighed på en række moderne sprog, som hun talte flydende med udenlandske gæster, ligesom hun af ham og andre beundredes for sin frie korrespondance på latin, hvorfra vi har bevaret et enkelt brev til Ole Worm.

Dansk, tysk, hollandsk, engelsk, fransk, italiensk, spansk, latin, græsk og hebraisk er således alle sprog, som Birgitte Thott i sin samtid mentes at beherske. Oversættelser til dansk, som hun selv har udarbejdet, har vi bevaret af værker skrevet på tysk, engelsk, fransk og latin. Den spanske Juan Luis Vives har hun oversat fra latin, og de græske tekster af Epictet og »Cebes« er oversat fra dobbelsprogede udgaver: græsk-latin. Birgitte Thott synes at have kunnet klare sig indenfor 10 sprog, selvom hun måske ikke har »kunnet« dem alle lige godt.

Interessant er det, at hendes intellektuelle hovedsprog, latin, ikke var med i barndomslæren. Latin tog hun sin første lektion i samme år, hun var blevet enke. Rosenkrantz fortæller om dette:

»Altså, i en alder af 31 år, tog hun for første gang fat på under fremragende læreres vejledning at lære det latinske sprog, som i dag dyrkes vidt og bredt af de lærde, og så godt var resultatet, at hun lynhurtigt kunne udtrykke ligegyldigt hvilke tanker hun ønskede på sproget. For at kunne til egne sig den inderste mening med den hellige skrift arbejdede hun sene-rehen ikke uden udbytte og enestående fremskridt med det hebraiske sprog, som er det, Gud selv benyttede til at meddele sig til patriarkerne og profeterne på, og på hvilket Det gamle Testaments kanoniske skrifter oprindeligt var affattet. Hun var aldeles klar over, at vandet har én smag ved sin kilde, en anden nede i floden.«

Ikke længe efter genoptagelsen af studierne tog Thott skridtet fra elev til selvstændig. Mens hun arbejdede med at lære latin og hebraisk, begyndte hun selv at blive produktiv som oversætter indenfor det franske og engelske sprogområde. Og allerede i 1658 forelå den færdigtrykte Seneca-oversættelse fra latin, hendes hovedværk og en væsentlig kilde for os til viden om hendes fagkreds.

Erik Dal er den første, der har stillet og søgt at besvare spørgsmålet »om Birgitte Thotts vej til netop dette forfatterskab« (s.41). I sin artikel kommer han kort ind på emnet og peger på Sorø-miljøet og specielt Henrik Ernst som bindeledet mellem Seneca og Thott. Hans tanke skal her følges og efterprøves i detaljer.

Den tyskfødte *Henrik Ernst* var omkring 1626 kommet til Danmark og havde virket som privatlærer i adelskredsene omkring Sorø Akademi, hvor han i 1639 blev professor i jura og moralfilosofi. Han udgav i 1629 »Epicteti

sententiæ CXVI« i København, et af de skrifter, som Birgitte Thott senere oversatte. Hendes bog udkom først i 1661, men kan evt. være udarbejdet tidligere i hendes enketid. Foruden nogle afhandlinger om moralfilosofiske emner udgav Ernst »L. Annæi Senecæ trium librorum de ira (= om vrede) editio nova« i Sorø 1652, og endelig var det ham, der i 1658 foruden et hyldestdigt også skrev »approbatio« til Birgitte Thotts oversættelse, således at den kunne gå i trykken. Sorø-professoren har tydeligvis været i kontakt med Birgitte Thott omkring Seneca-oversættelsen.

Ser man nu videre på hyldestdigtene i Seneca-bogen, finder man mange soranere allerede blandt de 12 gratulanter, men også nogle, som kom andre steder fra. De 12 digte er skrevet af følgende velrenommerede personer: 1. Anna Maria van Schurman, 2. Jørgen Rosenkrantz, 3. Marcus Giøe Falcksen, 4. Henrik Ernst, 5. Thomas Bartholin, 6. Hans Lauremberg, 7. Johannes Faber, 8. Rasmus Hansen Brochmand, 9. Erik Eriksen Pontoppidan, 10. Jesper Lauridsen Smith, 11. Hans Clausen Rosing, 12. Peder Schumacher, samt et 13., som ledsagede Albert Haelweghs kobberstik af Birgitte Thott, og var skrevet af digteren og historikeren Vitus Bering.

Forbindelsen mellem personerne på listen, fra Schurman til Schumacher, og enkefru Thott på Turebygård er næppe klar for enhver, og den går sandsynligvis ad en række forskellige veje, de fleste faglige, enkelte måske private.

Førstepladsen er hæderspladsen. Den er viet til listens eneste udlænding og eneste kvinde, hollænderen fra Utrecht, *Anna Maria van Schurman*. Hendes digt er ved udgivelsen fremhævet ikke alene ved at stå først, men også ved at være sat med de fornemste typer. De 10 vers får tildelt en hel side. Schurman, en af Europas lærdeste kvinder i samtiden, var kendt for at beherske 16 sprog og debattere på så mange heraf, som hun havde adressater, der forstod. Ethiopisk, f.eks., stod hun lidt alene med, hvorfor hun udarbejdede en grammatik til sproget. Hele den lærde verden kendte hende selv og hendes skrifter, hvoriblandt et af de berømteste var det debatskabende åbne brev til den teologiske professor i Leiden, André Rivet: »De ingenii muliebris ad scientias et meliores literas capacitate« (Om det kvindelige intellekts egnethed til videnskab og god litteratur), Paris 1638. Heri forsvarede hun synspunktet, at det ikke var upassende for kvinder at beskæftige sig med intellektuelle emner.

Schurman og Thott kan ikke kaldes nære venner. De to kvinder har sandsynligvis aldrig mødt hinanden. Birgitte Thott rejste ikke, Schurman rejste ikke nordligere end Altona. Men det gjorde til gengæld de mænd, de kendte, og kontakten er sikkert formidlet gennem en dansk mand, der

kendte Birgitte Thott, til en udenlandsk mand, der kendte Anna Maria van Schurman. Sådanne var der mange af. Schurman brugtes blandt intellektuelle som turistattraktion, »A ceux qui voyagent en Hollande pour voir les singularitez d'icelle«, som der stod trykt i hendes ovennævnte værk (p.1) - en rolle, der med tiden blev hende temmelig belastende. Allerede indenfor gratulantskaren i Seneca-bogen er der oplagte emner til rollen som mellemmand. Lægen Thomas Bartholin f.eks. Han skrev i 1646 i Utrecht et hyldestepigram til Schurman, senere trykt som nr. 22 i 4. bog af hans »Carmina«. Også Henrik Ernst rejste i flere perioder i Holland, og Marcus Giøe opholdt sig dér i årene omkring 1658, ligesom også Peder Schumacher gjorde.

Birgitte Thott kunne høste megen ære af Schurmans påskønnelse, men hun havde slidt for den, og der er ingen grund til at betvivle den oprigtige beundring i Schurmans latinske digt, som i oversættelse lyder:

»Senecas vældige skygge og aske, så vægtig en herres,
har nu en kvinde af rang
vovet at vække af død.

Ham gav hun livet tilbage igen under Nordlige Stjerner,
atter nu kalder hun frem
tale af vismandens mund.

Spaniens folk, du må vige, Annæus' ære forlod dig.

Den kan det Danske folk
rettelig kræve som sin.

Jyske folk, flet blomster i krans til DEN TIENDE MUSE,
værdig fortjenestes løn
dansende nymfer bær frem.

Burde man ikke på Musernes bjergtinde optage hende?

HAM skænker hun liv igen -
dennegang liv uden død.«

Anna Maria van Schurman, som for længst havde opnået tilnavnet, »Den tiende Muse«, giver generøst titlen videre til sin danske medsøster indenfor hendes lokale lærdomscenter. Lå der mon en inspiration fra Schurman bag Birgitte Thotts fortale til kvindekønnet, som vi skal se på nedenfor? Bartholin har tilsyneladende koblet de to i tankerne, siden han i sine digte lader Schurmandigtet (IV,22) efterfølges af et til Thott (IV,23).

En velgennemtænkt kontrast på den strukturerede gratulantliste markeres af digt nr. 2, den nytiltrådte hofmester på Sorø Akademi, *Jørgen*

Rosenkrantz' modersmålsdigt. Digtet er stort og flot. Indholdet falder i to dele, som hver får tildelt en hel side. Lovordene dækker et imponerende bogopslag. Første del er en lovtale til Seneca som en hedning, der havde fattet Guds evige lys, mens anden del hylder Birgitte Thott, som en kristen, der havde fattet Seneca. Jørgen Rosenkrantz må have stået Birgitte Thott nær. Det var ham, der skrev ligtalen over hende i 1662. Hans fader, Sorømanden Holger Rosenkrantz, »den lærde«, var Birgitte Thotts onkel, hendes mand Otto Giøe var vokset op hos ham, og Birgitte Thott havde oversat et af hans skrifter, »Fürstenspiegel«.

Ved det store bogprojekt, som Seneca-bogen uomtvisteligt var, har Jørgen Rosenkrantz spillet en ganske særlig rolle, som diskret røbes i det 7. gratulationsdigt, skrevet af Johannes Faber. Tør man nemlig tro, at denne professor i veltalenhed ved Sorø Akademi taler sandt på latin, var det Rosenkrantz' fortjeneste, at Seneca-bogen blev bragt i trykken. Rosenkrantz havde hemmeligt eller, som det siges, »imod Birgitte Thotts ønske« ladet oversættelsen publicere, en »tjeneste« som de fleste i dag nok ville betakke sig for at modtage. Dengang var det imidlertid anderledes. En vigtig dyd i kvindens opførsel var beskedenhed. Beskedenhed, undseelse, blufærdighed og deraf følgende kyskhed. Lærde kvinder var et særsyn, og der gjaldt ingen særregler for dem og deres arbejde i princippet. De kunne vanskeligt selv bringe deres varer til torvs. Der skulle derfor et større skuespil til for at få et pragtværk som Seneca-bogen i trykken.

Først skulle Birgitte opfordres til at skrive den (jfr. nedenfor om digt 5). Når den var færdig, skulle hun benægte, at den var værdig til udgivelse. Imens kunne hun for god ordens skyld skrive sine fortaler, for at det dog, hvis den alligevel engang skulle blive udgivet, skulle være klart, hvad hun ville med dette sit hovedværk. Dernæst skulle nogen, her Jørgen Rosenkrantz, overtale hende til at udlevere manuskriptet, som skulle approberes af nogen, her Henrik Ernst, og imod hendes ønske sørge for, - og betale for? - at det blev trykt og forsynet med lykønskingsdigte af bl.a. ham selv. En tredie, her Johannes Faber, meddelte »hemmeligt« læseren, at bogen kun udkom takket være den første, som takkedes varmt for sin bedrift, samtidig med, at forfatteren Birgitte Thotts beskedenhed, »laudabilis Verecundia«, blev fremhævet¹⁵. Alt dette sker vitterlig i Seneca-bogen. Tilbage stod så at fremstille et titelblad, der foregav, at skriftet udkom anonymt, men reelt afslørede ophavet. Problemet er løst således:« ofversat af, den sin Næste at tiene, Begiærer Trolig«. Navnet Birgitte Thott er antydnet med »B« og »T« i de sidste to ord. Andetsteds skjuler hun sig bag et tilsvarende »Bed och Tro« eller »Beder Troligen«. For at der dog ikke skul-

le være tvivl om sagen, blev hendes navn sat med bogstaver i 10-dobbelt størrelse i adskillige af de efterfølgende gratulationsdigte.

De klare forventninger om beskedenhed og det overordnede begreb, dyd, som lå i kvindepodragelsen, bidrager til at forklare, hvorfor man må gå ad så snørklede veje for at få oplysninger om bestemte kvinders omgangskreds og virke. De siger derimod ikke noget om, at kvinderne var isolerede. I øvrigt bør det nævnes, at der findes skrifter udgivet eller oversat af mænd, som skjuler sig på lignende måde, men næppe i en sådan syntese af egen beskedenhed og andres hyldest, som det ses ved en række af de første bøger med kvindeligt ophav.

En anden årsag til, at det ofte er svært at følge sporet af selv anerkendte lærde kvinder, er, at de ikke havde nogen karriere og dermed heller ingen egentlig betydning, som kunne føre til fastholdelse af de afgørende faser i deres liv. Dybest set var de overflødige, så længe de ikke kunne få adgang til universitetet og derfra til embedsmandsstillingerne. Endnu et lille århundrede senere måtte Charlotte Dorothea Biehls elskede bedstefader, der selv havde lært hende at læse, undrende udbryde, da denne Guds gave af et barnebarn som seks-årig ville lære latin for at kunne forstå Holberg »heel«: »Hvad kunde det gavne Dig, ... Du har iø ingen Buxer paa og kan ikke blive Professor«¹⁶.

Blandt de hidtil omtalte gratulanter i Seneca-bogen har der umiddelbart kunnet ses større forskelle end ligheder. Det er tilsyneladende ikke Thotts nærmeste venner og slægtninge, der har skrevet tillykke. Fortsætter man gennemgangen synes skaren snarere at kunne samles om en helhedside Seneca-Thott, der belyses ud fra fortrinsvis de relevante faglige synsvinkler. *Henrik Ernst* var professor i moral-filosofi og gav med sit digt en accept af den hedenske stoiske filosofers lødighed set med 1600-tallets kristne blik. *Johannes Faber* stod som professor i retorik med sit ord inde for Senecas og Thotts formulering, *Erik Eriksen Pontoppidan*, der vandt sig ry som Danmarks grammatiks grundlægger, da han udsendte sin »Grammatica Danica«¹⁷, var med sin støtte i digtet garant for Thotts sproglige præcision. *Johannes Lauremberg*, professor i matematik i Sorø, som det fremgår af det 6. digt, er den samme som *Hans Willumsen Lauremberg*, som dels som klassisk filolog tidligere havde været ansat til undervisning i latinsk poesi, dels selv var aktiv som digter i mange genrer. Særlig kendt var han som satiriker, og sit lille digt til Birgitte Thott afslutter han da også med en satirisk opfordring til de unge mænd om at overlade kunsten og bøgerne til kvinderne og selv gribe tenen i st. f. griflen.

Det officielle akademiske blåstempel leverede Caspar Smetius, alias

Jesper Lauridsen Smith, rektor i Sorø fra 1656 til 1660. *Rasmus Hansen Brochmand* havde på det tidspunkt markeret sig som historiker. Eksempler på dyder og laster i oldtidens historie havde han beskrevet i sit hovedværk. Da Seneca-bogen udkom var han professor i historie i Sorø, men på vej til et professorat i København i faget teologi, som han tiltrådte i 1660. Teologerne var allerede repræsenterede gennem *Hans Clausen Rosing*, den lokale præst i Tureby og en nær ven af Thott, som det fremgik af den ovenfor citerede ligprædiken over Elisabeth Thott. I to digte, et kort på latin og et langt på dansk, hylder han Birgitte Thott. Som så mange af de andres komplimenter er også hans kun delvis smigrende for kvindekønnet:

»Hvo Senecam har læst, tænckte vel mindst at finde
Saadan dybsindig Bog fordansket af en Quinde«.

Rosing giver en kort vurdering af Seneca-oversættelser til andre sprog, den ikke-komplette tyske, den franske og den engelske, og konkluderer, heldigvis, at den danske er den bedste, hvilket han forklarer med, at oversætteren har haft den styrke frem for de andre, at hun selv kunne måle sig i god moral med forlæggets forfatter. Rosing forholder sig til egentlige oversættelsesproblemer og viser bevidsthed om, at sprogforskelle ytrer sig i andet end glosser. Han roser Thotts valg i stil og præcision, »Latinen følgis vel, og Dansken falder næt«, og konkluderer til sidst begejstret »Ædle Frue blif ved«.

Et enkelt af digtene, Marcus Giøes, må antages at skulle tegne sig for familiens hyldest. *Marcus Giø Falcksen* var Birgitte Thotts nærmeste slægning med tilknytning til det akademiske liv på det tidspunkt. Som broder til hendes afdøde mand og søn af den tidligere forstander ved Sorø Akademi, Falck Giøe, skrev Marcus, der selv var Sorø-elev og havde læst hos Henrik Ernst, et kort latinsk digt om denne guldalder for Muserne - midt i krigsgudens dystre jernalder.

Interessant er forbindelsen og selve det, at der er en forbindelse, mellem det 5. digts berømte forfatter, *Thomas Bartholin*, og Birgitte Thott. Thomas Bartholin var i 1654 blevet Ole Worms efterfølger i professoratet i medicin ved Københavns Universitet. Han var vel kendt i Europa i snævert faglige så vel som bredere humanistiske kredse. I hans publicerede udvalg af latinske breve »*Epistulae Medicinales*«, København 1663, er 2 ud af de 400 sendt til Birgitte Thott, samlingens eneste kvindelige addressat. I det første, skrevet d. 20. dec. 1651 og af ham selv kaldt »*De edendo Seneca vulgari*«, bebrejder han hende venskabeligt, at hun holder Seneca for sig selv, i st. f. at lade ham leve og give styrke til alle danskere ved at lade ham tale gennem sin latinkyndige mund. Han frister hende til at gøre noget for

at formidle Seneca ved at lokke hende med muligheden for at overgå den berømte Anna Maria van Schurman. Seks år efter, i oktober 1657, skrev Bartholin det andet brev. Anledningen var en god vens død, og årsagen til at han henvendte sig til Birgitte Thott var, at han forgæves havde forsøgt at gøre sig fri af sorgen over dødsfaldet og nu håbede på, at Seneca kunne give den nødvendige trøst¹⁸. Seneca var nu blevet Thotts ejendom. Hun forstod ham, og hun kunne tolke ham. Bartholin opfordrede hende igen indtrængende til at lade ham tale. Året efter kom bogen. Bartholin støttede den og i øvrigt også de fleste af hendes andre bøger med et latinsk epigram. På latin og på dansk har han udtrykt sin beundring for hende, og digtene er senere efter hendes død blevet genoptrykt i hans »Carmina«, som han udsendte i 1669. Heri indgår de som nr. IV,23, IV,26, IV,27 og VI,4. I et brev fra foråret 1662 til Ole Borch i Amsterdam, beklager Bartholin Birgitte Thotts død.

Bartholins utvetydige støtte til Thott har uden tvivl betydet meget for udgivelsen af hendes værker. Som mindre betydningsfuldt dengang, men nok så pikant set i historisk lys, må man betragte det sidste gratulationsdigt i Seneca-bogen, som er skrevet af selveste Griffenfeld, den dengang 23-årige *Peder Schumacher*. Han var på det tidspunkt en lovende og højtbegavet akademiker med det ene handicap ikke at være adelig. Fra 1653 havde han været på studieophold i Europa og var belæst indenfor den klassiske oldtidslitteratur. Både teologi og især medicin havde han beskæftiget sig med.

Til Birgitte Thotts Seneca-bog, som han må have hørt om i udlandet, bidrog han med et af de ganske få latinske digte, man kender fra hans hånd. Digtet er kort og fyndigt. I en ganske kontant symbolik fortæller han, hvorledes Birgitte Thott blev forvekslet med gudinden Juno, da hun musisk dalede ned fra himmelen med sin Seneca-oversættelse. Schumacher benytter her en »hexameterformel«, som i let varieret form kan genfindes hos Vergil (*Æneiden* VII, 620 og XI, 595) og også har været benyttet af Tycho Brahe¹⁹. Schumacher underskriver sig kun med sit navn (ingen titel), så forbindelsen til Thott er ikke gennemskuelig. De har dog haft mange fælles kontakter i det lærde selskab, de begge som en art udenforstående bejlede til og opnåede optagelse i: Thomas Bartholin, Falck Giøes børn, familien Brochman, Vitus Bering, Ole Worm m.fl.²⁰ At Schumacher engang skulle blive til Griffenfeld vidste man ikke i 1658, men en sikker sans for, hvor det foregik, må han have været født med. Han har næppe nydt mindre ære end den lærde adelsfrue selv, gennem sin placering på denne sjældent hæderfulde tabula gratulatoria, hvor han muligvis repræsenterede den begavede ungdom.

Med Schumacher slutter listen over de 12 gratulanter i Birgitte Thotts Seneca-bog. Listen har givet et kig ind i den fagkreds, som de lidt senere kilder meddeler os, at hun har færdedes i. Hendes kreds kan tilsvarende udvides med nye navne fra gratulationsdigtene i hendes andre bøger, der dog langt fra er så fornemt udstyrede som Seneca-bogen. Hans Jensen Svaning, rektor i Sorø i 1635 og senere provst på Samsø, Peter Petersen Winstrup, biskop i Lund, aktiv ved oprettelsen af Lunds Universitet (men ingen fædrelandskæmper!) og produktiv forfatter af religiøse skrifter, Rasmus Poulsen Vinding, rektor i Sorø 1640-46 og senere professor i København i hhv. græsk, historie og geografi, hvorfra han gik videre til den politiske og juridiske ledelse.

For at få en fornemmelse af Birgitte Thotts selvstændighed i forholdet til gratulanterne må man kort overveje, efter hvilket princip gratulationslisterne var bygget op. Hvem stod på listen? Var det hendes nærmeste venner og slægtninge, som her fik chancen for offentligt at hylde hende, eller var det udenforstående? Som Seneca-bogens liste er blevet anskuet her, synes den at være struktureret ud fra en idé om, at hhv. nogle persongrupper (familie, venner, unge akademikere, lærde kvinder f.eks.) og nogle for helheden Seneca-Thott fagligt relevante synspunkter og institutioner (grammatik, etik, m.m., Sorø Akademi, Københavns Universitet) skulle være repræsenteret, hver især med én repræsentant: en, som havde størst mulig autoritet på sit felt og dermed kunne give en troværdig anbefaling til bogen.

Listen åbner således ikke op for Birgitte Thotts »privatliv«, men den viser hendes prestige og deraf følgende uafhængighed i fagkredse. Når hun hos digteren Anders Bording i 1647 fik tildelt rollen som ægte dansk lærd kvinde i hans i øvrigt noget halvhjertede »Forsvar for de lærde kvinder«, var det ikke hende, der gav digtet et ironisk skær, men den omstændighed, at hun var næsten ene om at danne hele regimentet.

Vi kan ikke følge Birgitte Thotts danske verden ret langt udover hendes egne værker. Der er overleveret nogle spinkle rester af en tydeligvis større korrespondance mellem hende selv og hendes venner. En af dem var oldforskeren og lægen Ole Worm. Blandt hans latinske breve findes to mellem ham og Thott²¹. Birgitte Thott viser her kyndig interesse for Worms arkæologiske museum, hvortil hun har foræret et fornemt gammelt norsk skjold med samt dets historie, som hun har opsporet. På et formfuldendt latin skriver hun i klar håndskrift til Worm, som på sin side elegant takker hende. Thotts brevoriginal ligger på Det kgl. Bibl. i København.

Helt tilbage i 1642, det år Thott blev enke, kan vi få et glimt af hendes egenmægtige rolle i det fornemme selskabsliv. Fra den tid har man en

In Effigiem Illustris Heroinæ
BIRGITTE TOTTE

*Dingitur ad ipsâ genicul egide Pallæ et harte.
 Nil per Antiquæ, sed peditiva plagæ.
 Tota fidei virtute, fides tota, tota
 Torrens, cuius præcipue crine vixit
 Vtilla, Decei quæ hunc genitricis Præ.
 Ille, animi intus nobilitate oper.
 Complex Natura videt, causerit artes.
 Fictura in opæ vixit, de omni illa deest.*

*Doctæ Joela libro, claræ, pauperæ scriptæ,
 Et nova Pallæto genitricis facta pateris
 Flacturæ et Charitæ, numeratæ et ordine Mæ.
 Græcia græ, vel græ, jata jactat, vana,
 Nona, quid libuit, tot jergere vana, Deorum,
 Non, græ, art, Lector, Reger, vana vider
 VITVS BIRGITTE
 In Hæberis vixit, et vna, omni, 21.*

invitation til hende fra kong Christian IV, der inviterer hende til bryllup på Slottet²².

I det daglige måtte hun nøjes med at gøre sit hjem til sit slot. Turebygård

på Sjælland var heller ikke uegnet til det formål. Det lå ikke så langt fra Sorø Akademi, som har været det sted, hun har kunnet hente sin åndelige føde fra. Da hendes gods blev ødelagt i svenskekrigen kort efter Senecabogens udgivelse, tog hun på Akademiets regning fast ophold i Sorø, hvor hun boede til sin død. Herlufsholm havde hun også kontakt til. I 1658 meddeles det i »Herlufsholm Ugekostbog«²³, at Birgitte Thott i anledning af Magister Gregers ordinerings, »ankom med pige og kusk« for at aflægge visit. Det var nok ikke den eneste gang, hun var der.

På Haelweghs kobberstik efter Abraham Wuchters maleri af Birgitte Thott ses hun på baggrund af sit (?) bibliotek. En kraftig træreol, tætpakket, bærer tykke folianter opstillet i lige rækker efter indhold, eller i det mindste ikke, som det til tider ses, efter højde. Hun selv sidder sund og myndig og betragter tilskueren med et blik, der straks giver dårlig samvittighed, og en antydning af et humorfyldt smil. Hun kendte trods sin beskedenhed godt sin værdi. Noblesse oblige. Som en ægte fransk »précieuse« i sin salon modtog hun kunstnere og lærde på Turebygård. Var det ikke sådan, Jørgen Rosenkrantz huskede hende, da han i ligatalen skrev:

»For at hun kunne gøre gode fremskridt i viden og visdom med en vis tidsbesparelse, modtog hun de mere fremtrædende blandt filologer og mænd, der var kendte for deres sjældne uddannelse og enestående fromhed, på sit gods. Hun omgikkes meget gerne mænd, der var iøjnefaldende veluddannede, og førte samtaler med dem, idet hun anså diskussioner af denne art for at have stor betydning for en mere underbygget lærdom. Hvad der da heller ikke er noget mærkeligt i, for ligesom den, der har med parfumer og cremer at gøre, selv kommer til at dufte, således optager den, der omgås de lærde og retsskafne, visdommens dyd i sig«.

Resultatet af dette kapitels søgen efter en eventuel enkeltperson, der kunne have inspireret og hjulpet Birgitte Thott i hendes intellektuelle arbejde, lyder da: »Manden bagved« Birgitte Thott synes ikke at være der, men hun havde mange mænd omkring sig.

Birgitte Thott og de lærde kvinder

Birgitte Thott var, som vi har set, et jævnbyrdigt medlem af en sluttet kreds af Danmarks fornemste og lærdeste mænd. Man behøver imidlertid ikke lede længe i kildematerialet, før man også finder en verden af kvinder i hendes faglige liv.

Kaster man et blik på listen over hendes arbejder, fremgår det, at hovedparten af de bevarede håndskrifter af ikke trykte ting, i dag befinder sig i

Karen Brahes Bibliotek i original og i afskrift(er). Birgitte Thotts eget bibliotek, som iflg. Schönau skulle have været »ypperligt og skjønt«²⁴, blev ved hendes død indlemmet i Biblioteket på Sorø Akademi, som hun havde testamenteret det til. Da biblioteket brændte i 1813, gik alt til grunde, og de eneste spor man har af hendes boggave, er en liste på knap 50 numre i en ufuldstændig katalog over bibliotekets bogbestand, udarbejdet kort før branden²⁵. Nogle enkelte bøger, som i dag haves i andre biblioteker, kan være blevet udskilt af samlingen, da denne i en periode i 1700-tallet var flyttet ud.

Men nogle ting må også have sneget sig udenom testamente-gaven til Sorø, og heriblandt muligvis manuskripterne i Karen Brahes bibliotek. Birgitte Thott vides bl.a. fra Worm-brevet at have foræret bøger og kunststykker til en række mænd og kvinder. Håndskrifterne i Karen Brahes bibliotek kunne tænkes at være en sådan privat gave fra Thott, som senere er indgået i samlingen hos Karen Brahe.

Et brev fra Leonora Christine Ulfeld skrevet i 1685 til Otto Sperling den Yngre, forfatteren til det ovenfor nævnte håndskrift »De foeminis doctis«, er af interesse her. Leonora skriver, 23 år efter Birgitte Thotts død bl.a.: »F. Birgitta Friisis Sl. Mand war frue Birgitta Totts Broder, oc findis udi F. Birgitta Friisis giemme mange aff Birgitta Tottis Skriffter, som aldrig er gaaet i tryck; dennem gaff hun mig paa sin Syge Seng, wiste beskeen om alle Skriffters Indhold; henders fattig effter latte goedz staar paa Soer, der boede hun; naar ded aabnis, da faar ieg alt huis skreffuet er«²⁶. Birgitte Friis har omhyggeligt opbevaret Birgitte Thotts papirer og sørget for, at de ved hendes død kom i kyndige hænder. Leonora Christine må have gjort det samme. Selv havde hun længe arbejdet på sin »Hæltinners Pryd«, og korresponderet med Sperling om hans lærde kvinder og endda lagt pres på Thomas Kingo, for at han skulle skrive om danske kvinder. Et klenodie som dette har hun sørget godt for.

En del tyder på, at de intellektuelle kvinder i perioden var sig deres særposition bevidst og følte en forpligtelse til at støtte hinanden og bevare deres møjsommeligt tilkæmpede lærdom. En oplagt måde at gøre det på var, at holde fast på den bogskat enkelte barnløse kvinder, der havde delta-get i det intellektuelle mandsliv, havde samlet eller skrevet, og sørge for, at den forblev i kvindekønnets besiddelse. Birgitte Thotts manuskripter, hvad enten det er de samme som Leonora omtaler eller nogle andre, kan således have vandret fra kistebund til kistebund i nogle generationer, før de sluttede på Karen Brahes Bibliotek.

Nogle af dem har faktisk været med fra begyndelsen. Også i det tilfælde har en kvindelig forbindelse ligget bag. Birgitte Thott skænkede i sin

tid en del af sine håndskrevne bøger til sin svigerinde Anne Giøe²⁷. Anne Giøe var berømt for sin samling af især danske bøger. Hun påbegyndte oprettelsen af et adeligt jomfrukloster på Fyn, hvor bl.a. bøgerne skulle have deres bibliotek. Da hun døde ugift arvede hendes niece, Karen Brahe, ved testamente den fine bogsamling. Karen Brahe arbejdede systematisk videre på klosteret og bogsamlingen, og da hun døde ugift havde klosteret fået sin fundats, og bogsamlingen var overdraget klosterbiblioteket. Denne bogsamling gik således fra ugift kvinde til ugift kvinde, og det er den, som idag er bevaret som »Karen Brahes Bibliotek« under Landsarkivet for Fyn.

I dette kloster fandtes en stor portrætsamling af adelige danskere. Også den er bevaret næsten intakt. H.D. Schepelern skriver i sin bog, »Portrætsamlingen i Odense adelige Jomfrukloster«, Frederiksborgmuseet 1956, følgende: »Den oprindelige Ophængning, som den kan læses ud af Inventariet fra 1738, antyder ligeledes Planmæssigheden: I »den store Stue« har der været Portrætter af Karen Brahes Slægt i bredere Forstand, ... Den »blaa Stue« har særlig været viet Portrætter af Karen Brahe selv og hendes Søskende, og i »Bedestuen« fandtes Kimen til en Billedsamling med Emner fra det aandelige religiøse Liv, saavel Portrætter af betydelige Mænd og Kvinder som Malerier og Kobberstik med aandeligt Indhold« (s.45-46). I »Beedestuen« hang foruden Anne Giøe, Holger Rosenkrantz, Tycho Brahe, Karen Brahe »med forgyldt ramme om« m.fl., også vores Birgitte Thott²⁸. Hendes tilknytning som den lærde, slægtningen og bogskænkeren, gav hende en naturlig placering i dette rum. Herfra kunne hun tjene til opmuntring og efterligning for de lærde kvinder.

Birgitte Thott selv har ganske tydeligt været interesseret i at dele sin lærdom ikke kun med de mænd, der havde prestige ved deres lærdom, viden og position, men også med kvinderne, som hun ønskede at hjælpe til at få del i lærdommens privilegium, glæde og magt. Der er dog ikke meget der tyder på, at hun kan have fået egentlig faglig respons fra særlig mange kvinder. Den store generation af lærde kvinder kommer nemlig først i tiden efter hendes død, hvad der måske ikke er helt tilfældigt.

Indenfor sin egen familie holdt hun et vågent blik over de øvrige kvinders åndelige præstationer. Takket være hende er moderen Sofie Belows slægshistorie blevet reddet. Birgittes ugifte søster, Anne Thott, havde ført bogen efter moderens død, og da Anne døde, samlede Birgitte sammen, hvad der var, færdigredigerede og skrev anonymt i bedste retoriske stil en historisk indledning om slægtsforskning i oldtiden, den bibelske og den græsk-romerske²⁹.

Tilsvarende reddede hun som nævnt sin niece Elisabeth Thotts oversæt-

telse af to af den engelske gejstlige Thomas Fuller's skrifter. Fuller var bl.a. berømt for at være så morsom, og Birgitte Thott har sikkert opsnappet denne kulturbegivenhed fra udlandet og således stået bag dette mere utraditionelle tekstvalg til engelsk stiløvelse. Da Elisabeth døde skrev Birgitte en indholdsrig indledning og overdrog skriftet til Thomas Bartholin, som samvittighedsfuldt udgav det efter begge kvinders død i 1664. I et af Birgitte Thott-håndskrifterne i Karen Brahes Bibliotek (= A VI 22) findes i øvrigt en oversættelse af en anden af hendes elever, Sofie Thott, »Sattans gloende piile udsluct ... af Joseph Hal«, som det er nærliggende at forestille sig, at Birgitte Thott også kan have været involveret i udarbejdelsen af.

Oversættelsen af Holger Rosenkrantz's »Fürstenspiegel« dedicerede hun til hans hustru, Sophie Brahe.

Den største indsats Birgitte Thott gjorde for at forbedre sine kønsfællers muligheder i uddannelsessystemet var dog, at hun på tryk udsendte en opfordring til »alle dennem iblant Quinde-kiønnet som elske Dyd oc Forstand« om at læse og tro på sig selv og deres begavelses muligheder. Dette første stykke dansk feminisme på tryk findes intet ringere sted end i Seneca-oversættelsen - i hendes utrykte »Om Et løcksallig Lief« udtrykker kapitel 46 en lignende tanke. Hun dedicerede denne pragtbog til »Det loflige Fruentimmer« (loflig = rosværdig), og talte i sin dedikation klar og tydelig tale uden den blufærdighed eller beskedenhed, hun lægger for dagen i sin fagligt orienterede »Fortale til Læseren«. Birgitte Thott giver udtryk for, at hun p.g.a. sine egne latinkundskaber føler pligt til at give sin viden videre til dem, der ikke har samme chance som »Mænds Personerne oc blant dennem de Lærde, som hafve den Lycke fremt for Quinde-Kiønnet, ved Boglige Kunster oc merckelige Forretninger, som de aleene ere øfvede udi, at være skarpsindigere ...« (a3v f). Mere »øfvede« anser hun dog ikke »Mænds Personerne« for at være, end at hun umiddelbart efter tilkender, at også de kunne have nytte af at læse Seneca på et sprog, de forstår.

Hun ytrer håb om, at læsningen af Seneca vil gavne kvinderne, og protesterer åbent - ligesom Anna Maria van Schurman havde gjort - imod de efter hendes vurdering usaglige argumenter, hvormed man forsøger at forhindre kvinderne i at stifte bekendtskab med viden:

»Lader det icke afholde eder fra det at læse hvor udi Klogskab indeholdis, at I ere af det Quindeligh Kiøn, hos hvilcke Lærdom actis for u-nyttig, om icke skadelig. Thi skal Visdommen holdis for farlig hos somme Mennsker, meere end hos somme, da veed jeg icke, om det kand bevisis, Vankundigheden at være nogen gafnlig. Ere vi, som meenis, saa skrøbe-

lige, at vi kunde icke vel bære Forstand? da kunde vi vel mindre regiere os ved u-forstand?» (a4r).

Tværtimod at være skadeligt, siger hun i sit efterfølgende »bevis«, som hun fører med en antik retorikers frækhed, ville det være til mændenes fordel, hvis kvinderne var bedre oplyste:

»Det er oc icke mindre troverdigt, som Plutarchus hafver sagt (in libro de Conjugio), at Lærdom oc de fri Kunsters Videnskab lettelig kand afvende Quinderne fra u-sømmelige Øvelser, oc at den Quindes Person som studerer, vel skulde skamme sig ved at fordrifve sin Tid med Vellyst, oc være hønsk ofver at troe Fabeler oc Efventyr. Den der hafver lært noget, hun kand oc vide, at hende fattis meget, hvorfor hun icke tør acte sig self for vis. Oc af de Visis foreskrefne nyttige Lærdomme oc Love, kunde en hver bedre, end af en tvungen Vankundighed lære med Lyst, at holde sig inden den Quindelig Bluferdigheds, Sactmodigheds, tilbørlig Lydigheds oc ald Skickeligheds Grendser.« (a4v).

At hun selv holdt sig indenfor disse kyske grænser, har Rosenkrantz emfatisk bekræftet overfor hele den lærde verden i sin latinske ligtale.

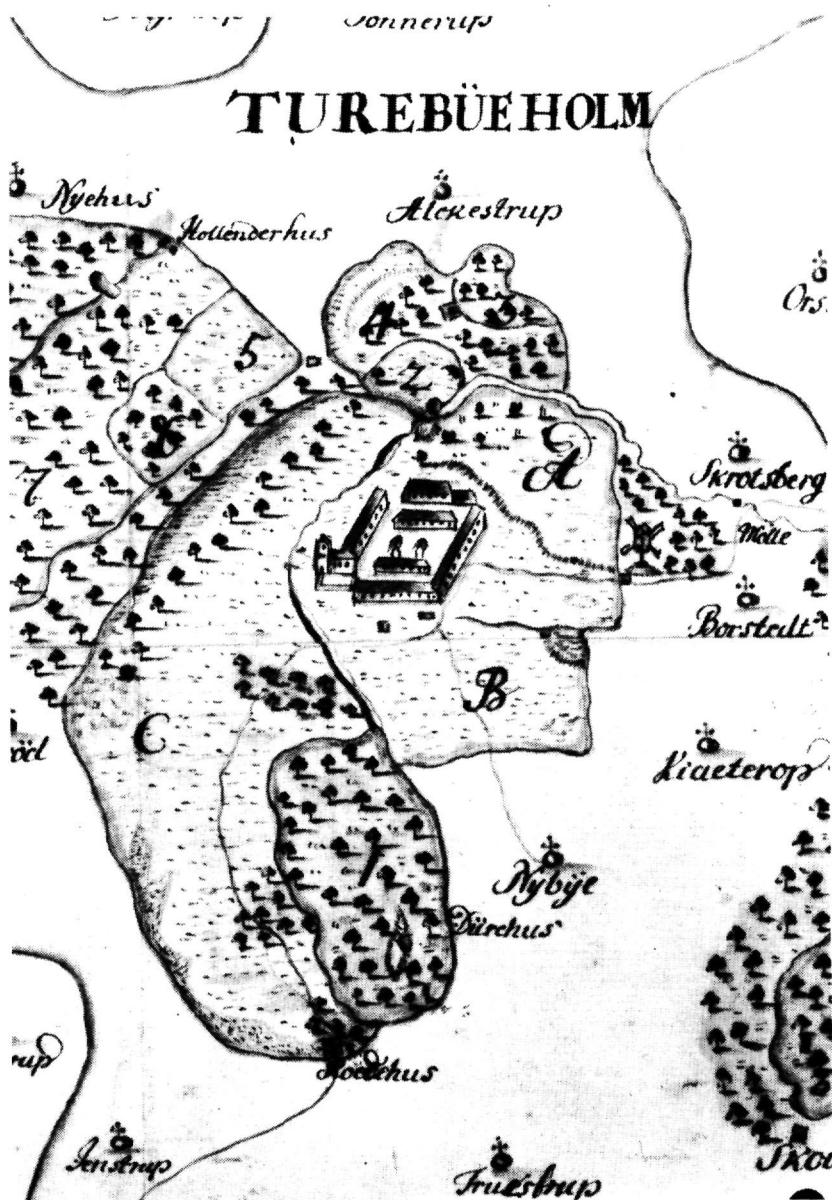
Birgitte Thott, en intellektuel verdensdame

Fra den sjællandske Turebygård stod Birgitte Thott i kontakt med en mere tanke- end talstærk elite. Var denne kreds lille set i nationalt perspektiv, så var den forbavsende meget større i internationalt. I alle Europas lande var der lignende socialt isolerede smågrupper af intellektuelle, som i et effektivt netværk over landegrænserne holdt sig orienterede om hinanden. Brevveksling, rejseliv og de trykte bøger formidlede hurtigt nyhederne i en vid kreds - også til dem, der ikke rejste selv.³⁰

Ser man nærmere på, hvad Birgitte Thott oversatte til dansk, kan man ane en ikke udsagt linie eller ligefrem en idé bag hendes tekstvalg. Hendes arbejder falder i 3 kategorier: 1. hedensk moralfilosofi 2. religiøse skrifter 3. slægtshistorie. (Der skal ikke her siges mere om nr. 3, som må ses i den sammenhæng, der er skildret ovenfor.)

Med det strenge krav om fromhed, som prægede hele det danske samfund i 1600-tallet, og ganske særligt lå i opdragelsen af kvinderne, ser listen over hendes værker umiddelbart hverken særlig spændende eller nyskabende ud. Som vi så ovenfor, har hun alligevel i hvert tilfælde på det kønspolitiske område markeret sig klart og utvetydigt og for sin tid meget fremskridtsbevidst. Gør noget lignende sig gældende på andre områder?

Hendes religiøse skrifter er hentet fra religionsdebatører fra forskellige

Den genopbyggede Turebygaard, eller Turebyholm, som den kom til at hedde i 1660'erne. Udsnit af »Plan des Trygevelsche Regiments Districts« fra 1720. Håndtegning på Det kongelige Bibliotek, Kortsamlingen.

lande, miljøer og sprog, som ikke kan have været kendte af alle og enhver i Danmark. Hun beskæftigede sig med den utraditionelle gejstlige englænder Thomas Fuller, franskmændene Pierre du Moulin, der var kalvinist og kendt for sine skrifter mod katolikkerne, og huguenotten Philippe de Mornay, der var kendt for sit samarbejde med katolikkerne. Philippe de Mornay arbejdede nemlig under det betegnende øgenavn » huguenotternes Pave« i 20 år som rådgiver for Henrik af Navarra, der som bekendt var overbevist huguenot, indtil han lod sig omvende til katolik og konge under navnet Henrik IV. Også en katolik, spanieren Luis Vives, var med i Birgitte Thotts oversættelsesliste og ligeledes englænderen, moralisten og fritænkeren, den Seneca-imiterende Joseph Hall. Endelig oversatte hun et enkelt skrift af en dansk lutheraner skrevet på tysk: sin religiøse »stedsvigerfader« Holger Rosenkrantz' »Fürstenspiegel«.

Uden at komme nærmere ind på religiøse spørgsmål, må jeg her fremhæve, at man med disse oversættelser tilsammen får præsenteret stort set alle tidens kristne religiøse retninger på dansk. I betragtning af, at Birgitte Thott boede i det strengt lutheranske Danmark, er der en så slående bredde i denne række af skrifter, at man må antage, at hun har haft en tanke med den. På samme måde som Erasmus af Rotterdam engang om Seneca havde sagt: »Si legas illum ut Paganum, scripsit Christiane, si ut Christianum, scripsit Paganice«, (hvis man læser ham som hedning, skrev han kristent, men læser man ham som kristen, skrev han hedensk)³¹, ville Birgitte Thott kunne sige om sine oversættelser: »Hvis I læser dem luthersk, er de kætterske, men læser I dem som kætterske, er de kristne« - den menneskelige forbedring i Guds navn måtte dog være hovedsagen. Tilsyneladende er der en prisværdig tolerance heri, men læst i tidens ånd ligger der mere bag: et ønske om at pirke ved en fastlåst dansk kirkestyring af kristendommens tanker. Hvad er mon det væsentligste for Birgitte Thott, når hun f.eks. i sin Seneca-oversættelse siger om de kristne i kontrast til hedningene: vi må »tacke Gud, som os bedre hafver opliust, ved sit Ords Kundskab, oc saa skamme os, at vi som skulle være oc ville kaldis Christne, icke nær med den Fyrighed, som denne Hedning, Dyden elsker, oc dens Værdighed skatter« (b3r).

Mange af de religiøse skrifter, hvis forfattere som de her nævnte skrev indenfor en bestemt religiøs trosretning, havde et bagvedliggende sigte med deres skrifter, som gik udover kampen *for* det ene eller andet religiøse synspunkt. Det var protesten *imod* en i deres opfattelse for ensrettet og intolerant fortolkning. Gennem religion drev man dengang som nu politik. Opøret fra midten har ofte større mulighed for at fremkalde ændringer end

det utopiske luftkastel. Skildrede man et »andet«, men beslægtet synspunkt, blev man taget alvorligt, fordi man var en skjult trusel mod det bestående. Det vidste Birgitte Thott ligeså godt, som de forfattere hun gengav.

Det er bemærkelsesværdigt, at hendes oversættelse af Holger Rosenkrantz' »Fürstenspiegel« aldrig blev trykt. Ingen vil benægte, at Rosenkrantz var en meget from mand. Men han var også en oprører. »Fürstenspiegel« udsendte han i fuld bevidsthed om den strid, det ville vække, »hvis Konsekvens han var villig til at underkaste sig«³². Var Birgitte Thott uvidende om, hvad hun oversatte? Var hun, som lærd kvinde, måske alligevel farlig?

Med dette portræt af Birgitte Thott i tankerne kan man nærme sig spørgsmålet om, hvad hun ville med sin Seneca-oversættelse, og hvordan man skal forestille sig dette tekstvalgs betydning. Seneca var ikke meget dyrket i Danmark før 1658, men han var nået hertil. Christoffer Dybvad havde i 1597 lavet et udvalg af sentenser fra Seneca, både fra tragedierne og fra prosaskrifterne, og Henrik Ernst udgav, som nævnt, »De ira« (om vrede) i 1652. Det var alt, hvad der fandtes på tryk. Hans Jensen Svanings skrift om Senecas teologi blev først udgivet i 1710 af Søren Lintrup, men kan evt. have været påbegyndt og kendt omkring 1658.

Seneca var imidlertid »oppe i tiden« i udlandet og var så småt nået til intellektuelle kredse i Danmark. Vil man fornemme gennemslaget af Senecas skrifter i perioden, kan man se på bogauktionskataloger. Ved stikprøver viser Seneca sig at være fast element. Både tragedierne og prosaen, ofte i flere eksemplarer, i folio-udgaver til pynt og i lommeudgaver til brug. Bøgerne er anskaffet i udgaver fra 1600-tallet, og er altså ikke gamle arvestykker. Efter 1658 finder man også Birgitte Thotts oversættelse, men ikke nær så hyppigt som originalteksten. Enkelte biblioteker har en »gallisk« udgave, sandsynligvis Chalvet's franske oversættelse.

I skolebogsmaterialet finder man til gengæld slet ikke Seneca³³. Svælgget mellem den lærde skole og den lærde universitetskreds var stort. De mange eksemplarer af Seneca i privatbibliotekerne er på den baggrund overraskende, men viser på den anden side, at Birgitte Thott og Henrik Ernst ikke var de eneste, der havde opdaget forfatterskabet. De må have arbejdet med Seneca samtidigt (jfr. Th. Bartholins brev til Thott fra 1651), og inspirationen kan lige vel være gået fra Birgitte Thott til Henrik Ernst som den modsatte vej. Mest sandsynligt er den kommet udefra.

I udlandet, d.v.s. i Europa, var Senecas prosaskrifter netop nu i centrum

på så godt som alle andre antikke prosaisters bekostning. Fra renæssancens begyndelse til ca. 1600 havde man dyrket både Senecas tragedier og hans prosamoral, men fra det 17. århundrede fik prosaen førstepladsen³⁴. Der var lagt en solid grund i løbet af det 16. århundrede med Erasmus af Rotterdams to Basel-udgaver fra 1515 og 1529, Muretus' fra Rom 1585 og Gruters fra Heidelberg 1593. Det store gennembrud kom imidlertid i 1605 med Justus Lipsius' Antwerpen-udgave. Justus Lipsius var en dybt kristen filolog, som nok flyttede nogle gange frem og tilbage mellem reformerte og katolske arbejdspladser, men altid holdt fast ved kristendommen.

Hans præg på Seneca og den linie han i det hele taget lagde i valget af oldtidstekster fik store konsekvenser for både sprog og moral i europæisk litteratur. Sølvalderlatin og stoicismen fik storhedsdage. Erasmus havde godt et århundrede før med sin »Ciceronianus« rokket ved den autoritet Cicero havde med sit forsigtige og sikre stilideal midt imellem den korte rene attiske og den svulstige asiatiske stil³⁵. Med Lipsius, om ikke direkte p.g.a. ham, var tiden inde for reaktionen: anticiceronianismen blomstrede, og i stildebatterne kom Ciceros modsætning til at tegnes af Seneca, hvis stil havde slagkraft med attisk korthed kombineret med sentensens drejede pointe³⁶. Var det ikke Seneca man sværgede til, kunne det være Tacitus' mere obscure eller Lucans mere svulstige stil, men Ciceros var det ikke, og sølvalderlatin var det. Årsagen til den voldsomme stildebat var det stigende behov for en god prosastil på de respektive nationalsprog. Her kunne Seneca bruges. Han havde ikke for intet været kejser Neros pædagog. Til denne stilling krævedes god sprogbehandling, vindende argumentation og fremfor alt politisk taktik. Ciceros stil var imponerende, Senecas var provokerende. Kort og igang sættende. Tilsyneladende let at imitere.

Men hvad var Seneca bortset fra et stilideal? Seneca var ikke, hvad han havde været. Lipsius havde udgivet Senecas tragedier i 1588. I sit forord havde han taget en gammel strid op: hvor mange Seneca'er var der? (Der ses her bort fra forfatteren M. Annæus Seneca = Seneca den ældre = L. Annæus Seneca's fader.) Som andre hårdknuder er blevet klaret, gik det denne: Lipsius delte L. Annæus Seneca's forfatterskab i 2, som han tilskrev mindst 2 forskellige personer, en »Seneca Philosophus« og en »Seneca Tragicus«. Lipsius' autoritet bragte debatten til et foreløbigt hvilepunkt, og dermed også Seneca's skæbne. For uanset at tragedieudgiverne fortsatte diskussionen med styrket kraft i deres forord, blev det nu definitivt, at en udgave af Lucius Annæus Seneca's »samlede værker« eller »Opera« ikke indeholdt de ti under hans navn overleverede tragedier³⁷.

I Frankrig blev Seneca Philosophus, som nu blot hed Seneca, oversat to

gange i Birgitte Thotts levetid. Af Matthieu Chalvet og af hofpoeten Francois de Malherbe. I England, hvorfra en strøm af tragedieoversættelser var udgået i slutningen af det 16. århundrede, var man i det 17. århundrede ligeså ensidigt optaget af Seneca Philosophus. Thomas Lodge gennemarbejdede med kun 6 års mellemrum »The Workes of Seneca«, i 1614 og 1620. I Tyskland gik det trægere. Michael Herr havde i 1530 foretaget en ikke komplet oversættelse af prosaen til et tysk, som var stærkt forældet 100 år senere, men en komplet tysk oversættelse skulle man vente flere århundreder på. Spanien, Senecas moderland, havde sin første prosaoversættelse i 1491 og udsendte med mellemrum oversættelser af enkelte værker. Også i Italien og Nederlandene kom nu og da en deloversættelse. Det var fra Frankrig og England ideen om den store nationalsprogede Seneca trængte sig på for Birgitte Thott. Udenom Tyskland tog hun tæten, og barslede kun få år efter de europæiske kulturcentre i 1600-tallet, Frankrig og England, med en modersmåls-Seneca.

Tekstforlægget gav sig selv: tidens største »videnskabelige« udgave, d.v.s. variorum-udgaven fra Martin Lasniers trykkeri i Paris, trykt i 1626-27 og ikke, som Birgitte Thott angav i forordet: i 1625³⁸. Eksemplaret er bevaret (= Det kgl. Bibliotek, 16,-386 fol.). Med sin egen hånd har hun på latin skrevet indeni: »Heri behandler vor Seneca visselig mange hellige, ja guddommelige emner: om helt at foragte rigdomme, om at døde kødet, at pleje venskabet og at opdrage til gode sæder. Jeg skammer mig over, at vi, som er oplyste af det evangeliske lys, ikke tilstrækkeligt agter og øver de dyder, som holdes så højt i ære af dem, for hvem gnisten kun lyser i kraft af deres egen natur« (Erik Dals overs.), underskrevet »mea manu, Birgitta Tot«. Når man tager i betragtning, hvor meget mere bogen handler om, end det nævnte, og at hun næsten ordret gentager denne latinske kommentar i sin danske indledning til oversættelsen, kan man nok tillade sig at drage den slutning, at Birgitte Thott med disse ord har meddelt eftertiden noget om hvorfor hun oversatte netop Seneca.

Den latinske udgave hun benyttede, rummede kommentarer i uddrag fra ikke færre end 20 berømte Seneca-filologer, heriblandt Erasmus, Muretus, Gruterus, D. Heinsius, Beatus Rhenanus og halvdanskeren J.I. Pontanus, opkaldt efter sit fødested Brostræde i Helsingør. Den reklamerede med sin samling af berømte Seneca-sentenser, som den franske jurist og udgiver af »Corpus juris civilis« Denis Godefroy, havde emneinddelt og opstillet systematisk omkring år 1600. Udgavens grundtekst var Justus Lipsius'.

Birgitte Thott kunne nå vidt omkring i tekstens filologiske historie med dette værk. I marginen i sit eget værk har hun anbragt en del af Justus

Lipsius' randnoter, men enkelte har hun selv føjet til. I sin »Fortale til Læseren« gjorde hun klart, at hun havde orienteret sig om Seneca-læsningen i udlandet, at »der vel fast intet Folck meere udi Europa findis, der jo Senecam saa vel som de andre fornemste Autores paa sit eget sprog kand læse« (b2 r). Hun nævner ikke direkte nogen oversættelser, men som Rosings gratulationsdigt bevidner (se ovenfor), har hun kendt mindst en engelsk, en tysk og en fransk. Det kunne være interessant at kigge hende i kortene ved selve oversættelsesarbejdet, men det er ikke opgaven her. Det skal dog nævnes, at en sammenligning af de kobberstukne titelblade i de respektive udgaver afslører en række fællestræk mellem Birgitte Thotts og Thomas Lodge's udgaver. Det kunne se ud som om Thott-udgavens kobberstik er en gennemtænkt kunstnerisk sammensmeltning af elementer fra Justus Lipsius' 1605, Thomas Lodge's 1620 og nogle specifikt danske. Også på andre punkter har hun vist et godt kendskab til den engelske samtidige kulturdebat (jfr. hendes oversættelser af Joseph Hall og Thomas Fuller), som var en ny og endnu ikke meget udnyttet inspirationskilde for dansk åndsliv i første halvdel af det 17. århundrede. En sammenligning af Lodge's og Thotts Seneca-oversættelser vil være et naturligt begyndelsespunkt for en dybere undersøgelse af Thotts danske sprog.

Det turde nu være klart, at det ikke var nogen tilfældighed, der fik Birgitte Thott til at oversætte 1000 sider Seneca. Hverken ved valget af denne eller de øvrige tekster, som hun oversatte, kan hun betragtes som redskab i andres hænder. Med valget af Seneca valgte hun både specifikt kvindepolitisk og internationalt kulturpolitisk.

Hvad angår det første, havde Seneca en ganske særlig plads i de lærde kvinders univers. Seneca blev brugt af »moderne« mænd som læseøvelser for kvinder, der ville lære latin. Hans korte sætninger med opmuntringer til at tænke og handle moralsk ansås for god pædagogik i de progressive kredse. Juan Luis Vives anbefalede Seneca-læsning i sit skrift »De institutione Christianae Foeminae« fra 1523³⁹, et værk Birgitte Thott uden tvivl kendte, bl.a. fordi hendes slægtning Susanne Giøe udarbejdede en oversættelse til dansk fra en fransk version af teksten i 1659. Oversættelsen findes endnu i Karen Brahes Bibliotek som håndskrift nr. GIII: »Om Jomfruernis Optugtelse af Ludovicus Vives«. Anna Maria van Schurman havde lært latin af sin fader, der længe før Rousseaus fødsel fandt det pædagogisk rigtigt at undervise i latin ved at vandre rundt i haven og læse højt af Seneca. Ingen terperi, ren fornøjelse skrev Anna Maria i sin selvbiografi mange år senere⁴⁰. En anden berømt kvinde, Leonora Christine

Ulfeld, tyede også til Seneca, når tiden blev for lang. Da hendes mand i 1653 lå tappet for blod med opsvulmede ben i Stockholm, holdt deres huslæge, Otto Sperling d. ældre, den føromtalte Sperlings fader, »...Frøken Leonora med Selskab, og fordrev vi undertiden vor Tid med at læse Senecæ Epistolæ Latinæ og undertiden med Skakspil«⁴¹. Seneca var så udpræget kvindernes forfatter. Han lærte dem meget og tog intet fra deres ægtemænd.

Til det andet, Seneca's rolle i tidens kulturpolitik, skal en historisk betragtning tilføjes:

Det ville være oplagt at forestille sig, at man dengang, som Villy Sørensen gør det i dag⁴², så Seneca som en stor personlighed, politiker, forfatter og filosof i en og samme person, en, der kæmpede modigt og succesfuldt for nogle prisværdige idealer, i handling og i ord og med livet som indsats - en tung modvægt til diktaturets lovløshed. Sådan var denne stoiske hedning til en vis grad blevet læst i renæssancens første århundreder under de norditalienske fyrstekampe. Og denne helhed i hans forfatterskab bliver ofte glemt i dag. Det var imidlertid nok ikke længere dér tyngdepunktet i Senecalæsningen lå, da man nåede 1600-tallet. Med bortfaldet af Seneca Tragicus havde forfatteren selv ændret karakter. Der var mindre mod og mere moral i den halverede Seneca. Det gode råd i den dagligdags detalje, det etiske samspil mellem borgere i medgang og modgang, det var det, den nye Seneca handlede om. Spændingen og koncentrationen i hans provokerende hedenske prosamoral vækkede de døsende kristne.

Med springet fra Lipsius-udgaven til Thomas Lodge var »Apocolocyntosis« gledet ud, en vittig, indforstået satire i anledning af kejser Claudius' død. Ved springet fra Lodge til Thott faldt yderligere »Naturales Quaestiones« ud, en »naturvidenskabelig« afhandling, der viser det stoiske fysiske univers, hvori naturvidenskaben og etikken hænger sammen. Den Seneca, Birgitte Thott forærede Danmark i 1658 som Lucius Annæus Seneca, var en næsten kristen moralfilosof. Tog man de rette forbehold, hvad Birgitte Thott sørgede for at gøre i sin fortale, kunne han læses kristent.

Med rygdækning i den engelske biskop og forfatter, Joseph Hall, der endda bar tilnavnet »the English Seneca«, forsvarede hun sig mod eventuelle angreb på denne udgivelse af en hedensk forfatter. Erasmus, Lipsius, og nu også Lodge, Chalvet, Malherbe og Hall havde sagt god for denne gerning. Hun var i god tro. For en sikkerheds skyld markerede hun sin afstandtagen fra Senecas hedenske tankegang: at der skulle være flere guder end én, og særlig fordømte hun stoicismens accept af selvmordet. Dermed var hun helgarderet, men den stakkels Seneca var blevet til en

torso. Hans vid, stille humor, selvironi og dramatik var for en stor del gået tabt, og bombastisk moraliseren tyngede originalens facetterede elegance.

Det var imidlertid ikke Birgitte Thotts skyld. Det var den pris man frivilligt og velsagtens ofte ubevidst betalte for lånet fra oldtiden, for det man søgte, var den del af Seneca og oldtiden, som passede til 1600-tallets litteraturbehov. Det siger noget om kvaliteten i Seneca, at han århundrede efter århundrede har kunnet beskæres forskelligt uden at ende som de »disjecta membra«, spredte lemmer, som han i filosofi med hele sin livsholdning havde arbejdet for at holde sammen på. Men lidt Seneca er altid godt, og det fulde Seneca-billede ulmer i næsten alt, hvad han har skrevet, og især i hans breve til Lucilius, som heldigvis er med i oversættelsen.

Birgitte Thott selv bliver også profileret af sit store værk. Hvad vi idag kan opleve som en beskæring af Seneca, var i 1600-tallets Danmark en væsentlig udvidelse af danskskreven prosa. Et tankerigt og underholdende hedensk forfatterskab gav farve til det blege repertoire. Kun få år efter Seneca-oversættelsen var udkommet, anbefalede Peder Syv den i sin liste over de bøger, man bør læse⁴³. Et kort blik ned over hans boglistes mange religiøse skrifter, historiske og geografiske skrifter, lov- og lægebøger reducerer straks en litteraturhungrendes valg til tre muligheder: Bibelen, Saxo og Seneca.

I en række værker om hhv. dansk litteraturhistorie og europæiske lærde kvinder, som udkom i løbet af 1600- og 1700-tallet, fik Birgitte Thott en plads⁴⁴, og i 1751 nød hun den posthume ære at blive optaget i datidens internationale »Who is Who?« ved at få tildelt 4 linier i Chr. Gottlieb Jöchers »Allgemeines Gelehrten-Lexicon«, IV sp. 1278.

Seneca-bogen indgik i de lærdes biblioteker⁴⁵, men fik ikke den tilsigtede udbredelse i privatbiblioteker i almindelighed. Restoplaget, som Birgitte Thott havde testamenteret til kirken, for at salgsindtægterne kunne uddeles til de fattige, lå næsten urørt i en lang årrække, hvad enten det skyldtes dårlig reklamering eller manglende efterspørgsel⁴⁶. Men blev den ikke solgt, så blev den i det mindste berømt, ellers ville Holberg næppe så længe efter i sin skæmtevis, »Zille Hansdatters Forsvar for Kvindekønnet« (1722) have skrevet:

Vor ældste Datter *Zille* vil
 Med Fandens Magt *studere*,
 Jeg holdt det først for giekkerie/
 Nu har jeg halvdeels loved
 At føye Hende derudi!
 Jeg merker Hun har Hoved.
 Da saae man paa min Moders Kind/
 Som Strømme Taare rinde/
 Hun sagde: jeg ej er saa blind/

At jeg gir dertil Minde:
 See Eder for / min hierte Mand/
 Før I med saadant haster;
 Vor Dotter sig jo spejle kand
 I hendes Salig Faster.
 Vor Naboes Søster *Agatha*,
 Jo gandske gal er bleven
 Kun af Frue *Berthes Seneca*,
 Som dog paa Dansk er skreven;⁴⁷

Sammenfatning

Birgitte Thott og hendes skriftlige arbejder har her været velfortjent midtpunkt for en undersøgelse af hendes placering i det intellektuelle miljø i Danmark og Europa i 1600-tallet.

Birgitte Thott har vist sig som en højt begavet og meget selvstændig intellektuel. Ved sej flid har hun udarbejdet en lang række bøger, trykte, håndskrevne og (?) tabte.

Hun voksede op i et fagligt orienteret forældrehjem, som i hendes barndom imødekom hendes tydelige talent med undervisning. Under sit tiårige ægteskab synes hun at have lagt studierne helt eller delvis til side som uforenelige med hustruopgaven, mens hun til gengæld straks efter mandens død efter eget valg genoptog dem og levede resten af sit liv, 20 år, som intellektuel enke. Født til og giftet ind i den økonomiske overklasse, adelen, havde hun denne mulighed.

Som medlem af en lille kreds af intellektuelle og gejstlige i Danmark kom hun i indirekte kontakt med en større i udlandet. Hun var velorienteret om kulturelle fænomener i Frankrig og England, de to brændpunkter for europæisk kultur i 1600-tallet. Hun beherskede det intellektuelle fællessprog, latin, og de vigtigste nationalsprog, især engelsk, fransk og tysk. Hun fulgte med i den religiøse debat i Europa, deltog aktivt i debatten om de lærde kvinder, og havde kendskab til det videnskabelige arbejde med den hedenske litteratur. I erkendelse af Danmarks behov for videre tanke-rammer satsede hun på rollen som kulturformidler. Hun arbejdede for at åbne den udenlandske verden for danskerne og i kraft af sine bevidste tekstvalg, sine sikre præstationer og sin intensitet i arbejdet med at få dan-

skerne i tale på dansk blev hun selv en kulturskaber. Som kvindelig intellektuel i 1600-tallets Danmark står hun i skarp og lærerig faglig profil.

*Til nærværende artikel har jeg modtaget støtte fra
Statens Humanistiske Forskningsråd.*

*Hvor intet andet er anført, er oversættelsen af
latinske citater foretaget af mig selv.*

Værk- og håndskriftfortegnelse for Birgitte Thott

Udover de gængse opslagsværker og kataloger på Det kongelige Bibliotek og Rigsarkivet har følgende hjælpemidler været anvendt:

1. Jørgen Rosenkrantz: Ligtale over Birgitte Thott, Sorø, d. 30. april 1662.
2. P. Joh. Resenii Bibliotheca Regiæ Academiæ Hafniensi donata, Kbh. 1685.
3. L. Lind: Det danske Bibliothek, Kbh. 1725.
4. Albert Thura: Gynæceum Daniæ Litteratum, Altona 1732, s. 116-120.
5. Fr. Chr. Schønau: Samling af Danske Lærde Fruentimer, Kbh. 1753, s. 1376-1431.
6. Catalogus Bibliothecae Thottianae, Tomus septimus libros ... manuscriptos continens, Kbh. 1795.
7. H. Chr. Vogelsang: Fortegnelse over Haandskrifterne i Karen Brahes Bibliotek i Odense. Indbydelsesskrift til Afgangsexamen i Odense Cathedralskole, Odense 1857, s. 35-36.
8. W. Christensen: Nogle Bemærkninger om Slægtbøger, især om Sophie Belows Slægtbog, Personalthistorisk Tidsskrift, 7. rk. IV, Kbh. 1920, s. 1-50.
9. O. Walde: Studier i äldre dansk bibliotekshistoria, Nordisk Tidsskrift för Bok- och Biblioteksväsen, Uppsala 1932, s. 1-66, s. 60.
10. A. Krarup: Katalog over Universitetsbibliotekets Haandskrifter, I-II, Kbh. 1929-1935.
11. A. Riising: Katalog over Karen Brahes Bibliotek i Landsarkivet for Fyn - Håndskriftsamlingen, Kbh. 1956.
12. H.O. Lange: Ejermærker i Bøger i Det kgl. Bibliotek, I-II, seddelkatalog i Det kgl. Biblioteks Håndskriftsamling, Ny kgl. Saml. 883 8°.

Personlige samtaler med Birger Munk Olsen (Københavns Universitet), Nils G. Bartholdy (Rigsarkivet), Anne Riising (Landsarkivet for Fyn) og Harald Ilsøe og Jesper Düring Jørgensen (begge Det kongelige Bibliotek) har været til stor hjælp. Tilbageværende fejl eller mangler skyldes mig selv.

For at lette adgangen til Birgitte Thotts værker er bestillingssignaturer fra de respektive biblioteker anført i parentes under hver indførelse.

I VÆRKFORTEGNELSE

(a) Trykte

- 1.-2. Philippus Mornæus: Kort Forklaring Oc Gudelig Betenckning, offver nogle Skriff-
tens gylden Sprock, til Lærdom, Trøst oc Formaning, Meget nyttige ... Fordansket
Bed oc Troe. (s. 1-674).

- Philippus Mornæus: Ljffvets og Dødens Affmaling, ... til Trøst imod Dødsens Fryct, meget Christelig forfattet. (675-792). København 1652. 792 s. (Kgl.B. : Hj. 913 8°).
3. Joseph Hall: Raad imod all Bekymring, Eller: En liden Tractat om Sindetz Fornøyelse, udi hvad Tilstand mand er, ... paa Danske udsat *Bød* oc *Troe*. København 1658 (og senere). 156 s. (Kgl.B. : Hj. 868 8°).
En udgave fra 1654, omtalt af Lind og Thura, lader sig ikke verificere.
4. Lucii Annæi Senecæ ... Skrifter, Som Om Sæderne oc et Skickeligt Lefnit handler, Oc Med Bestandighed i Medgang oc Modgang det at fremdrage underviser. ... Nu paa voris Danske Maal ofversat Af Den sin Næste dermed at tiene *Begierer Trolig*. Sorø 1658. Ca. 1000 s. (Kgl.B. : 48,-183 2°).
Se nedenfor II g for et brudstykke af trykmanuskriptet hertil.
- 5.-6. Epicteti liden Haandbog, som vsjer, huorledis mand Sindets Rolighed ved det mand om det tjemelige ret skiønner, oc det ey missbruger, kand erlange. Efter Hieronymi Wolfii version aff Græckiskisken paa Latine, paa Danske ofversat. ... *Beder Trolig*. (s. 1-100).
Cebetis den Thebaners Taffle, ved huilcken, ligesom ved en Malning, stilles os for Øyne, huorledis Menniskerne aff Lasterne forraades, oc styrtes udi Forderfvelse. Oc Tuert imod Huorledis mand aff Dyderne, føres til en lycksalig Stand, oc frjgiøres fra alt Ont, effter Hieronymi Wolfii ... (s. 101-172).
København 1661. 172 s. (Kgl. B. : 48,-21 8°).
7. (Gode Tancker udi onde oc verre Tjder, Som bestaar udi Adskillige Gudelige Betæcnkninger, Beskreffvid paa Engelsk aff Thomas Fuller, ... paa Danske Sprog udsat aff Erlig oc Velb. Jomfru Sal. Elisabeth Tott). København 1664. Ca. 350 s. (Kgl. B. : 5,-76 8°).
Heri: Erlig oc Velbyrdig Frue S. Birgitte Tottis til Turebye, Fortale til Læseren ... *Beder Trolig*. 4 s. Fortalen er sandsynligvis affattet i tiden 1656-1662. Teksten er redigeret af Birgitte Thott og udgivet efter dennes død af Thomas Bartholin.
- b) *Utrykte*
8. Holger Rosenkrantz: Försters Spiegel ... 139 s. (Kgl.B. : Rostg. 10 4°).
Oversat af Birgitte Thott; dediceret til Sophie Brahe, Holger Rosenkrandsis; en tilskrift er signeret »Turebyg, den 24 december 1636, Birgitte Tott, Egen Handt«. - Autograf.
9. En Tractatt Om Weyen till et Lycktsalligt Liff Som alle ønske sig, Faa skønne paa, Fære, ved dette Rette midell Strebe effter ... sammenfattet aff ... Fru Birgitte Tot Sl. Otto Giøes. Ca. 1650. 200 bl., 2°. (Karen Brahes B. : A VI,19).
Ikke identificeret hånd. En anden afskrift, A VI,20, er ifølge tilskrift af Karen Brahe afskrevet af Sophie Thott.

10. Latinsk brev til Ole Worm, 19. maj 1650.
1 bl., 4°. (Kgl.B. : Ny kgl. Saml. 824 4°).
Autograf. - Jfr. Breve fra og til Ole Worm, overs. af H.D. Schepelern, III, Kbh. 1968, nr. 1692 og 1693. En afskrift findes i Kgl.B. : Gl. kgl. Saml. 3119d 4°.
11. (Selff Bedrags Hemmelighed ... Aff ... Daniell Dycke, paa Engelsch beschreffuidt och ved Hans Broder Jeremiam Dycke, effter hans død til Prenten vdgiffuedt ... fordanschidt af ... Sophie Below).
Ca. 1651. 345 bl., 4°. (Karen Brahes B. : A VI,24)
Forfatteren af fortalen, »Begier Throlig« (= Birgit Tot ifølge senere tilskrift), har fuldført og gennemarbejdet oversættelsen efter moderen Sophie Belows død 1650.
- Ikke identificeret hånd.
12. En herlig, oc Aanderig forklaring ofver Herrens bøn Fader vor etc. Af Ludovico Vives paa latine stillet ... paa danske ofversat ...
32 bl., 4°. (Karen Brahes B. : A VI,21).
Dediceret 1658 til »Frue Christendse Jul, Jørgen Rosenkrandsis til Kieldgaard«. - Autograf (således også ifølge tilskrifter af Anne Giøe og Karen Brahe). En afskrift undertegnet »Bad och Troede« findes i A VI,23, bl. 81-102, jfr. Vogelsang nr. 97.
13. Den 2^{den} Part aff Philippi Mornei Gudelige og herlige Tancker offuer nogle udvalde Davids Psalmer Bøn Viis stilled ... *Bed Trolig*, F. Birgitte Tott. Sorøe 1659.
79 bl. (Kgl.B. : Thottske Saml. 424 4°).
Ikke identificeret hånd.
14. (Sophie Belows slægtebog).
814 s. (Rigsarkivet : Håndskriftsamlingen XIV L 102°).
Værket er påbegyndt 1634 af Sophie Below, videreført af datteren Anne Thott og efter begges død færdiggjort 1659 af Annes søster Birgitte Thott (W. Christensen, s. 32-33). Fortalen (5 s.) er forfattet af Birgitte Thott og udgivet af W. Christensen, s. 29-31. Hele værket undtagen titelbladet, på hvilket Sophie Belows og Birgitte Thotts hånd ses, er renskrevet af en ikke identificeret hånd, tilsyneladende den samme som har skrevet fortalens blad 3 og 4 i nr. 18 nedenfor. Senere tilføjelser og rettelser er indføjte i håndskriftet. Med Birgitte Thotts hånd står skrevet på titelbladet : »Anno 1659 er denne bog saa vit forferdiget«.
15. Den Christnes Strid Eller Om det Kaarss och den Gienvordighed som Gudss Børn vøj dette Liff Tilslais Aff Petro Molineo Paa Frandsøsk beskreffuen, paa danske Maal offuer set ... aff S. F. Birgitte Tott.
1667. 64 bl., 4°. (Karen Brahes B. : A VI,22).
Ikke identificeret hånd. En anden afskrift findes i A VI,23, bl. 1-80.
16. Den Fri Fanges Tancker ... Aff Joseph Hal Bischof til Nordvich ... (oversat af fru Birgitte Thott). 26 bl., 4°. (Karen Brahes B. : A III,6, bl. 34-59).
Ikke identificeret hånd.
17. (Joseph Hall: Prædiken over) Johannes Cap. 19 vers 30. Der Jesus haffde tagit

Edichen sagde hand, det er Fuldkommet, och Hand böiede sit Hoffvit och opgaff sin Aand.

34 bl., 4°. (Karen Brahes B. : A III,6, bl. 60-93).

Ikke identificeret hånd. Tilskrift af Anne Giøe: »Dette hafvir min sl. syster fru Birgit Tott fordanskit...«

18. (Postilla, Eller Forklaring over alle Evangelier som her i Rigerne I vore Kiercker forhandlis paa Søndage og alle Hellige Dage, Til en Gudelig Øvelse, af Tydsken udsat (af Anne Thott)).

381 bl. (Kgl.B: Thottske Saml. 30 2°).

Heri en fortale (4 bl.) af Anne Thotts søster Birgitte Thott, underskrevet »Beder Trolig«. Fortalen er skrevet af to hænder; hånden på bl. 3 og 4 synes identisk med den der har skrevet fortalen i nr. 14. Der er tillige en afskrift i Karen Brahes B. : A VII,5.

c) *Tabte eller uidentificerede*

- *19. Praxis Pietatis.

Omtalt af Rosenkrantz. Muligvis en forveksling med Mette Giøes oversættelse af Pierre Bayle's *Praxis Pietatis*, København 1646.

- *20. Joseph Hall: *Meditatiuncularum Subitanearum Versio*.

Omtalt i Johannes Møller: *Hypomnemata Paucula ad librum Alberti Bartholini »De scriptis Danorum«*, trykt i *Bibliotheca Septentrionis*, Leipzig 1699. Muligvis identisk med en af de allerede anførte oversættelser af Joseph Hall's skrifter (ovf. nr. 3, 16 og 17).

II BEVAREDE AUTOGRAFER

- a-d Jfr. ovenfor nr. 8, 10, 12 og 14.

- e Stambog med forskellige ejere. (Kgl.B. : Thottske Saml. 560 8°).

S. 132a: Salmecitater, dedikation og aforisme på fransk, tysk og dansk. Jfr. W. Christensen, s. 32. - Gotisk skrift. Signeret : Birgitte Tott egen Handt.

- f L. Annæi Senecæ Opera ... Paris 1627. (Kgl.B. : 16,-386 2°) »exemplar olim Birgittæ Tottis«).

Tilskrift på forsatsblad. Jfr. nærværende artikel s. 34. - Latinsk skrift.

- g »Brudstykker af en dansk Oversættelse af Trøsteskrifter til Polybius, Marcia og Helvia (uden al Tvivl Birgitte Thotts egenhændige Konzept til hendes trykte Overs.)« (Krarup II, s. 176). (Kgl.B. : E don. var. 118 4°).

33 bl. = 4 læg + 1 bl.; læggene signeret 31, 34, 38 og 39. Indhold: læg 31 = Ad Polybium 20-27; læg 34 = Ad Marciam 1-7; læg 38-39 = Ad Helviam 1-10; det løse blad = slutningen af 14. og begyndelsen af 15. Brev til Lucilius. En række ortografiske forskelle mellem trykmanuskript og tryk kan iagttages. Om Birgitte Thotts retskrivningspraksis, se: Ellen Olsens bemærkninger til Thotts »Førsters

Seneca oversætteren Birgitte Thott. Et fagligt portræt · 43

Spegel« i artiklen »Retskrivningspraksis og Retskrivningsteorier i Danmark i det 17. Aarhundrede«, Sprog og Kultur XV, 1947, s. 72 f og 98-100. - Gotisk skrift.

- h Våbenoptegnelser af Sophie Below i blandingshåndskrift. (Kgl.B.: Ny kgl. Saml. 777 d 2°).
S. 158: Tilskrift af Birgitte Thott, jfr. W.Christensen, s. 28 note 2. - Gotisk skrift.
- i Kladdesider til Sophie Belows slægtbog, jfr. ovf. nr. 14. (Rigsarkivet: Håndskriftsamlingen I, Terkel Klevenfeldts Samlinger, Bind 41: »Collect. Geneal. Dan.«, bl. 35a-b, 110a, 111b, 123a).
Bl. 35a-b og 123a rummer Birgitte Thotts hånd. - Gotisk skrift.
- j Et brev af 30. maj 1642 vedrørende skiftet på Turebygård efter Birgitte Thotts mands, Otto Giøes død. (Rigsarkivet: Danske Kancelli B 160, indlæg til Registre og Tegnelser, 30/5-1642). 1. bl. - Gotisk skrift.
- k Ansøgning til kongen om økonomisk bistand, af 16. juli 1660. (Rigsarkivet: Danske Kancelli B 59, Koncepter og indlæg til Sjæll. Tegnelser, 6. okt. 1660, nr. 1167).
1 bl. - Gotisk skrift.
- l Lettere della Signora Isabella Andreini Padovana ... Venedig 1620. (Kgl.B.: 172 I,-236 8°).
Ejermærke: Birgitte Tott.
- m Marie Fabri: Recueil et Instruction pour ceux, qui désirent laisser la Voye du Monde, pour s'adonner à la Voye du Ciel ... Basel 1632. (Kgl.B.: 92,-233 8°).
Ejermærke: Birgitta Tott.
- n Du Ferrier: Le Catholique d'Etat. Discours politique des Alliances du Roy très-Chrestien, contre les calomnies des ennemis de son Estat ... Paris 1626. (Kgl.B.: 150,-354 8°).
Ejermærke: Birgitte Tott.
- o Jean Hugues de Linschot Hollandois: Histoire de la Navigation ... Amsterdam 1619. (Kgl.B.: Geogr. 1946 2°).
Ejermærke: Birgitte Tott.
- p Joh. Jov. Pontanus: Opera ..., vol.II, Venedig 1519. (Kgl.B.: 80^{II}, -80 8°).
Ejermærke: Birgitte Tott.
- q Jean Bodin: Les Six Livres de la Republique ... (Paris) 1608. (Kgl. B.: Sfv I,-359 8°). Sfv I,-359 8°).
Ejermærke: Birgitte Tott (og nedenunder: Anne Tott).
- r Saluste du Bartas: La premiere Sepmaine ou Création du Monde ... Rouen 1616. (Kgl.B.: 174^{IV}, -21 8°).
Ejermærke: B Tott (også Sophia Tot).

44 · Marianne Alenius

- Bind 2: La seconde Sepmaine ...
Ejermærke: Birgitta Tott (også Sophia Tot).
- s P. Terentius : Comoediae cum scholiis ... Basel 1538.(Kgl.B. : 16,-232 2°).
Ejermærke: Birgitta Tott.
- t M. Tullius Cicero: Officia ... Venedig 1554. (Kgl.B. : 16, -370 2°).
Ejermærke: Birgitta Tott.
- u Olympia Fulvia Morata: Orationes, Dialogi, Epistolae, Carmina ... Basel 1562.
(Oslo Universitetsbibliotek, B 5 Lat.).
Ejermærke: Birgitta Tott.

Noter

1. Ingen samlet afhandling findes om disse emner. Om det første: Birgitte Thott som oversætter, se N.M. Petersen, »Bidrag til den danske Literaturs Historie« III, Kbh. 1868², s. 254-256 og 259-260, J. Paludan, »Renaissancebevægelsen i Danmarks Literatur«, Kbh. 1887, s. 388-389 o.a.st., P. Skautrup, »Det danske Sprogs Historie«, II, Kbh. 1947, s. 291. Skuffende er det, at P. Diderichsen, »Dansk Prosahistorie«, Kbh. 1962 og »Dansk Prosahistorie. Oversigter - Tekstprøver« ingen kommentar har til Birgitte Thotts danske sprog. Kun et enkelt uformidlet klip fra Senecaoversættelsen i Diderichsens efterladte upublicerede kapital VII, »Breve og epistler«, s. 13-15 giver Thott en rolle i dansk prosahistorie. Om det andet: Om Birgitte Thotts sociale og økonomiske forhold som adelig intellektuel, se B. Andersen, »Adelig opfostring«, Kbh. 1971, især s. 93 og 98. Om dansk adel som social klasse i denne periode, se E. Ladewig Petersen, »Dansk socialhistorie«, III, Kbh. 1980.
2. Jfr. note 1 pkt. 1. Om Birgitte Thott som slægtshistoriker, se W. Christensen »Nogle Bemærkninger om Slægtbøger, især om Sophie Belows Slægtbog«, Personalhistorisk Tidsskrift 7. rk. IV, Kbh. 1920, s. 1-50, især s. 28-32 og 48.
3. E. Dal, »Birgitte Thotts Seneca, Sorø 1658«, Levende biblioteker, Festskrift til Palle Birkelund, Kbh. 1982, s. 41-47. En korrektur af denne artikel fra efteråret 1981 samt personlige samtaler med Erik Dal har givet inspiration til flere af de spørgsmål, som jeg har taget op i nærværende artikel.
4. F.eks. H.J. Birch, »Billedgallerie for Fruentimmer«, I, Kbh. 1793, s. 105 og »Danmarks Adels Aarbog«, XVII, 1900, s. 444. Nogle nævner ikke hendes fødested. Fejlen synes at stamme fra en forhatet læsning af Rosenkrantz's lignende over Thott (citeret nedenfor) eller en fejltolkning af en tvetydig tekst på hendes gravsten i Sorø Kirke: »Her under hviler ... Fru Birgitte Tot, som var Christian Tot til Boltinggaard oc Fru Sophie Belov til Faarup deris Datter, *fød sammesteds*« (J.B. Løffler, »Gravmonumenterne i Sorø Kirke«, Kbh. 1888, s. 55). At denne tvetydighed skal falde ud til fordel for Fårup, slutter jeg ud fra den kendsgerning, at Thott er begravet af Rosenkrantz i hans gravkammer - samme person som i lignende meddelelse, »nata est in prædio Faarup« (= hun blev født på Fårupgård«).

5. E. Dal, op.cit. s. 41. Se også hans, »Dansk Provinsbogtryk gennem 500 år«, Esbjerg 1982, især s. 40.
6. Om A. Haelwegh, se »Weilbachs Kunstnerleksikon«, I, (red. M. Bodelsen og P. Engelse-toft), Kbh. 1947, s. 423. P.F. Suhm bringer i »Nye Saml. t.d. dansk. Hist.«, IV, Kbh. 1795, en liste over Haelweghs arbejder, som anbringer Birgitte Thott i et udsøgt selskab af kongelige, adelige og enkelte borgerlige prominente personer, se »Sandvigs Collec-tanea til et dansk Kunstnerleksikon«, s. 58-66.
7. »Forvandlingerne. Uddrag af Matthias Moths Oversættelse af Ovids Metamorphoses«, ugd. af P. Lindegård Hjorth, Universitets-Jubilæets danske Samfund 1979.
8. Horats »Carmina« (= »Oder«) IV.bog nr. 4 v. 31-32.
9. Tekstens »expectare« er rettet til »expectari«.
10. Hans Clausøn Rosing, »Prædiken over Elisabeth Tot til Gladsax, holden den 18. nov. 1656, Sorø«, s. 52.
11. *ibid.* s. 53.
12. *ibid.* s. 71-72.
13. Håndskriftet på Det kongelige Bibliotek i København, Ny kgl. Saml. 2640^d.
14. 4 sørgedigte på hhv. græsk og latin, trykt i København og Sorø, findes på Karen Brahes Bibliotek i Odense, 21/701-21/704, samt 14 fra »Regia Schola Sorana«. De nøjagtige titler kan ses i »Bibliotheca Danica 1482-1830«, III, ugd. af Chr. V. Bruun, Kbh. 1962, sp. 1516-1517.
15. Også Otto Sperling d.y. fremhæver særligt Birgitte Thotts beskedenhed i forbindelse med udgivelsen, »De foeminis doctis«, p. 34. Om adelsfrøkenerens opdragelse, se B. Andersen, op.cit. (note 1) s. 81 ff.
16. Ch. D. Biehl, »Mit ubetydelige Levnetsløb«, ugd. af L. Bobé, Kbh. 1909, s. 13.
17. Trykt i 1668, men skrevet 20 år før (jfr. H. Ehrencron-Müller, »Forfatterlexikon omf. Danmark, Norge og Island indtil 1814«, Kbh. 1924-1935).
18. Om Senecas opfattelse af død og trøst, se M. Alenius, »Døden og venskabet. En studie i Senecas breve«, Kbh. 1974.
19. Tycho Brahe, »De nova Stella«, Kbh. 1573, - »In Uraniam elegia autoris«, v. 33-34.
20. A.D. Jørgensen, »Peter Schumacher Griffenfeld«, I, Kbh. 1893. Kapitel 1 giver et indtryk af Schumachers bekendtskabskreds i tiden før 1658.
21. Jfr. Thott-bibliografiens nr. 10.
22. En afskrift af brevet findes på Det kongelige Bibliotek i København, Ny kgl. Saml. 824^d.
23. I flg. en henvisning til Herlufsholms Ugekostbog for året 1658 (findes på Rigsarkivet i København) hos G.L. Wad, »Meddelelser om Rektorerne paa Herlufsholm (1565-1878)«, Næstved 1878, s. 155.
24. S. 1378 op.cit. Se også L. Nielsen, »Danske Privatbiblioteker gennem Tiderne«, I, Kbh. 1946, s. 125-127 og listen over bøger med Thotts ejermærke sidst i nærværende artikel.
25. »Fortegnelse over Sorøe Akademis Bibliothek før 1813«, anonym og uden år.
26. Brevet er aftrykt i S. Birket Smith, »Leonora Christine paa Maribo Kloster«, Kbh. 1872, s. 87-88.
27. Se tilskrifterne bagest i manuskripterne og L. Nielsen, op.cit. (note 24), s. 100.
28. H.D. Schepeleln, op.cit., s. 31-32.
29. Jfr. note 2. Det var ikke usædvanligt, at adelskvinder gav sig af med genealogiske og heraldiske studier, jfr. B. Andersen, op.cit., s. 98 og W. Christensen, op.cit., begyndel-sen. Hos P.F. Suhm, »Saml. t. d. dansk. Hist. »I,2, Kbh. 1780, står en slægtebog af Bir-gitte Thott omtalt således: »Af Slægtebøger nævner Hr. Peder Syv ... een paa Sorøe

- skrevet af Frue Birgitte Thott, men er nu bortkommet«, s. 103 i artiklen »Udtog af Hr. Peder Syvs Danske Boglade«. Om denne slægtbog er den samme som »Sophie Belows« fremgår ikke.
30. Om det sociale liv og kontakten over landegrænserne blandt de intellektuelle nylatinere i Danmark, adelige såvel som borgerlige, se H.D. Schepele, »Dansk Latindigtning ca. 1200-1800. En oversigt«, Museum Tusulanum 34-35, Kbh. 1979, s. 86-132, og K. Friis Jensen / M. Skaftø Jensen, »Latindigtningen i Danmark før 1600« (udkast til »Projekt dansk litteraturhistorie«, bind 2, udkommer på Gyldendal), især kapitlet »Latindigtningens sociologi i 15 / 1600-tallet«.
 31. Des. Erasmus Roterodamus (ed.), »L. Annei Senecæ Opera«, Basel 1537, indledningsbrevet, p. a3v.
 32. J.O. Andersen, »Holger Rosenkrantz den lærde«, Kbh. 1896, s. 319. Se også J. Glebe Møller, »Doctrina secundum pietatem - Holger Rosenkrantz den Lærdes teologi«, Institut for dansk kirkehistorie 1966, s. 141ff.
 33. Kristian Jensen, »Latinskolenes dannelse«, Kbh. 1982, s. 208 : »At Seneca ikke optræder, er forbløffende i denne periode netop, hvor hans tragedier var et udtryk for den bedste smag og hans filosofi var genstand for stor interesse. Her som andetsteds må det tages i betragtning at pensum i skolerne var meget traditionelt bestemt«.
 34. En oversigt over berømte udgaver af Senecas tragedier (som Det kongelige Bibliotek (Kbh.) ejer en sjælden samling af) kan ses i M. Alenius, »Thyestes' filosofiske valg og filologernes valg af Thyestes«, Museum Tusulanum 40-43, Kbh. 1980, s. 403-47, især 414-432 og 440-441. En oversigt over oversættelser af tragedierne ses hos P. Kragelund, »Prophecy Populism and Propaganda in the »Octavia««, Kbh. 1982, pp. 63-64.
 35. F.eks. J.W. Binns, »Ciceronianism in Sixteenth Century England: The Latin Debate«, Lias VII, 2, Amsterdam 1980, pp. 199-223.
 36. I J. Max Patrick m.fl. (udg.), »Style, Rhetoric, and Rhythm, Essays by Morris W. Croll«, Princeton 1966, gennemgås udviklingen i stilidealet fra slutningen af 16. årh. (Justus Lipsius) og op igennem 17. årh., hvor den Seneca-inspirerede stil florerede. Således også i G. Williamson, »The Senecan Amble«, London 1951.
 37. Striden gik helt tilbage til senantikken (jfr. W. Trillitzsch, »Seneca Tragicus-Nachleben und Beurteilung im Lateinischen Mittelalter von der Spätantike bis zum Renaissance-humanismus«, Philologus 122, Berlin 1978, s. 122). I renæssancen tog humanisterne den op gentagne gange, særlig i forord til tekstudgaver af Seneca. Ophavsspørgsmålet har afgørende betydning for tolkningen af forfatterskabet.
 38. Jfr. E. Dal, op.cit. (note 3), s. 46, som har påvist, hvorledes fejlen er opstået.
 39. J.L. Vives, »Opera«, II, Basel 1555, pp. 658-659, kapitlet : »Qui non legendi scriptores, qui legendi« (= Hvilke forfattere man ikke bør læse, og hvilke man bør læse). Skriftet om den kristne kvindes opdragelse blev udgivet 22 gange i perioden 1524-1641, jfr. C.G. Norena, »Juan Luis Vives«, Haag 1970, s. 304.
 40. A.M. van Schurman, »Eukleria«, Altona 1673, pars 1,3.
 41. S. Birket Smith (udg. og overs.), »Dr. Med. Otto Sperlings Selvbiografi (1602-1673) oversat i Uddrag efter Originalhaandskriftet«, Kbh. 1885, s. 177.
 42. V. Sørensen, »Seneca. Humanisten ved Neros hof«, Kbh. 1976, leverer en fremragende helhedstolkning af Seneca og hans forfatterskab. Hans Seneca-billede er baseret på alle de kendte Seneca-tekster. 1600-tallets Seneca-billede var imidlertid ganske anderledes, jfr. det følgende.

43. Peder Syv, »Om det cimbriske Sprog«, 1663, 3. afdeling, 27. Optrykt i »Danske Grammatikere«, I, udg. af H. Bertelsen (fotogr. optr. Kbh. 1979 med tillæg af C. Henriksen og C. Behrend), Kbh. 1915. Om Seneca-bogen s. 118.
44. F.eks.: Albert Bartholin, »De scriptis Danorum hactenus editis«, udg. af Th. Bartholin, Kbh. 1666, p. 16; Hening Witte, »Diarium Biographicum«, I, Gdansk 1688, ad annum 1662 d. 8. april; Christian Juncker, »Centuria Foeminarum erud. et script. illustrium, p. 76, trykt i hans »Schediasma Historicum de diariis eruditorum«, Leipzig 1692; Joh. Møller, (1) »A. Bartholini de script. Dan. posth. Hypomnemata«, p. 270, (2) »Specilegium Hypomnematum ad A. Bartholini de script. Dan.«, p. 7 - begge to trykt i -Bibliotheca Septentrionis eruditi, Leipzig 1699; Matth. Henr. Schacht, »Schediasma de eruditibus Mulieribus Daniæ«, i »Nova liter. maris Balt. et Sept.«, Lübeck 1700, s. 209-219; samt de tre i artiklen omtalte: Otto Sperling, jr., Albert Thura og F. Chr. Schönau.
45. Schönau, op.cit. s. 1382.
46. Aarbog for Hist. Samfund for Sorø Amt, XI, 1923, s. 49-51.
47. C.S. Petersen (udg.), »Zille Hansdatters Forsvar for Kvindkønnet«, 1722, i Ludvig Holbergs Samlede Skrifter, Andet Bind, Kbh. 1914, s. 508-509.

Myten og det mytiske hos Søren Kierkegaard

Af Niels Kofoed

I sin oprindelse er myten et udtryk for symbolsk kommunikation, specielt på det religiøse område, og således adskilt fra symbolsk handling - kult, ritus. Det græske ord *mythos* betyder ord opfattet som afgjort kendsgerning eller udsagn og må adskilles fra *logos*, der betegner et ord, hvis indhold og sandhed kan bestrides. Da myte som begreb ikke kan bevises, opfattes termen imidlertid ofte synonymt med fabel. Herved adskilles det i ental fra brugen i pluralis, hvor det betyder fortællinger om guder og usædvanlige begivenheder i forbindelse med gudernes tilværelse. Den simpleste definition på myte er således følgende: myten fortæller en hellig historie, som fandt sted i den første tid, inden menneskelig tidsregning sætter ind. Der er i regelen tale om skabelseshistorie, og en lang række myter har betretninger om verdens tilblivelse, opretholdelse og undergang som hovedemner. Mytens personer er overnaturlige væsener. De kendes især på det de har udført i tidernes morgen. Myterne findes overalt, i alle samfund og kulturer, de er udviklet i forbindelse med tidlige litterære overleveringer som legender og eventyr. Der er et betydeligt fiktivt element i myterne, som tillader os at opfatte dem som digtning.

Medens filosofferne ser på myten som en alment udbredt måde at tænke på, understreger folkloristerne stoffets mangfoldighed. Man kan lægge vægt på myternes indre betydning og betragte dem som autoritative vidnesbyrd eller åbenbaringer, og derved adskilles myterne klart fra al anden litterær overlevering. Således bliver myten et religiøst fænomen, der ikke kan forklares ud fra litterære, psykologiske og sociologiske kategorier. Denne holdning fører til, at der opstilles et skel mellem myterne til den ene side og andre mere litterære former til den anden, men selv om det er muligt at udskille myterne som en specifik overlevering, er der alligevel et påviseligt slægtskab mellem myterne og andre litterære kortgenrer. Eventyret har visse lighedstræk med myten, men er dog forskelligt, fordi handlingen i eventyret udspilles i en menneskeverden og indenfor menneskelig tidsregning. Også i sagaen befinder helten sig i en verden, der umiddelbart er styret af guderne og skæbnen. Man kan forestille sig, at der på Homers tid, da

mennesket langsomt begyndte at frigøre sig fra de gamle guder og endnu ikke havde søgt tilflugt i mysteriereligionerne, opstod en situation, hvor eventyret kunne trives som en genre, der fortsatte, hvor myten hørte op.

Selv om guderne ikke optræder i eventyrene med navns nævnelse, er de dog skjult tilstede i form af beskyttere, hjælpere og modstandere. Den antagelse kan ikke udelukkes, at først i det øjeblik en religion er ved at miste taget i folket, opstår den situation, hvor man frit kan berette om guder-nes tilværelse og gerninger.

Medens myterne således tilhører et ældre lag i overleveringen, må eventyr, saga og epos henføres til heltetiden i det enkelte folks kulturhistorie. Ser man på de græske myter er denne inddeling imidlertid vanskelig at opretholde. Det er højst betegnende, at de vigtigste mytekredse knytter sig lokalt til bysamfund, der har haft betydning allerede i den mykenske tid, f.eks. Agamemnon og hans æt til Mykene. Tiryns kan være hjemsted for Hera og Heraklessagnet og Zeus er knyttet til Kreta. Den moderne opfattelse af myten som en hellig historie, hvis synlige udtryk er kulten, slår ikke til overfor den mangfoldige græske overlevering. Grækerne har aldrig gjort myten til basis for en lære, som anskueliggøres i kulten. Det er først de østerlandske religioner, der indførte denne anskuelse. En del af det mytiske stof kan meget vel stamme fra lokalsagn. Hvis et sådant sagn har navngivne personer, bliver det til heltesagn, og hvis guderne træder til som beskyttere, kan sagnet oplades til myte. En hel del af den græske mytologi er formentlig opstået af sagn. Endog gudemyterne har oplagret sagnmotiver.

Kilderne til antikkens myter er kunsten og litteraturen. Nogle myter kendes kun gennem overlevering i billedkunsten; af andre finder man i billedform varianter, som ikke omtales i litteraturen. Ved siden af de billedlige fremstillinger er hovedkilderne de homeriske digte *Iliaden* og *Odysseen* (9. eller 8. århundrede f. Kr.) samt Hesiods værk *Arbejder og Dage* (ca. 800 f. Kr.). Stoffet i de homeriske digte går tilbage til mykensk tidsalder (ca. 1400-1100 f.Kr.). Homer samlede mange myter om guderne og arrangerede dem til et hele. Han lod guderne samles på Olympen og berettede i detaljer om deres gerninger, forelskelser og indbyrdes stridigheder. Medens fremstillingen hos Homer er folkelig og undertiden skabros, er Hesiod seriøst optaget af at fremstille kosmogonien. Homer vil underholde sit publikum med spændende beretninger, hvoraf nogle f.eks. beretningen om Heras afstraffelse ligner folkeeventyret, medens andre lader gude- og heltebeskrivelsen glide over i hinanden. Den bedste kilde til forståelse af grækernes opfattelse af verdens skabelse er Hesiods fremstilling. I skabelseshistorien berettes der om, hvorledes livet kom ind i stoffet, og hvorledes

sidenhen det levende kaos forvandlede til den verden menneskene bor i. Den barske fortælling om kampen mellem de ældre og yngre guder, der har lemlæstelse og død til følge, viser slægtskab med orientens kosmogoniske myter. Af andre kilder kan nævnes fragmenter af efterhomeriske digte, Pindars oder (6.-5. århundrede f.Kr.) og de tre tragediedigtere Aischylos, Euripides og Sophokles (5. årh.).

Herodot fortæller, at Homer og Hesiod organiserede genealogien, således at det brogede fortællestof kom til at udgøre en helhed. Mytologien kom til at rumme eksempler på flere typer: *kosmogoniske myter*. Heri fortælles der om de uforsonlige modsætninger, himmel og jord, lys og mørke, liv og død. Disse første begivenheder ligger hinsides erfaringen, hvor adskillelsen mellem de forskellige magter endnu ikke har fundet sted. Menneskenes opståen og verdens indretning er knyttet til disse myter. Endvidere er der de *eskatologiske myter*, der vedrører verdens undergang gennem en verdensbrand og en ny verdens tilblivelse. Derudover findes der myter om naturfænomener, om guders og heltes bedrifter, om baggrunden for oprettelsen af politiske og sociale institutioner, om helte og konger, om skæbne og forsyn, genfødsel og fornyelse.

I kraft af den righoldige overlevering er der et så betydeligt fiktivt element i myterne, at græsk mytologi ikke blot danner forudsætning for den romerske, men også er en uudtømmelig kilde for europæisk digtning og billedkunst. Hvis man opfatter myterne som et billede på et folks og en kulturs selvforståelse, er de græske myter et stort spejl, hvori ikke blot antikvens forfattere og filosoffer har studeret deres egne træk, men som også har været en stofkilde af uvurderlig betydning for europæisk kultur efter renaissanceen.

Da myterne er beretninger med absolut autoritet d.v.s. at autoriteten implicit er tilstede, blev de tidligt underkastet videnskabelig kritik. I de homeriske digte rejses der ingen tvivl om hverken gudernes eksistens eller magtfuldkommenhed, men allerede hos de førsokratiske filosoffer finder man begyndelsen til mytekritikken. Om Thales fra Milet sagde Aristoteles, at han troede, at alt var fyldt med guder, men Thales brugte ikke myterne som forklaring på naturfænomenerne. Han hævdede, at vandet var det egentlige urprincip. Heller ikke Anaximander tillagde guderne nogen betydelig rolle i sine betragtninger over verdens og stoffets tilblivelse. Den tidlige græske naturvidenskab udviklede sig side om side med folketroen. En moralsk kritik af myterne finder man hos Xenophanes, der selv var episk digter. Han kritiserede Homer for at skildre dårligdomme som svig, tyveri og hor hos guderne. Da det guddommelige er en ophøjet forestilling

hos ham, ser han kritisk på folketroens antropomorfe billeder. Theogenes forsvarer Homer ved at fremsætte allegoriske tolkninger af myterne. Fordømmelsen af Homer og Hesiod fortsatte hos Heraklit, der forkastede myterne som sande beretninger om gudernes tilværelse, mens han dog samtidig tillagde beretningerne om dem symbolsk betydning. Myterne er ikke sandhed i bogstavelig forstand, men dog sindbilleder på sande forhold. Sophisterne (5. århundrede f. Kr.) er skeptiske. Således citeres Protagoras for følgende udtalelse: om guderne ved jeg intet, hverken om de eksisterer eller ej, eller af hvilken art de er. Demokrit forsøgte at forklare troens opståen som en følelse af frygt, medens Prodikos fra Keos omvendt anså følelsen af taknemmelighed for dens egentlige raison d'être.

Også Sokrates kritiserede den folkelige overlevering, men ud fra forskellige steder hos Platon fremgår det, at han altid betragtede guderne med ærefrygt. Platon indtager tilsyneladende en afvisende holdning overfor overleveringen, men selv om han ikke vil indrømme hverken Homer eller Hesiod en plads i sin idealstat, fordi han anser myten for farlig, er han samtidig delt i sine anskuelser vedrørende dens nytte. Han er villig til at anerkende dens værdi, dersom den kan bruges i det godes tjeneste, og myten kan efter Platons opfattelse hjælpe os til at fatte abstrakte forhold, også selv om den ikke kan udtrykke de højeste sandheder. Disse kan nemlig ikke begribes i sanseverdenen. Myten åbner derved døren til suggestive forestillinger og bliver derved en analogi til den egentlige sandhed. Gang på gang må Platon gribe til myten for at forklare sine ideer. Det gælder f.eks. myten om sjælen og udødeligheden, jvf. *Gorgias*, *Symposion*, *Republikken* og *Phaedrus*. Han opererer med forestillingen om en rensset folkereligion, som kan få betydning for folket, hvorimod det dannede menneske skal være sig mytens symbolske betydning bevidst.

Også Aristoteles forholdt sig væsentlig kritisk til overleveringen. Efter hans opfattelse fandtes der to hovedkilder til gudetro: himmelrummets indretning og sjælens erfaringer i begejstrede øjeblikke, i drømme og i profeti. Myten bygger som filosofien på evnen til at forundres over tilværelsen. Og derfor kan han også i enkelte tilfælde bruge myten til at illustrere sin filosofi, f.eks. beretningen om den gyldne kæde fra 8. sang af *Iliaden*, hvor Zeus viser sin styrke ved at trække kæden til sig, til trods for at alle de andre guder hænger i den. I denne myte ser Aristoteles et symbol på den første bevæger, den ubevægede årsag til al bevægelse.

Også Plotin brugte myten som illustration for tanken. Han vidste, hvad Platon havde sagt i *Timaeus* nemlig at myten fremstiller begivenheder i tidsmæssig følge, som i virkeligheden hører sammen. For ham var den

højeste virkelighed uudsigelig, fordi den er udenfor tid og rum. Blandt de myter Plotin benyttede er Eros' fødsel (også fortalt af Platon i *Symposion*), endvidere Narcissusmyten, Cybele, Prometheus, Pandora og Herakles. De græske myter forsynede filosoferne med righoldigt materiale. De fandt ingen umiddelbar sandhed i dem, men brugte dem som middel for fremstilling af deres ideer. Mere og mere vandt den efter Euhemeros fra Messina opkaldte *euhemeristiske* tolkningsmetode frem: de guder, der fortæller om i myterne, var oprindelige herskere, der gennem at grundlægge og udvikle kulturen, gjorde sig fortjent til et udødeligt eftermæle.

I den tidlige kristendoms historie spillede antikkens myter ingen væsentlig rolle. Kirkefædrene brugte dem kun som afskrækkende eksempler på afguder, og efter at de europæiske folkeslag i løbet af middelalderen var blevet omvendt til kristendommen, lod man de gamle guder være døde. Til trods for at hele den rige klassiske litteratur, der efter år 1500 blev mangfoldiggjort ved den nye bogtrykkerkunsts hjælp, forelå med de vigtigste romerske og græske oldtidsforfattere i tilgængelige udgaver, fandt der ikke nogen nyorientering sted. En egentlig myteforskning startede først i det 18. århundrede, selv om man næppe skal forvente, at oplysningstidens forfattere og filosoffer - efter hele deres holdning til den klassiske oldtid at dømme - skulle give antikkens myter en egentlig videnskabelig behandling.

Århundredets første betydelige forsker var italieneren Giambattista Vico, der påviste, at myterne lå bag skabelsen af samfundsinstitutionerne. Hos Diderot og Voltaire vandt myterne ingen genklang, hvorimod De Fontenelle var den første, der indså, at man gennem indsamling af etnografisk materiale kunne nå til videnskabeligt holdbare resultater ved komparative undersøgelser.

Efter århundredets midte gav den fornyede interesse for de europæiske nationers fortid myteforskningen et vældigt skub fremad. Fra dette tidspunkt at regne delte forskningen sig i to retninger, hvoraf den ene med Winckelmann i spidsen gav stødet til nyklassicismen, den anden under inspiration fra Hamann og Herder blev en forløber for romantikken. Winckelmann er den første forsker, der påviser i hvor høj grad den klassiske billedkunst er skabt på grundlag af græsk mytologi, og at denne mytologi på den inderligste måde er forbundet med den græske kulturs særpræg. Et andet ægte udtryk for denne retning er K. Ph. Moritz' gudelære, der blev en stærkt benyttet håndbog. Af stor betydning var også genferen Paul Henri Mallet, hvis bog om keltisk og skandinavisk mytologi og poesi (1756) skabte en ny forståelse i Europa for den nordiske mytologi.

I de følgende år blev Herder den førende myteforsker. Gennem studier af orientalsk poesi søgte han at finde en urmytologi bag den græske. Han nåede frem til den anskuelse, at i mytologien har det enkelte folk udtrykt det dybeste og væsentligste af, hvad det har at sige om verden og dets eget indre liv. Derved drog han Goethes og Schillers opmærksomhed hen til græsk mytologi som stofkilde og inspiration. Det var også Herder, der i en afhandling i *Die Horen* pegede på den nordiske mytologis betydning for den kommende tidsalders digtning. For Herder var myterne religiøse, poetiske og folkelige. De var former for anskueliggjort tænkning, der i episk og dramatisk skikkelse fremstillede forhold, der i filosofien udtryktes i abstrakte begreber. Lignende tanker dukkede op hos en forsker som Chr. G. Heyne, der allerede i 1764 havde fremsat sine anskuelser i et foredrag i Göttingerakademiet. Han hævdede, at myterne var filosofemer over kosmos - udtrykt i billedsprogets former. Opfattelsen af myterne som en art tænkning i symboler blev en af den tidlige romantiks yndlingsideer. I 1810 udkom et værk, der behandlede mulighederne for en sådan symbolsk udlægning af mytologien. J. Görres skrev en *Mythengeschichte der asiatischen Welt*, hvori et europæisk publikum for første gang kunne stifte bekendtskab med de indiske religiøse tekster. På grundlag af studier i disse nyopdannede kilder udkastede F. Creuzer i bogen *Symbolik und Mythologie der alten Völker* (1810-1812) en hypotese om en urmytologi af indisk herkomst, der skulle være grundlag for alle senere mytologier. Hovedkilden for Creuzer var Mme de Poliers bog *Mythologie des Indous* (1809), der indeholder nogle forfæstede synspunkter vedrørende indisk religion. De romantiske myteforskere forholdt sig gennemgående mere produktivt end kritisk til deres emne. De forsøgte i tidens ånd at syntetisere på grundlag af et broget og utilstrækkeligt kildemateriale. I deres iver efter at forsone tro og viden hævdede de, at guddommen først har åbenbaret sig i Indiens hellige myter, og at indholdet i denne mytologi sidenhen blev spredt ud over hele jorden af vandrende folkeslag. Alle filosofiens og religionens sandheder ligger i myterne.

Opvurderingen af myterne blev et kærnepunkt i den romantiske filosofi. De blev ikke blot betragtet som historiske overleveringer af religiøst indhold, men som forbilleder for en fornyet kunstnerisk skaben. A.W. Schlegel fremhævede dette moment i sine Berlinerforelæsninger, idet han sagde: Det er kunstværkets opgave at give en symbolsk fremstilling af det uendelige i det endelige. Af dette postulat kan man udlede næsten alt, hvad de romantiske digtere har sagt om kunstens ontologiske gyldighed. Symbolet, metaforen og myten er billedtænkningens grundkategorier. Enhver åndelig

erfaring måtte nødvendigvis have en ydre iklædning, hævdede Schlegel, og broderen Friedrich Schlegel satte denne påstand på spidsen ved at sige, at den nordiske mytologi, som Görres havde henledt opmærksomheden på, var den rene åbenbaring af myternes oprindelige betydning. Betragtningerne af denne art fremsatte Schlegel i sin *Rede über die Mythologie*. Heri hedder det, at de moderne digtere mangler et fast holdepunkt for deres virksomhed, sådan som mytologien var det for de gamle, og det væsentlige punkt hvori den moderne digtekunst står tilbage for antikkens, lader sig sammenfatte i dette ene: vi har ingen mytologi. Det må være muligt at skabe en ny, tidssvarende mytologi på grundlag af fysikken og naturfilosofien. Dette arbejde kan imidlertid ikke udføres ved den enkelte digters indsats, men må være resultat af et samarbejde mellem flere.

Forskellen mellem klassicisternes videnskabelige opfattelse af myterne som allegori, historie eller som udtryk for digterisk fantasi og universalromantikernes brug af myten som udtryk for en transcendental kategori er et af hovedpunkterne i den filosofiske debat i årene omkring overgangen fra oplysning til romantik.

Mytologiens egentlige filosof var Fr. W. v. Schelling, hvis romantiske idealisme fik ham til at hævde, at den allegoriske mytetolkning ikke var egnet til at afsløre myternes egentlige væsen. For en umiddelbar betragtning ser det ud som om filosofien og mytologien ligger i uforsonlig strid indbyrdes, men i selve den kendsgerning, at myten ontologisk set er en modsætning til filosofien ligger en del af dens betydning. Myten spiller en rolle for den menneskelige bevidsthed - ikke på grund af dens begrebsmæssige indhold - men som en uforlignelig kraft, der virker i historien. Schelling forsøger i sin *Philosophie der Kunst* at foretage en adskillelse, der på samme tid er filosofisk og historisk, når han i den græske mytologi ser den fordring opfyldt, at her er idealet virkeliggjort i virkeligheden eller det uendelige anskueliggjort i en adækvat symbolik. I kristendommen kommer derimod den modsatte fordring til udtryk: her bliver det endelige optaget i det uendelige d.v.s. at det bliver gjort til allegori.

Overgangen fra universalromantik til den kristeligt-nationale højromantik bevirkede en nyorientering på mytetænkningens område. Jakob Grimm, der i begyndelsen var stærkt påvirket af Görres opfattelse af myterne som udtryk for en universel religiøs symbolik, lod i sin *Deutsche Mythologie* det synspunkt komme frem, at myterne må ses i nær forbindelse med de enkelte folkeslags nationale og historiske udvikling. Det er folkeånden, der er virksom i myterne på samme måde som den lever i sproget og i poesien. Den filosofiske opfattelse af myterne som en universelt gyldig kategori

blev genstand for den historiske skoles kritik. Hvad der for erfaringen fremtræder som vidnesbyrd om en historisk udvikling, må også behandles med historisk metode.

I Danmark var interessen for myteforskningen vakt med Mallets værker, og det blev i særlig grad P.F.Suhm, der i tredje bind af sin Danmarkshistorie (1771) skrev den skelsættende afhandling *Om Odin*, der virkede stærkt ind på romantikkens to førende digtere Oehlenschläger og Grundtvig, som begge læste den i deres skoletid. I årene omkring 1800 var den almindelige interesse for Nordens ældste historie særdeles levende; dertil kom nu de mægtige impulser fra tysk åndsliv, der bevirkede et opsving i interessen for den nordiske mytologi. At genoplive den glemte mytologi og at indsætte den i et universalhistorisk perspektiv blev en del af de unge digteres opgave. Programmet gik ud på at genopvække alle gamle mytologier af deres grave for at videreudvikle en ny mytologi, der kunne være et udtryk for slægtens religiøse bevidsthed. Græske og nordiske myter, østerlandske eventyr, islandske sagaer, den spekulative fysik, Ny Testamente og middelalderlig dæmonologi skulle udgøre elementerne i denne nye lære. For Oehlenschlägers vedkommende blev der ikke tale om nogen videnskabelig fordybelse i mytologien, men om en stor kunstners gengivelse af den overleverede oldnordiske myteverden. Oehlenschläger kappedes nok med Grundtvig om at gendigte den nordiske mytologi, men var i sin personlige holdning til myterne nærmest euhemerist, og han omgikkes til stadighed med tanker om at skrive en ræsonneret mytologi.

Grundtvigs forhold til mytologien gik tilbage til hans barndom. Allerede som dreng læste han hos historikeren Hvitfeldt, at man intet kendte til de nordiske guder. Senere blev han en fuldt kvalificeret filolog og myteforsker, der dristigt kombinerede Schellings filosofi med den nordiske mytologi til en romantisk totalanskuelse. Med bogen *Nordens Mytologi* (1808) skabte han sig en så sikker position som myteforsker, at Wilh. Grimm og bdr. Schlegel ytrede deres uforbeholdne anerkendelse. Han betragter den nordiske mytologi som et kosmogonisk drama, der i fem akter skildrer kampen mellem aser og jætter. Med denne nye opfattelse af myterne som eksistentiel digtning kuldcastede han rationalisternes ætiologiske udlægninger af myterne som udtryk for naturfænomener. I mytologien så han et udtryk for den højeste forståelse af tilværelsens mening og mål. I enhver sand myte er der en sindbilledlig betydning, som er et led i det guddommeliges successive åbenbaring. Grundtanken i det universalhistoriske perspektiv Grundtvig anlægger er menneskeheden set som en helhed i kristendommens lys og ud fra det enkelte folks egne forudsætninger. Myten har så-

ledes en dobbelt funktion. Den udtrykker dels muligheden for profeti udenfor det jødiske folk dels er den et udtryk for folkekarakteren, idet den udsiger, hvad der kan blive af folket. Denne dobbelthed af religiøs funktion og folkelig kulturel selvforståelse bevirker, at et folks myter taget som en helhed bliver en art dynamiske strukturer, der indeholder en ansporing til liv og handling. Mytens betydning ligger deri, at den er et billedsprog - det eneste sprog som mennesket kan tale om det usynlige og guddommelige i. Myten er fantasiens naturlige erkendelsesform ligesom billedsproget er poesiens. Derved står det mytiske stede over videnskaben og filosofien, der ikke efter Grundtvigs opfattelse har formået at forme et bedre verdensbillede.

For generationen af danske digtere efter 1825 har mytologien ikke spillet den store rolle. Interessen for historiske emner og studier veg pladsen for spekulativ filosofi og digtning baseret på samtidsemner. For den unge Kierkegaards vedkommende synes det klart, at han kun i ringe grad har modtaget indtryk af danske forfattere. Bortset fra Poul Martin Møller og F.C. Sibbern var der ikke nogen dansk skribent, som i væsentlig grad øvede indflydelse på ham, og ingen af de to nævnte har i større omfang ydet bidrag til myteforskningen. Med hensyn til udviklingen af et selvstændigt mytebegreb synes den unge Kierkegaard væsentligst at have været henvist til Hegel og David Strauss. I sidstnævntes værk *Das Leben Jesu* (1835), som Kierkegaard ikke har læst, men kun kendte på anden hånd gennem Julius Schallers skrift *Der historische Christus und die Philosophie*, bruges myten nærmest som udtryk for en speciel digterisk kategori (mytedannelse) og bringes herved i modsætning til den historiske sandhed. I en samtidig optegnelse fra september 1836 røber Kierkegaard, at han endnu ikke har nogen afklaret holdning til spørgsmålet: »Hvori ligger Begrebet Mythe og Mythologie - har ikke enhver Tid sin Mythologie - Novalis etc. - hvori forskellig fra Poesie« (I,A 241). Først gennem studierne af Platon og Hegel i forbindelse med udarbejdelsen af *Om Begrebet Ironi* er Kierkegaard nået frem til en mere uddybet forståelse for myten. Han har til udarbejdelsen af afhandlingen benyttet de posthumt udgivne forelæsninger af Hegel og kan under dette arbejde være stødt på Hegels opfattelse af myten hos Platon.

Ifølge Hegels tankegang er den mytiske fremstilling af filosofemerne hos Platon ikke en gevinst, men en kilde til misforståelse. Mange filosofiske tanker kan ganske vist bringes nærmere til forståelse gennem mytisk fremstilling, men filosofemer er tanker, hvorimod myten henvender sig til fantasien. Myten er således en didaktisk fremstillingsform, der nok kan anvendes som udgangspunkt, men som samtidig bevirker en forurening af

tanken.: »Ist der Begriff dann erwachsen, so bedarf er der Mythe nicht mehr«.

Når Kierkegaard i disputatsen rejser spørgsmålet om det mytiske, skyldes det, at undersøgelsen af Platons dialoger viste ham, at det mytiske og det dialektiske udgør en dichotomi i Platons første dialoger. Det mytiske er et udtryk for folkebevidstheden, og den der spørger for at finde fylde, forholder sig mytisk i sit udgangspunkt, medens omvendt det dialektiske tankearbejde rydder alt uvedkommende til side og klatrer op til ideen. Selv om det mytiske er basis for en righoldigere spekulation, så sker der ifølge Kierkegaards opfattelse af Platon hos denne en udvikling, der i første fase peger væk fra mytisk fremstillingsform, men i anden fase assimilerer myten på et højere plan. Det mytiske er således ikke så stærkt fremtrædende i *Symposiet* som i *Phædon*. Den dobbelthed, der ligger i misforholdet mellem det dialektiske og det mytiske er et af de indicier, der vil føre til at adskille det både ved tid og inderlighed tilsyneladende uadskillelige. Det mytiske er således forstået et arkaisk levn, en forandring i fremstillingsformen, en ufuldkommen, barnlig form, der er af dialektisk natur (bd XIII,200). Det mytiske er derfor en væsentlig kategori for Kierkegaard, idet det indgår i hans opfattelse af græciteten som udtryk for den barnligt drømmende ånd. Sådan har Platon også opfattet det, siger Kierkegaard. Hos ham har det mytiske en historie. I de første dialoger findes det spredt, i de midterste slet ikke, men dukker igen op i de sidste, dog her i dybere forbindelse med dialektikken. Det mytiske findes i *Symposion*, *Protagoras*, *Phædon* og *Gorgias*. Ud fra den betragtning at folkebevidstheden opbevarer ideen i mytens hylster, kan myten fra at være en elementær didaktisk form blive en anelse om noget højere. Kierkegaard understreger, at der sker en udvikling hos Platon i retning af, at det mytiske mere og mere nærmer sig den billedlige fremstillingsform, og han betegner denne udvikling som »det mytiskes Metamorphose i Plato« (bd XIII,203). Hvor det mytiske hos Platon og hos Hegel er opfattet som et uklart begreb, bliver det hos Kierkegaard »Ideens Udlændighed, dens Udvorteshed, dens Timelighed og Rummelighed« (XIII,204). »Træt af det dialektiske Arbejde lægger Phantasien sig til at drømme og heraf fremkommer det Mythiske« (sst.) Selv om det mytiske væsentligt opfattes som et digterisk element, så har Kierkegaard ved kun delvis at acceptere Hegels bestemmelse af det som »Phantasieens Pantheisme« tilkendt det en højere betydning, når han kalder det fantasiens entusiasme i spekulationens tjeneste. Det mytiske gør krav på virkelighed - det er en kategori, der udgør en mellembestemmelse mellem poesi og refleksion, idet myten indeholder elementer af begge nemlig billedlig fremstil-

ling og spekulativ idé. Kierkegaard slutter sig på dette punkt nærmere til J.E. Erdmanns opfattelse af myten som en række kendsgerninger, som ikke er en religiøs idé, men dog har et religiøst indhold. Den indeslutter modsætningen mellem billede og refleksion: »Naar tilsidst Billedet faaer et saadant Omfang, at den hele Existents bliver synlig deri, saa er dette den retrograde Bevægelse hen mod det Mythiske« (XIII,207). Det var Sokrates, der fik Platon til at opgive det umiddelbare syn på myten, for at han senere kunne indarbejde det i en mere omfattende bevidsthed. Kierkegaard postulerer, at Platon forbinder det mytiske og ideen til en syntese, men at den dialektiske bevidsthed om forholdet imellem dem aldrig fuldbyrdes. Myten er således for Kierkegaard ikke blot en historisk, empirisk kendsgerning, men ideelt set et udtryk for muligheden, idet alt hvad der ikke kan omfattes af tanken og overlades til fantasien bliver myte, og ved at opretholde det mytiske som et nødvendigt supplement, overfor hvilket den didaktiske hensigt ikke slår til, kan det indgå som mellembestemmelse i Sokrates' bevidsthed. Det mytiske er confinet mellem ironiens og dialektikkens første og andet stadium. Kierkegaards forståelse af Sokrates' brug af myten hænger altså sammen med hans idé om, at myten lader sig bruge på dialektikkens andet stadium, fordi ironien ligger hinsides historien og altså ikke anerkender nogen fortid. Det mytiske er netop det øjeblik, hvor ånden farer hen, og ingen ved, hvorfra den kommer eller hvor den farer hen. Ved at gøre myten og det mytiske til et udtryk for ironiens beherskelse af det ubevidste sjæleliv, bliver den løftet ud af historiens sfære og tillige befriet for sit religiøse indhold. Den bliver en psykologisk og æstetisk kategori og fremtræder i resten af forfatterskabet og i papirerne som udtryk for »barnlig ånd«, idet Kierkegaard samtidig bemærker, at indsigten om mytens usandhed er forbeholdt en mere reflekteret tidsalder end græcitetens.

Som æstetisk kategori optræder det mytiske i afhandlingen om Mozarts Don Juan, hvor pagen i Figaro skildres som en type, der repræsenterer det mytiske som en dvaletilstand. Da hans væsen er drømmende, kan der ikke indrømmes ham nogen replik. Musikken bliver det mest adækvate udtryk, fordi den formår at tolke en virkelighed, der er uden duplicitet, helt bygget på anelse, uden bevægelse, en androgynisk helhed, som hos planter, der er tvekønnede. Al menneskelig udvikling må bestå i en emancipation fra denne mytiske utilstand.

Følger man Kierkegaards syn på myten videre gennem forfatterskabet, må man konstatere en indsnævring af begrebet i tydelig forbindelse med hans polemisk bestemte opfattelse af ordene barn og barnlighed som ideologiske kærnebegreber hos de ældre romantikere. Det mytiske er ikke en

hypoostasering af ideen, men ubevidst eksistens, så længe attråen er dyb og ubestemt - »den suger ligesom Thor gennem et Horn, hvis Spidse staaer i Verdenshavet. Uendeligheden kan ikke blive til en Gjenstand«.

Hvor det mytiske bestemmes som ubestemt længsel udgør det dialektisk set en modsætning til ånden og vinder netop i kraft af at blive sat udenfor sin egentlige betydning; men her standser Kierkegaard op, og begrebet myte antager derefter mere og mere den traditionelt bestemte betydning af ubeviselig digterisk forestilling, usandhed baseret på fantastisk overdrevne forhold, der skyldes manglende kendskab. I *Afsluttende Uvidenskabelig Efterskrift* er det mytiske sat udenfor som modsætning til paradokset. Det er blevet spekulationens opgave at bekæmpe den ugudelige mytisk-allegoriserende retning, der uden videre erklærer hele kristendommen for myte. Myten kan kun forstås i sammenhæng med hedenskabet og er som æstetisk mulighed tvivlsom i forhold til det paradoks-religiøse. »Psalmer, der, skjønt rørende og barnlige og poetiske ved Phantasie-Anstrøget indtil Grændsen af det Phantastiske categorisk betragtede ikke ere christelige, categorisk betragtede ved det poetisk seet Deilige: Lyseblaae, og Ding Dang Klokke Klang befordre det Mythiske langt bedre end nogen Fritænker, thi Fritænkeren udsiger, at Christendommen er Mythe, den naiv-orthodoxe Digter afskyer dette og hævder Christendommens historiske Virkelighed - i phantastiske Vers« (VII,571). Den polemiske brod er her vendt mod to sider: David Strauss og Grundtvig, idet førstnævnte beskyldes for bagklogskab, sidstnævnte for misbrug af barnligheden. Der er ikke nogen direkte vej fra myten til kristendommen, og man kan heller ikke gøre børn til kristne på denne måde. Ethvert forsøg på at gøre det er idyllisk mytologi eller kristendom i fantasianskuelsens medium uden den virkelighedsdimension, der ligger i forfærdelsen. Mytisk, barnlig kommensurabilitet er et hedenskab, fordi den ikke ser paradokset, men forlader sig på ligefrem kendelighed. Derfor må myten på dette stadium korsfæstes sammen med forstanden.

I religiøsitetens B, hvor det evige er tilstede i et bestemt tidsmoment og kun kan forstås historisk, må myten, der af Kierkegaard opfattes dels som det, der ligger forud for enhver historisk bevidsthed dels som et til enhver tid iboende psykologisk beredskab, blive usandhed. Forestillingen om at menneskeheden som sådan kan være bærer af en religiøs idé om den menneskelevne gud, er mytisk, og at lade myten om guden følge efter den historiske sandhed om Jesus er ikke blot bagvendt, men et direkte udtryk for den levende mytedannelse, som kristenheden er udtryk for (IX, A160).

»Man har saa i en senere Tid travlt med at bevise at Christendommens

Første er Mythe - ja, hvorfor ikke, naar Man ikke er opmærksom paa, at det Sidste er noget snarere Mythe eller Fabel. Det beroer paa fra hvilket Punkt Man gaaer ud som det Faste. Men mig synes det indlysende, at Christendommen i sin nuværende Skikkelse er det meest Fabelagtige der kan tænkes »(X, 2 A529).

På overgangen til religiøsitetens andet stadium, der betegner en tilbagemøden til kristendommen i dens oprindelige skikkelse, hvor form og indhold var eet, udelukkes det mytiske. I en tilstand hvor forholdet til sandheden ikke længer er et forhold til individets eget inderste væsen, men til det udefra kommende, er myten som udtryk for ubevidst eksistens og kontinuitet overflødig: »Der er to Arter Inkognito: i en Tjeners Skikkelse var Christus Gud - i Gud-Menneskets Skikkelse er Christenheden Hedenskab. I det Første er ingen Selvmodsigelse, i det Sidste Sammensurium er Selvmodsigelsen og herved igjen et Mythisk - med mindre ligefrem man vil sige - at det er en Løgn« (X,2 A529).

Når Kierkegaard mere og mere kommer til at anskue myten som identisk med kristenheden, ligger det i hans klare afvisning af den hegelske tanke om, at guddommen dybest set er en personificering af fællesskabets vilje. At blive samtidig med Jesus vil sige at blive løst fra myten om, at Gud åbenbarer sig i folkets historie og derved bliver protesten mod den officielle religion også til et opgør med myten: »Ja, det er i en vis Forstand sandt, hvad Fritænkerne paastaae og de Orthodoxe indirecte ogsaa, Christendommen er Mythe; ja, det er Mythe, Fabel, at der har levet Mennesker som have existeret efter en saadan Maalestok, det er Mythe, da jo »Drenge-Folket« som nu kalder sig Christne er det sande Menneskelige, endog det højeste Menneskelige, thi det er jo det Sidste af den voxende Menneske-Slægtes Perfectibilitet« (XI,1 A524).

Troen på menneskeåndens enhed med guddommen i en fælles stræben er for Kierkegaard blevet identisk med ordet myte, der i forfatterskabets sidste fase helt antager betydningen vildfarelse.

Det Pleonastiske At

En grammatik-kritisk undersøgelse af Erik Hansen

Denne artikel handler om det *at* der kan forekomme efter konjunktionen i bisætninger:

Hvis at Du mandigt bryder med den forkjelende Vellyst, er Du frelst for evigt. Høegh-G.Grundb. 301.

Udgangspunktet for mine overvejelser er samtaler med en dialektologisk kollega om det rimelige i at betegne dette *at* som pleonastisk når det forekommer i ømålsdialekter.

Det drejer sig imidlertid ikke kun om et dialektfænomen. Ordbøger og andre materialesamlinger viser at så længe det har givet mening at tale om en dansk rigssprogsnorm, er konstruktionen konjunktion + *at* forekommet - vel at mærke også hos dem man kalder de bedste skribenter: Holberg, Brorson, Johs. Ewald, Oehlenschläger, H.C. Ørsted, Blicher, H.C. Andersen, J.L. Heiberg, Georg Brandes, J.P. Jacobsen, Jacob Paludan o.a. Og er man først blevet opmærksom på det, hører man i vore dage meget tit *at* efter konjunktion, også hos folk der i øvrigt ikke har dialektale eller sociolektale træk i deres talesprog. *At*'et synes at ligge og lure på os alle og smutter tit med under et øjebliks uopmærksomhed.

Særlig frekvent er fænomenet hos de yngre generationer og hos sociolekttalende, fx hos mange socialdemokratiske politikere, så der er måske grund til at tro at konstruktionen vil konsolidere sig i fremtiden. Alene derfor kan en grammatisk statusopgørelse mht. *at* være på sin plads.

Begrebet pleonasme

Begrebet og termen pleonasme stammer fra den klassiske retorik. Her bruges betegnelsen dels om en fejl (soloecismus) der består i tilføjelse af semantisk overflødige ord, fx *adhuc nondum factum est* ('indtil nu er det aldrig sket') - dels om en talefigur (schema) der tjener til at forstærke eller inderliggøre et udsagn¹. Fejlen pleonasme er således en utilsigtet, figuren pleonasme en tilsluttet tilsidesættelse af kravet om brevitās (korthed) i elocutio.

Denne dobbelthed i definitionen og vurderingen af pleonasmen genfinder man i nyere ordbøger og grammatikker, fx

Pleonasm (...) The use of more words in a sentence than are necessary to express the meaning; redundancy of expression (either als fault of style, or as a figure purposely used for special force or clearness).

The Oxford Dictionary VII p. 994

Das Auftreten des Pleonasmus kann Ausdruck sprachgestalterischer Laxheit sein (...), es kann aber auch im Dienste satirischer Aussageabsicht stehen (...).

W. Spiewok: Wörterbuch stilistischer Termini Greifswald u.å. p. 62

(...) det overflødige (pleonastiske) Udtryk (...) gentager indenfor samme Mening udtalte Ord eller Tanker. Forsåvidt en sådan Gentagelse tjener til at øge Udtrykkets Tydelighed, Styrke eller Skønhed, kan den være af stor Betydning; i modsat Fald bør den, som intet-sigende, skys.

B.T. Dahl DaSætnL 158

Men normalt bruges termen pleonasme kun normerende, altså om sprogfejl:

Pleonasmus (...) überflüssige Häufung sinnverwandter Ausdrücke. Wörterbuch der deutschen Gegenwartssprache bd. 4 (1977) p. 2818

Pleonasme (...) sproglig forbindelse, hvoraf et ell. flere led er overflødige, fordi begrebet allerede uden det (dem) er tilstrækkeligt udtrykt.

ODS XVI sp. 1005

Pleonasme (samme tanke udtrykt to gange). Et udtryk som *Der var cirka et par hundrede mennesker til stede* er stødende for tanken, idet forestillingen om det omtrentlige i talangivelsen er udtrykt to gange.

E. Oxenvad Bedre Dansk 3. udg. (1962) p. 41

Pleonasmen behandles altid som et sprogbrugsfænomen: den hører til la parole, ikke til la langue (sprogsystemet). Sprogets grammatik skal altså ikke indeholde regler for hvordan pleonasmen genereres. Eller sagt på en anden måde: en konstruktion der indeholder en pleonasme, må rekonstrueres som en ikke-pleonastisk konstruktion inden den kan analyseres. Dette er således præcis det modsatte af katalysen² af en elliptisk konstruktion. Også ellipsen er et sprogbrugsfænomen, og reduktionen fra en fuld til en

elliptisk konstruktion beskrives ikke gennem sprogsystemets regler (fx transformationer); ellipsen må katalyseres for at en analyse skal være mulig:

*og han ud af døren → og han fór ud af døren³.

Ellipsen frembyder før katalyse et åbenbart problem for den grammatiske analyse, fx ved at konstruktionen mangler finit verbum. Den typiske pleonasme derimod tilfredsstillende som konstruktion den normale overfladegrammatiks regler: *en rytter til hest* er som grammatisk konstruktion analog med den uproblematisk *en dreng på cykel*. Pleonasmens analyseproblem ligger i det semantiske: hvis *rytter til hest* analyseres som 'person til hest', så kan attributtet *til hest* i *en rytter til hest* ikke have den indskrænkende funktion som attributter ellers har. Andre eksempler på typiske pleonasmer (det pleonastiske adjectum er kursiveret⁴):

enke efter *afdøde* NN
jeg har *indtil nu* aldrig været på hospitalet
de sloges *med hinanden*
fx A, B, C, D osv.
selv om ..., vil vi *alligevel*
tilladelse til *at måtte*...
pligt til at *skulle*
deres ønske om at *ville*
i stand til at *kunne*

Af ord- og håndbøgers definitioner og eksempler synes det at fremgå at det eller de elementer der udpeges som pleonastiske, altid er autosemantika, altså ord og udtryk med selvstændig betydning (»samme tanke eller begreb to gange«). Synsemantika, altså formord eller grammatisk morfemer, kan således ikke danne konstruktioner som normalt kaldes pleonastiske (i de følgende eksempler er det »overflødige« ord eller morfem sat i parentes):

fra København (og) til Roskilde
jeg gider ikke (at) cykle så langt
han mente (at) det var her
det billede (som) vi så
nu (da) vi taler om det
tyrannen frygter (for) sandheden
vi håber (på) at det bliver varmere
de nåede aldrig (til) Randers

Specielt karakteriseres morfologisk redundans (kongruensfænomener) vistnok aldrig som pleonastiske:

de fri(e) fagforeninger
vi er parat(e) til at rejse
et frisk(t) initiativ

Af det ovenstående fremgår det at ellipse og pleonasme i flere henseender danner modstykker. Ikke desto mindre kan det være et principielt problem, i praksis at holde de to begreber ude fra hinanden: hvis en ellipse ((a) nedenfor) er en konstruktion hvor et eller flere ord er udeladt, så må den katalyserede ellipse (b), der altid er synonym med den ukatalyserede, indeholde et eller flere »overflødige« ord:

- (a) saa vi ud i Sølvgade til Granat-Petersen og drak Portvin
KLars.UR 28
- (b) saa vi tog ud i Sølvgade til Granat-Petersen og drak portvin

Det må vel derfor overvejes om (a) er en ellipse, eller om det snarere forholder sig sådan at (b) er en pleonasme. Og hvis (b) ikke er pleonastisk, til trods for at den indeholder overflødige ord, så kan (c) nedenfor betragtes som en ellipse i forhold til den synonyme sætning (d), som altså ikke er pleonastisk:

- (c) han plejer at ringe
- (d) han plejer *som regel* at ringe

Når der i praksis er enighed om at udpege (a) og (d) som hhv. ellipse og pleonasme, er det fordi begrebsbestemmelserne hviler på den implicitte forudsætning at det elliptiske hhv. pleonastiske udtryk skal være syntaktisk hhv. semantisk uregelmæssigt (fejlagtigt) i forhold til det synonyme katalyserede hhv. reducerede udtryk, som skal være syntaktisk og semantisk umarkeret. Derfor foreligger der hverken ellipse eller pleonasme i følgende konstruktionspar:

- (e) jeg anser hende for begavet
- (f) jeg anser hende for *at være* begavet
- (g) de gik efter at have spist
- (h) de gik efter at *de* havde spist

Ingen af de fire sætninger er stilistisk markeret, og alle kan uden vanskeligheder analyseres efter traditionel overfladegrammatisk metode. Derfor registreres ingen af dem som uregelmæssige eller fejlagtige⁵. Den implicite forudsætning forklarer også hvorfor man traditionelt beskriver (i) som en pleonasme i stedet for at betegne (j) som en ellipse:

(i) ... hvis *at* jeg får tid

(j) ... hvis jeg får tid

Flere forfattere⁶ påpeger at visse udtryk til trods for at de egentlig opfylder de opstillede krav til pleonasmer, accepteres i sprogbrugen og altså ikke opleves som fejlagtige og pleonastiske. Eksempler:

begge *de to* brødre
jeg kunne knap stå *på benene*
vi gik hele vejen *til fods*
i *går* aftes
et *birketræ*
flintesten
tunfisk
orangefarvet

Sådanne eksempler, der hverken opleves eller beskrives som pleonastiske, viser tydeligt at det afgørende kendetegn for en pleonasme er at den falder uden for en given og relevant sprognorm, i dette tilfælde den skriftlige rigssprogsnorm.

Det såkaldt pleonastiske at

Konstruktionen konjunktion + *at* er forholdsvis velbelagt. For det ældre sprogs vedkommende kan man finde eksempler i Otto Kalkars »Ordbog til det ældre danske sprog« bd. V (supplement (1918)), artiklen *at*, samt artiklerne *da*, *hvis*, *medens*, *når* osv. Desuden er konstruktionen behandlet og belagt ret udførligt i Falk og Torp: »Dansk-norskens syntax« (1900) p. 227 ff. Holbergordbogen Bd. I (1981) giver sp. 288 eksempler på konj. + *at* fra Holbergs forfatterskab.

Den tidligste sprogbeskrivelse der nævner - men ikke eksemplificerer - konstruktionen er Videnskabernes Selskabs Ordbog bd. I (1793) p. 209:

Ofte sammenføies det (o: at) med en præposition eller conjunction, saasom: *efter at, uden at, efterdi at, fordi at, saa at*, etc. hvilke alle maae søges hver paa sit Sted.

Det er dog uklart om VSO her sigter til andet end konstruktioner med oprindeligt *at* (*fordi at* osv.) Artiklerne *hvis, naar, medens* osv. indeholder ingen *at*-eksempler. - Fr. Høegh-Guldberg omtaler konstruktionen i »Grundbog ved grammaticalske Forelæsninger for Ungdommen« (1814) p. 301, mens en række andre grammatikere ikke behandler fænomenet, således er det ikke med i C. Molbechs »Dansk Ordbog« (1833 og 1859). B.T. Dahl behandler »pleonastisk *at*« i »Dansk Sætningslære« (1884) p. 55 og 102-3, mens det ikke er omtalt hos Lefolii, Matzen, Jessen og Wiwel⁷.

Fra dette århundrede findes der en række korte behandlinger i hånd- og ordbogsmateriale: Dahl og Hammer: »Dansk Ordbog for Folket« bd. I (1907) artiklen *at*; Kr. Mikkelsen: »Dansk ordføjningslære« (1911) p. 298, 501 og 513; ODS bd. I (1919) artiklen *at*, specielt sp. 919-20; P. Diderichsen: »Elementær dansk Grammatik« (1946) p. 72; Aage Hansen: »Moderne dansk« III (1967) p. 439 og 447; samme: »Vort vanskelige sprog« (2. udg. 1965) p. 178 og 185; H.A. Koefoed: »Om konjunktionalet *a* i bornholmsk« (i »Studier i dansk dialektologi og sproghistorie« 1971) p. 169-77; Erik Hansen: »At eller ikke at« i Nyt fra Sprognavnet nr. 14 (1975) p. 1-4; Lars Brink og Jørn Lund: »Dansk Rigsmål« bd. 2 (1975) p. 675-76.

De fleste eksempler i den nedenstående fremstilling stammer fra disse bøger.

Når det tilsyneladende er så tilfældigt om konstruktionen omtales og behandles i værker som beskriver samtidens sprog, kan det hænge sammen med flere forhold. For det første er konstruktionen, især i skriftsprog, så sjælden at en grammatiker eller ordbogsredaktør kan beslutte at den af denne grund ikke bør nævnes. For det andet falder konstruktionen i reglen uden for den norm den enkelte grammatik eller ordbog beskriver - de fleste af de nævnte samtidsgrammatikker og -ordbøger stempler udtrykkelig *konj. + at* som dårligt sprog (se nedenfor). For det tredje forekommer »pleonastisk« *at* kun i ømål, så forfattere med jysk baggrund kan tænkes ikke at have kendt fænomenet⁸.

Materialet af konstruktioner med *konj. + at* er så solidt i oldnordisk og ældre middeldansk at man kan antage at konstruktionen er opstået i før-litterær tid. Falk og Torp (p. 228) regner med at oprindelsen er forbindelser af demonstrative pronominer og adverbier med eksplikativ *at*-sætning:

(fyrir) því at...
þá at...

Hvis pronominet, pronominalsyntaxmet eller adverbiet nu syntaktisk, semantisk og rytmisk antager karakter af konjunktion - hvad det så vil sige - får man altså en forbindelse af konj. + *at* som kan danne grundlag for analogier til konstruktioner med primære konjunktioner⁹.

Lidt anderledes regner Nygaard § 265 ff med en sammenblanding af den relative partikel *er* og partiklen *at*, som bruges i hvad Nygaard kalder substantiviske (EDG: eksplikative) bisætninger. Sammenblandingen skulle især være betinget af at både relativsætningen og eksplikativsætningen tit knyttes til foregående demonstrativt pronomener og adverbium (§ 267). Det oprindelige er således

þegar er... (relativ)
(fyrir) því at... (eksplikativ)

Senere opstår mulighederne

þegar at...
(fyrir) því er...

og dermed er kombinationen konj. + *at* opstået:

þá at..., síðan at..., meðan at... osv.¹⁰

Jeg vil ikke her gå ind på disse forklaringer, men blot med henblik på dansk tilføje at udviklingen af konstruktionen konj. + *at* kan tænkes at blive kraftigt støttet når bisætnings-*at* bliver fakultativt i visse positioner. I meget skematisk opstilling har vi først en sprogtilstand med konj. + bisætning og præposition + *at* + bisætning:

når... (konj.)
indtil at... (præp.)

Når *at* bliver fakultativt udviskes det formelle skel mellem konjunktion og sætningsstyrende præposition; men da *at*-strygningen kun er fakultativ, får vi muligheden *indtil (at)*... som kan danne basis for *når (at)* ... osv. En

sådan udvikling, hvor konjunktionsklassen optager nye medlemmer, foregår i vore dage med ord som *forudsat*, *uagtet*, *uanset*. De har tidligere været prædikative participier i elliptiske konstruktioner med subjektivisk *at*-sætning:

(det er) forudsat at du betaler

men synes nu at kunne opfattes som konjunktioner, således at helheden fungerer som en adverbial bisætning:

forudsat (at) du betaler, kan du komme med
uagtet / uanset (at) der er sket fremgang, er situationen alvorlig

Argumenterne mod konjunktion + at

Konjunktion + *at* har i de fleste omtaler i den grammatiske litteratur været karakteriseret som forkert eller dårligt sprog. Fr. Høegh-Guldberg (1814): »overflødigt og skadeligt« (p. 301); B.T. Dahl (1884): »Slæbende lyder i vore Øren det især hos ældre Forfattere tidt indskudte *at* efter det den afhængige Spørgesætning indledende Biord« (p. 55); Kr. Mikkelsen (1911): »i lidt simpel tale føjes undertiden til et henførende henvisningsord *at*« (p. 298) jf. »i daglig tale« (p. 501 og 513); Dahl og Hammer (1907): »Overflødigt (slæbende) *at* forekommer jævnlig is. i Talesproget« (p. 28); Aage Hansen (1967) III: »indlederen *at* har fået et skær af en overflødighed af samme slags som brugen i lavere talesprog efter almindelige konjunktioner« (...) (p. 418, jf. 447 og 453); Aage Hansen (1965): »...vulgært...« (p. 185); ODS: »(dagl. ell. vulg.)i stilling, hvor ordet (efter nutidens sprogfølelse) er brugt overflødigt (pleonastisk)« (bd. I sp. 919). Med denne brug af *pleonastisk* er ODS i øvrigt i uoverensstemmelse med definitionen af *Pleonasme* i bd. XVI (sp. 1005); ifølge definitionen er pleonasmen en semantisk redundans, men da *at* er et grammatisk morfem (synsemantik) uden egentlig betydning, tilfredsstillende konstruktionen *konj. + at* ikke definitionen.

En egentlig eksplicit argumentation for at *konj. + at* er en forkastelig og sprogstridig konstruktion har det ikke været mig muligt at finde på tryk. Flere af de citerede grammatikere synes at regne med at det er et argument at *at* er overflødigt eller pleonastisk. Men som vist ovenfor accepterer rigssprogsnormen talrige konstruktioner med redundante ord og morfemer; det er først når en sådan konstruktion tilfældigvis falder uden for den so-

cialt definerede rigsmålsnorm at det betegnes som pleonastisk. At sige at X er dårlig sprogbrug fordi X er pleonastisk, er således en tautologi.

Et argument som mere baseres på grammatiske strukturovervejelser, er at konstruktionen *konj. + at* strider mod sprogets struktur ved at bestå af to underordningskonjunktioner (der ikke er parataktisk forbundne: *hvis og når det sker...*). Hertil er der at bemærke at rigssprogsnormen uden videre accepterer flere andre konstruktioner med to underordningskonjunktioner:

det varede længe *før end* hun kom tilbage
skynd dig nu, *så at* du ikke kommer for sent!
døren ser ud *som om* den har været brudt op
jeg sagde ingenting *omendskønt* jeg fandt afgørelsen urimelig

Dette beskrivelsesproblem klarer grammatikerne ved i sådanne tilfælde at tale om »ordforbindelser, der bruges som underordnende bindeord«¹¹ eller om »komplekse forbindere«¹². Det vil sige at konflikten mellem grammatisk model og sprog undgås ved at man beskriver fx *før end* som én konjunktion. Men naturligvis er dette en skinløsning: man kunne lige så godt betegne *hvis at, når at* osv. som komplekse forbindere, hvis man mente at disse forbindelser fortjente at blive beskrevet som andet end fejl.

Der er yderligere det bemærkelsesværdige ved den grammatiske kritik af *konj. + at*, at den bygger på at den grammatiske model har en eksistens og et rationale som er uafhængig af de sproglige data og som gør det berettiget at gribe normerende ind over for sproget når sproget og den grammatiske beskrivelsesmodel er i konflikt. Men hvordan opstiller man apriorisk en grammatisk model som ikke er forpligtet over for det grammatiske materiale?

Endelig kunne man sige at hvis der ud fra et *grammaire générale*-synspunkt opstilles en påstand om at et sprog ikke kan have bisætninger indledt med to (ikke parataktisk ordnede) underordningskonjunktioner - så kan man jo slutte at *at* ikke kan være en konjunktion!

Dette synspunkt vil jeg argumentere for i det følgende.

At's grammatik

I den følgende redegørelse for *at's* syntaks behandler jeg ældre og moderne rigsmål samt materialet fra *ømålene* under ét. For det første er jeg nødt til det, idet der ikke foreligger tilstrækkeligt materiale til at man kan under-

søge hver norm for sig. For det andet viser det sig at det foreliggende materiale faktisk tillader en sådan beskrivelse under ét og at dens resultater ikke modsiges af min egen og andres, fx dialektkyndiges intuition.

Det citerede materiale stammer fra egne excerperinger, men først og fremmest fra ordbøger og andre sprogbeskrivelser og fra Dansk Sprog-nævns seddelsamling. Desuden har Institut for Dansk Dialektforskning (IDD), og Lars Brink og Jørn Lund stillet deres seddelmateriale til min rådighed (DRM); jeg takker for deres imødekommenhed.

Dialektmaterialet har jeg gengivet i ortografisk form, dvs. overført til rigsmål efter samme princip som er brugt i den synoptisk opstillede paralleltekst i Danske Dialekttekster (DialT).

(1) *At* er et bisætningsmærke¹³ som optræder i alle bisætninger, forstået som hel- og ledsætninger med ledstillingstrukturen *k nav VNA*¹⁴. I de fleste bisætningstyper er *at* fakultativt, i nogle få er det obligatorisk (se nedenfor).

Substantiviske (eksplikative) bisætninger

a. fremsættende

jeg tror at det kan lade sig gøre

I denne funktion er der ingen forskel mellem rigssprogsnormen og socio-og dialekterne.

b. spørgende

Skaden råbte ned (...) om at ræven var hjemme. Bornh. Kuhre/
Koef. 174

Jeg kan ikke forstå, hvem at der har fortalt ham det. Mikk.DO 501

Nu skal du høre, hvad for et fæhoved at han er. Mikk.DO 501

da faldt jeg lige på min hals og tænkte hvad mon at det kunne være.
Østfyn DialT 4:15.35

Sig mig, hvor at du har gjort af bogen! Mikk.DO 501

så skal I bare høre hvordan at det gik til der i gamle dage. Falster
DialT 2:57.2

(...) og jæ' spænder Hanen paa min Paraply og æ' parat til og fyre, hvis a' Tøjdukken sku' vise sig over Brystværnet. Storm P ITV 133

ænder duer ikke at slagte inden at spejlet er kommet ud. Østfyn IDD

nu var der anledning til at få flyttet mens at køerne stod derude. Nordvestsjælland DialT 2:37.35

når at krudtet blev vådt i pistolen, så kunne det ikke brænde. Sydfyn DialT 4:47.29

Tiden gaar immer saa briljant, naar at man underholder hinanden. KLars. UR 122

Jeg har mine meget stærke tvivl om at nogen overhovedet ville ligge mærke til det om at vi gik hen og nedlå Søndermarken. KPoulsen Tale

så fortsatte de jo ud i vandet (...) selv om at de skulle svømme. Nordvestsjælland DialT 2:37.20

Pigerne blev BANGE men de lod som om at de ikke var det. 7-årig pige 1981

Det er som om, at den film absolut skal kanøfles. Inf. 27.6.1975.

Sagen er jo at det gælder om at følge med, og det er vanskeligt så længe at motorfolket ikke føler sig tilfredsstillet. KPoulsen Tale

(...) al den stund at der alene i udvælgelsen ligger noget subjektivt. Jødisk Orientering juni 1976 p. 2

Hver en Gang at Døren gik, / Jeg troede, det var Dig. BoisenViser 296

(...) der skal være (...) Minder fra den Gang at I var smaa. J.P.Jacobsen III, 276

(...) i det øjeblik, at der sker anmeldelse. Aalborg Stifttidende 19.7.1979

Bisætninger der ikke har ledfunktion (dvs. helsætninger med bisætningsledstilling)

Gid (at) du må blive en god kone for ham! Mikk.DO 397

Blot at Isen vilde briste under ham. J.P.Jacobsen II 257

Mon ikke at din Mor kunde drikke nogen god Portvin, nogen af den til 3 Kr.? ZakNielsen III, 163

Alle Mennesker havde jo rost min Stemme, maaskee at denne Mand vilde tage sig af mig. H.C. Andersen XI 41

sikken et vandende (dvs. vandpjaskeri) at her er. Østfyn IDD

sikkedov at ded nu skal hå Ende! Gravlund AB 159

Sikkedan at du kommer fra den Kant! ZakNielsen III 162

(2) Bisætningsmærket *at* placeres umiddelbart foran sætningens subjekt, altså efter et eventuelt adverbial¹⁵:

vi kunne somme tider dårlig få osten af karret når ikke at der var en klud om. Østsjælland DialT 2:43.11

Han strejker ikke, som ellers at Opvarterne gør i denne Tid. StormP Proppen i 65

Pæ Olen (...) raved yd i Loften etter noved som int a der vo, aa han vild' sie noved som int a han ku' faa frem. Odsh. 5:9

Mon ikke at vi kunne få startet en slags indsamlingskomité? Politiken 3.1.1963

han spurgte om ikke at vi havde set Ole (konstrueret)

hvis ingen ferie at jeg får i år, bryder jeg sammen (konstr.)

at står således ikke på konjunktionens plads, ikke engang på nabopladsen.

Den proklitiske placering til subjektet indebærer at *at* ikke er muligt hvis subjektsplassen ikke er udfyldt.¹⁶ Det forekommer i sætningsknuder der normalt har fakultativt *at*:

(...) forhandlerne, dem véd man (at) han har snydt

Men ved fremtrukket subjekt:

forhandlerne, dem véd man (*at) er svindlere, Pol. 30.1.1982

Desuden i relativsætninger med subjektivisk relativ:

den fyr som (at) hun traf

over for

den fyr som (*at) traf hende

således dog at subjektvikaren *der*¹⁷ på subjektsplassen igen gør *at*'s tilstedeværelse mulig:

den fyr som (at) der traf hende

Jeg kender en karl, som at der har tjent hos ham i fjor. Mikk.DO 298

(...) nogle store lange stykker garn som at der så skulle bleges. Sydfyn DialT 4:37.26

jeg har snakket med manden som at der var graver da jeg var knægt. Lolland DialT 2:49.20

(...) en Betjent som a' der stod og spekelerede over et forspildt Ungdomsliv med opadstrøget Overskæg. Storm P ITV 245

Muligheden for placering af *at* foran subjektet er som nævnt knyttet til sætningsskemaet k nav VNA. I ledsætninger med hovedsætningsledstilling (k F vna VNA) placeres *at* forrest:

hun sagde at det ville hun ikke tro på¹⁸.

(3) Strygningsregler. Denne beskrivelse af *at*'s grammatik gælder som nævnt både for rigsmålsnormen og for lavkøbenhavnsk, forskellige nyere københavnske talesprogsvarianter og for dialekterne øst for Lille Bælt. Forskellen mellem på den ene side rigsprogsnormen og på den anden side dialekterne og de københavnske sociolekter består så vidt materialet viser udelukkende i forskellige regler for stryging af *at*.

Den officielle rigsmålsnorm stryger obligatorisk *at* efter konjunktion, dog undtaget forbindelsen *så at* og *forudsat, uagtet, uanset at* hvis man regner dem for konjunktionsforbindelser (se ovenfor). Efter præposition synes reglen at være at stryging ikke er mulig i den konservative norm. I alle andre situationer er stryging fakultativ, dog med to undtagelser: obligatorisk *at* har foranstillede *at*-sætninger:

at han gik, er et faktum

og *at*-sætninger med hovedsætningsledstilling:

hun mener at det kan de ikke byde os

jeg sagde bare at hvis det er tilfældet, så springer jeg fra

I socio- og dialekterne uden for rigsmålsnormen er bisætningsmærket *at* fakultativt i alle positioner (bortset formentlig fra foranstillede *at*-sætninger - hvis den konstruktion overhovedet forekommer).

Jeg har her beskrevet rigsmålets strygningsregler på rigsmålsgrammatikkens betingelser. Når det konstateres at rigsmålet har

efter at, for at, ved at, med at osv. + bisætning

men

før, inden, til, fra, siden osv. + bisætning

så løser grammatikerne problemet gennem terminologien, idet de klassificerer *efter, for, ved, med* osv. som præpositioner, og *før, inden, til, fra, siden* som præpositioner og konjunktioner. *Uden*, der er korrekt både med og uden *at*:

han kendte mig uden (at) jeg havde præsenteret mig

kan således enten være en præposition der styrer en bisætning (med *at*), eller en konjunktion der indleder en bisætning (uden *at*). Se disse oras klassifikation i Retskrivningsordbog (udg. af Dansk Sprognævn 1955). Da *at*'et imidlertid er det eneste kriterium for klassifikationen, bliver det en ringslutning hvis man fx hævder at *før* indleder bisætning uden *at* fordi *før* er en konjunktion¹⁹.

(4) *At* som relativpronomen? I alle normer optræder *at* mest frekvent når sætningen ikke indeholder nogen underordningskonjunktion, fx i substantiviske eksplikativsætninger: *du undgår ikke at han bliver sur*. En anden type konjunktionsløse bisætninger er relativsætninger der ikke har fællesleddet som subjekt:

...løn for den tid hun havde været der
det er et lille skrin vi har stående der
det var jo en bog djævelen havde skrevet

Sådanne sætninger vil efter reglerne uden videre kunne indeholde et *at*, og der er ingen grund til at anse *at* for et relativt pronomen: *at* tiltrækkes af hvilken som helst sætning uden konjunktion:

løn for den tiden at hun havde været der. Bornh. Kuhre/Koef. 171
Jo, det er såmænd et lidet skrin, at vi have (dvs. har) ståendes der.
Bornh. Kuhre/Koef. 171
Cyprianus, det var jo en bog at djævelen havde skrevet med blod.
Sydfyn DialT 4:49.12

Samme *at*-funktion forekommer i sætningskløvning. Ved denne transformation bliver sætningens fokus placeret efter *det er...* (el.lign.), mens sætningens præsupponerede del omformes til en bisætning med fakultativt *at* efter de normale regler; er fokus subjekt, indsættes, også efter helt normale regler for *der*²⁰, subjektsvikaren *der* i bisætningen:

				<u>Kirsten fandt guldhornet her</u>
det var Kirsten	(at)	der	fandt	guldhornet her
				<u>Kirsten fandt guldhornet her</u>
det var guldh.	(at)	Kirsten	fandt	her
				<u>Kirsten fandt guldhornet her</u>
det var her	(at)	Kirsten	fandt	guldhornet

Slutning

I en traditionel fremstilling som overhovedet føler sig forpligtet til at beskrive alle forekomster af *at*, bliver *at* (1) konjunktionen *at*, (2) det uforklarlige *at* i sætningskløvning, (3) det forkerte, dvs. pleonastiske *at* efter konjunktion, (4) det ligeledes forkerte relativpronomen *at*. Den beskrivelse jeg har foreslået muliggør at man opererer med ét *at* der optræder efter én og samme simple regel i dialekter, sociolekter og rigsmål, således at forskellene indkredses til forskellige strygningsregler.

At betegne *at* som pleonastisk betyder, som analysen af begrebet pleonasme ovenfor viser, at konstruktionen *konj. + at* kategoriseres som et fænomen der ikke hører hjemme i det sprog analysen gælder og som derfor ikke har krav på grammatisk beskrivelse.

Dette kan vel til nød forsvares i ODS, og formentlig bedre i 1918, da bind I blev færdigredigeret, end i vore dage. ODS beskriver rigsmålsnormen, sådan at forstå at de træk fra nyere tid som falder uden for rigsmålsnormen, særmærkes med *dial.*, *vulg.*, *jød.*, *glarm.*, *kem.* osv. Karakteristikken *pleonastisk at* kan forstås sådan at konstruktionen *konj. + at* er et eksempel på at en anden norm (fx *dial.* eller *vulg.*) af og til farver rigs-sprogsnormen.

I en beskrivelse af ømålsdialekter (eller københavnske sociolekter) er karakteristikken »pleonastisk *at*« derimod næppe til at forsvare. For det første kan man ikke hævde at konstruktionen er et indslag af en anden norm uden for ømålene, da det ikke er til at udpege den norm der skulle have påvirket dem på dette punkt, en norm hvor *konj. + at* ikke er et fremmedelement. For det andet: hvis man afstår fra at tale om indslag af fremmed norm, men fastholder karakteristikken »pleonastisk *at*«, så fore-

tager man en normativ beskrivelse af dialekterne. Man kommer nemlig til at sige at de danske ømål har en velkendt og udbredt konstruktion som egentlig er fejlagtig, dvs. som strider mod målenes struktur. For at kunne hævde dette må man imidlertid negligere en del af det materiale man har sat sig for at beskrive (nl. konj. + *at*); at dette så bagefter ikke passer med beskrivelsen, er en tautologi²².

Litteratur

- Bühler, K. : Sprachtheorie (1934)
Dahl, B.T. : Dansk Sætningslære (1884)
Dahl, B.T. og H. Hammer : Dansk Ordbog for Folket I-II (1907-14)
Diderichsen, P. : Elementær dansk Grammatik (1947)
Falk, H. og A. Torp : Dansk-norskens syntax (1900)
Hansen, E. : Bestemt og ubestemt sætning; i Nydanske Studier 7 (1974) p. 133-36
De nye *der*-konstruktioner; i Festskrift til Kr. Hald (1974) p. 391-404
At eller ikke *at*; i Nyt fra Sprogævnet nr. 14 (1975)
Dæmonernes Port (1977)
Hansen, Aa. : Vort vanskelige sprog (2. udg. 1965)
Moderne dansk I-III (1967)
Hjelmslev, L. : Omkring sprogteoriens grundlæggelse (1943)
Holberg-Ordbog I red. af Aa. Hansen og Sv. Eegholm-Pedersen (1981)
Høegh-Guldberg, Fr. : Grundbog ved grammaticalske Forelæsninger for Ungdommen (1814)
Kalkar, O. : Ordbog til det ældre danske sprog (1881-1918)
Koefoed, H.A. : Om konjunktionalet *a* i bornholmsk; i Studier i dansk Dialektologi og Sproghistorie (1971) p. 169-78
Lausberg, H. : Handbuch der literarischen Rhetorik I-II (1960)
Mikkelsen, Kr. : Dansk ordføjningslære (1911)
Mølbech, Chr. : Dansk Ordbog I-II (2. udg. 1859)
Nielsen, B. Jul : »Kan du komme væk, du tror!« Ledsætninger og deres forbindere, især i jysk; i Festskrift til Kr. Hald (1974) p. 253-66
Noreen, A. : Om tautologi; i Spridda studier (2. uppl. 1912) p. 54-84
Nygaard, M. : Norrøn syntax (1905)
Mål & Mæle 4. årg. nr. 3 (1977)
Ordbog over det danske sprog I-XXVIII (1919-56).
Oxenvad, E. : Bedre dansk (3. udg. 1962)
The Oxford English Dictionary I-XII (1933 (1970))
Rehling, E. : Skriftlig Form (1948)
Schibsbye, K. : Origin and Development of the English Language III (1977)
Spiewok, W. : Wörterbuch stilistischer Termini (Greifswald u.å.)
Videnskabernes Selskabs Ordbog I-VIII (1793-1905)
Wörterbuch der deutschen Gegenwartssprache (4. Band, 2. Aufl. 1977)

Kilder

BoisenViser	Nye og gamle Viser udg. af P.O. Boisen (4. udg. 1856)
Jens Chr. Træk	Christensen. : Træk af nordfynsk Landsbyliv (1958)
DialT	Danske Dialekttekster I-V. Udvalg for Folkemåls Publikationer, Serie E (1967-73)
DRM	seddelsamling til Brink og Lund: Dansk Rigsmål, se litteraturlisten
GravlundAB	Gravlund. Th. : Alfærveje og Bedesteder (1922)
HCAnderesen	Andersen, H.C. : Udvalgte Skrifter ved Vilh. Andersen I-XII (1898-1901)
IDD	seddelsamling på Institut for Dansk Dialektforskning
Inf.	dagbladet Information
JPJac	Jacobsen, J.P. : Samlede Skrifter I-II (1888) Jødisk Orientering
KLars UR	Larsen, K. : Udenfor Rangklasserne (3. udg. 1922)
KPoulsen Tale	Poulsen, K. : Tale til trafikanter; oplæst af Ebbe Rode på en plade fremstillet og udsendt af A/S Dansk Shell (1957)
Kuhre/Koef.	Kuhre, J.P. : Borrinjholmska Sansåger (Danske Folkeminder nr. 45 (1938)), citeret efter H.A. Koefoed, se litteraturlisten
Mikk.DO	Mikkelsen, Kr. : Dansk ordføjningslære (1911)
Odsh.	Odsherred (årshæfte), udg. af Tage Christiansen 1929-53
Pol.	dagbladet Politiken
StormP ITV	Petersen, R.Storm : I Tonernes Verden (1956)
StormP Prop	Petersen, R.Storm : Proppen i (1918)
ZakNielsen	Nielsen, Zakarias : Samlede Romaner og udvalgte Fortællinger I-IV (1911) Aalborg Stiftstidende

Noter

1. Lausberg Handbuch I 268-69.
2. Hjelmslev OSG 85.
3. Terminologien i den lingvistiske litteratur er ikke helt konsekvent, men der er en tydelig tendens til at betegne sprogbygningsfænomenet (transformationen) *strygning* eller *deletion*, mens *ellipse* bruges om sprogbrugsfænomenet. Men i øvrigt gør tekstgrammatiske synspunkter denne skelnen noget tvivlsom: i tekst- eller dialoggrammatikken er »ellipsen« et vigtigt strukturtræk, og en elliptisk og en fuldt udbygget sætning kan ikke betragtes som synonyme varianter.
4. I mange tilfælde er det vilkårligt hvad man udpeger som pleonastisk :
 hendes *foretrukne* yndlingsparfume
 eller
 hendes foretrukne *yndlingsparfume*

5. Ellipsen bliver på den måde et farligt begreb for grammatikken: mange af de konstruktioner man i øjeblikket ikke kan beskrive, klassificeres som ellipser, hvorved man i realiteten også fritages for forpligtelsen til at forsøge. Karl Bühler advarede mod »die Landplage übereifriger Ellipsensucher« (»Sprachtheorie« (1934) 167), og i en diskussion med Kr. Mikkelsen i Dania bd. II (1892-94) 176-77, 242 ff. og 257 kritiserer Otto Jespersen den overdrevne brug af »udeladelse« og »underforståelse« som grammatisk forklaring.
6. Se fx B.T. Dahl Da.Sætn. 159-60; Rehl.Skr.F. 163.
7. H.H. Lefolii: Sproglærens Grundbegreber (1871); E. Jessen: Dansk Gramatik (1891); M. Matzen: Modersmaalets Sproglære (1893); H.G. Wiwel: Synspunkter for dansk sproglære (1901).
8. De jyske konstruktioner med konjunktion + *te* falder indiskutabelt uden for rigsmålsnormen. Se Bent Jul Nielsen 1974 254-55.
9. Jf. Mikk.DO 513.
10. Om en tilsvarende konstruktion i ældre engelsk (*he saugh how stille that I lay - When that the poor have cried, Cæsar hath wept*), se fx Knud Schibbye: Origin and Development of the English Language III (1977) 175-79.
11. Mikk.DO 484.
12. Rehl.Skr.F. 112.
13. Jf. Did.EDG 72.
14. E. Hansen 1977 72-74
15. Did.EDG 189; Mikk.DO 587 og 625.
16. Mikk.DO 672.
17. E. Hansen 1974².
18. En ægte konjunktion *at* behandles under punkt 3 i ODS' atikel *at* (bind I sp. 916-19). Dette *at* indleder følge- eller mådesbisætninger:

Var ikke deres Livsmaal opfyldt, at de kunde hvile i Fred? IPJac. I 261

eller hensigtssætninger:

Han skyndede paa sin Kone, at Kaffen kunde komme ind. Knuds.Gjær. 201

Konstruktionen betegnes i ODS som »nu især højt. ell. poet.« i rigsmålet, men den synes at være udbredt i dialekterne:

Blaat det vil blive godt Vejr i Morgen, at Pigerne kan komme hjem. Nordfyn Jens Chr. Træk II

han havde travlt med at bjærge sin Bøsse og - og sine Patroner, at de ikke skulde blive våde. Østfyn DialT 4:44.17

Dette *at* kan kun stå forrest i sætningen, som en typisk konjunktion, og står således også foran evt. adverbier:

skynd dig, an (dvs. at enne (ikke)) du skal komme for sent! Lolland IDD

pas nu på at du ikke kommer for sent. Vestfyn IDD

hold nu godt ved at ikke I falder af. Vestfyn IDD

Der synes kun at være få skriftlige belæg for denne konstruktion med *at* + adverbial, men ømålstalende erklærer sig uden videre fortrolige med den - også når den indeholder det normale bisætningsmærke *at*:

hold nu godt fast at ikke at I falder af.
19. Den nyeste rigsmålssprogbrug synes at gå ret vidt mht. *at*-strygning, se Mål & Mæle 4. årgang (1977) nr. 3, 4-5.
20. Et eksempel på at en grammatiker for den grammatiske forklarings skyld fornægter

både sprogbrugen og (formentlig) sin egen sproglige intuition, finder man i Rehl.Skr.F. 128, hvor Erik Rehling formulerer den regel at bisætningen i en sætningskløvning indledes med *som*, ikke *at*, når det udbrudte led er substantivisk. Ifølge Rehling er således kløvningskonstruktionen *Det er Fodtøjet som man skal kende et Menneske paa* korrekt!

21. E. Hansen 1974¹ 133-36

22. Jeg takker Inger Bévort, Institut for Dansk Dialektforskning, for god hjælp og årvågen kritik.

En hidtil overset kilde til den danske rimkrønike

Af Hanne Regnar

En versificeret danmarkshistorie blev den første bog trykt på dansk 1495 af Gotfred af Ghemen, monologerne heri lader hver konge - fra sagnkongen Humble, Dans fader, til Kristian I (død 1481) - berette om sit liv og sin død.

Et stykke inde i sin monolog fortæller Svend Tveskæg (død 1014) om en af ham og Sveriges Emund Slemme foretagen grænsedragning mellem Danmark og Sverige. De to konger har sammen med tolv udvalgte mænd, seks fra Danmark og seks fra Sverige, markeret grænsen mellem tidligere dansk land (Halland, Skåne og Blekinge) og Sverige ved at »sætte« i alt seks sten på den lange strækning mellem Skagerak i vest og Østersøen i øst. Efter stensætningen indføres i fortællingen en unavngiven norsk konge som også skulle have været til stede ved denne blot punktvis markering af landegrænsen. Tre unavngivne nordiske konger deler øen Daneholm i tre dele, hvorpå de foretager en ceremoniel handling, idet den norske konge holder bidsel og den svenske konge stignøjle - underforstået at den danske konge sidder til hest. Umiddelbart herefter følger en opremsning af 15 større naturområder på grænsen mellem de gammeldanske landskaber og Sverige, og Svend Tveskæg slutter hele grænseberetningen (og sin monolog) med at udtrykke ønske om, at der i fremtiden ikke skal herske had og stridigheder mellem landene.

Grænseteksten er ndf. aftrykt efter Helge Toldbergs¹ udgave af *Rimkrøniken* med hans angivelse af fælles verstælling i venstre margin, for oversigtens skyld har jeg yderligere markeret de forskellige afsnit i grænseberetningen med stort bogstav:

- o. 3059 Swend ottæ Haraldssøn kallet tyuweskegh
.....
3147 Som myne forældhernæ giorde landis skæll
mellom danmark oc holtzen tesligæ
A Saa tog ieg paa oc giorde om wel
3150 mellom danmark oc swerigis rigæ
Mz then som ther tha konning waar
han hedh armwnder slæmmæ

- Paa thz at thz tijl ewigæ aar
 skullæ tagæ tijl mynne oc gømmæ
 3155 B wij togæ ther tijl tolff myndigæ men
 aff danmarks och swerigis rigæ
 Wijsæ oc klogæ reth hwer oc en
 ath the skullæ ladæ them ligæ
 3160 Torn togæ wij aff the westær gøtland
 och Torsthen aff østær gøtland
 Oc Gasæ aff westhær mænneland
 Grundwold aff syndre mænneland
 Tholæ oc Tottæ aff allæ operlandh
 som swenskæ men the saa kallæ
 3165 Tockæ oc Tostæ aff bode iutlandh
 och Wbbe aff Fynbo allæ
 Grwnwold togæ wij aff siæland
 och dan af skonæ wij neffnde
 Saa togæ wij Grwnwold aff halland
 3170 och them tijl stedæ wij steffnde
 C Thesse tolff forscreffne myndigæ men
 the settæ sex store stene
 Mellom danmark oc swerigæ the sta ther en
 tijl ewig tijd wij mene
 3175 I struttæ sø sættæ the førstæ sten
 i danebek then annen mwne wæræ
 Then tredie kallær man kyndsten
 i wærætz næsæ stor then fyæræ
 Then fæmtæ steen aff sætther wor
 3180 hannum lodhe wi hwid sten kallæ
 Then siættæ mellom blegyng oc norgæ stor
 tijl landeskæll godh mz allæ
 Konninghen aff norgæ han wor oc ther
 tha the then landeskæl sættæ
 3185 Forthi hans land loffue ther oc nær
 thi giordæs thz wthen trættæ
 D Daneholm skiffæ wi i dele tree
 for han lo ther saa tijl mode
 Ther fingæ wij hwer wore en del aff the
 3190 hwer tijl syn gaffen oc bode
 E Tha wij hade ther saa skiffæ oc molth

- mz god endracth oc gledæ
 Konningen af norgæ mith bitzel holth
 och swerigis konning i mith istedæ
 3195 F Tha neffndis aff daneholm i steffne sundh
 aff steffnæsund och i blymern
 Aff blymern oc i slættæsøø sammelund
 aff slettæsø oc i flæckeбек i sandsø ther nogz fiern
 3199 Aff sandsø oc i almandebrynk oc i dyregrund

 3201 aff anderosen oc dessamelund
 oc indh i emptæ mosæ
 Aff emptæmose oc ind i ormwnder skow
 aff ormwnder skow oc i tranemosæ
 3205 Aff trane mosæ i slættæ søø mz sammæ low
 och saa i robecks mosæ
 Ther skils danmark oc swerigæ ath
 effther then contracth wij giorde
 Henne giorde wij ath tretæ oc hadh
 3210 skullæ ey i fræmtijd worde

Västgötalagen

Grænsedragningen mellem Danmark og Sverige er tidligt beskrevet fra svensk side, men her viser det sig, at der er to grænsetekster (I og II), som oprindeligt ikke har været kædet sammen. Grænsetekst I (jfr. *Rimkr.s* afsnit A-E) findes i den ældste redaktion af lovhåndskriftet *Västgötalagen*, *Sikh. B 59*, fra ca. 1290, grænsetekst II (jfr. *Rimkr.s* afsnit F) forekommer også i *B 59*², men blandt de tillæg, der er indskrevet ca. 1325. Denne tekst er en egentlig grænseliste på over hundrede stednavne, som beskriver Västergötlands grænser.

Der kan ikke herske tvivl om, at *Rimkr.s* afsnit F viser afskrift af nogle af stednavnene fra den omfattende svenske liste, men gennemgår man den danske grænsetekst afsnit for afsnit, er det et spørgsmål, om man uden videre kan antage, at denne tekst har haft et vestgøtsk lovhåndskrift som forlæg, evt. noget forvansket med hensyn til navnestoffet gennem afskrifters afskrift. Således opfatter i alle tilfælde *Danmarks gamle Personnavne* forholdet, idet værket optager grænsetekstens personnavne (afsnit B) efter *Vgl.* og som yngste variant hertil *Rimkr.* Der er dog trods alt så mange uoverensstemmelser også i de øvrige afsnit mellem *Vgl.s.* og *Rimkr.s* op-

fattelse af grænsedragningen, at den tanke måtte melde sig, om der ikke skulle findes andre håndskrifter, der står *Rimkr.* nærmere end *Vgl. Rimkr.s* nærmeste forlæg kunne måske befinde sig i et dansk lovhåndskrift³, mine undersøgelser i nogle - tilfældigt udvalgte - gammeldanske lovhåndskrifter bekræftede dette, men forholdet viste sig at være noget kompliceret, det blev derfor nødvendigt at gennemgå samtlige nu eksisterende gammel-danske lovhåndskrifter⁴. Da nærværende afhandling imidlertid ikke skal beskrive hele det danske grænselestemateriale (til ind i 1700-tallet), men blot et evt. forlæg til *Rimkr.s* grænsetekst, vil vi koncentrere de nærmere undersøgelser om lovhåndskrifter fra 1400.

Danske lovhåndskrifter fra 1400-tallet

Grænsedragningen mellem Danmark og Sverige er i 1400-tallet indskrevet i 13 håndskrifter af *Eriks sjællandske Lov (EL)*⁵ og 3 håndskrifter af *Skånske Lov (SkL)*⁶, sidstnævnte følger en skriftlig tradition, som på nogle punkter afviger fra *EL* og *Rimkr.*, den følgende undersøgelse, der først og fremmest søger at identificere et forlæg for *Rimkr.s* grænsetekst, tager derfor ikke hensyn til grænseteksterne i håndskrifter af *SkL*.

Den ældste version af den danske beretning om grænsemærker mellem tidligere dansk land og Sverige er indskrevet i blandingshåndskriftet *E don. var. 133,4^o*, som er en middelnedertysk (mnt.) oversættelse af *EL* fra ca. 1445 og *Jyske Lov* dateret 1445. Oversættelsen af den danske grænsetekst i *EL* lyder således:

- hyr endet konningh oloffs hantvestinghe god hebbe loff vnde hyr navolget de scheydinghe tusschen dennemarken vnde sweden
- A Ormunde slemme de was konningh in sweden. Vnde swen tyffueskægh jn dennemarken. De makeden eyn scheydinghe tusschen dennemarken vnde sweden.
- B Se nomeden van sweden thorn van wester gotlant. torsten van øster gotlant. Gase van venstmærne lande. Grymald van sutermærne lande. Tolle vnde todde van opplande. Tocke vnde toste van iutlant. Vbbe van fyn. Gwnolt van seelant. Dan van schone. Grymmer van hallant.
- C De tolfte sette vj steyne tusschen de ryke. De eerste steyn is struttessio. De andere In danebeck. De derde kynsteyn. de vierde jn wers nese. De vefte witte steyn. De seste tusschen bleykinghe vnde Norweghen.
- D Daneholm is ghedeilt jn dreen loten. Eyn lot hort dem denschen

koninghe. Dat ander hort to vppsael konningh. Dat derde hort dem norwegeschen koninghe.

- E To der tyt de hadden steffne vpp daneholm Do hilt der normanne koningh vpp der denschen koningh toem. Vnde vppsale koningh syn steyghereype.
- F Do nomedes van Daneholm vnde Jn steffne sont. Van steffne sunt vnde jn blymer. Van blymar vnde jn slettesiø. Van slettesiø vnde jn vlackebeck. Vnde jn sandsiø. Van sandiø och i alle manneberke. Vnde jn dyuregrunt. Van dyuregrunt Vnde jn gnyby. Van gnyby vnde eyn ander rose vnde jn emtermosæ. Van emtermose vnde jn ordmunde schogk. Van ordmunde schogk Vnde jn tranemose. Van tranemose vnde jn slettesiø. Van slettesiø vnde jn robeck. Dar scheydet syk dennemarken vnde sweden.

Blandt de øvrige 12 hdskr. af *EL*, der har medtaget grænseteksten, slutter det mnt. hdskr. sig til to andre⁷, disse tre - herefter kaldt *EL*³ - har tilsammen en række fælles afvigelser fra de resterende ti - herefter kaldt *EL*¹⁰ -, hvis ældste hdskr. *Ostlo 1,8*^o dateret sig fra ca. 1450.

I det følgende skal der nærmere redegøres for, hvilke afvigelser der gør sig gældende, først i afsnit B (personnavnene), dernæst i C (stensætningen) og sidst i F (de 15 stednavne). I afsnit B er det kun opfattelsen af personnavnet fra Sjælland, der viser en væsentlig afvigelse mellem *EL*³ og *EL*¹⁰, men det er interessant at konstatere, at der i det samlede navnestof også kan aflæses mindre væsentlige afvigelser, som alle bevæger sig inden for det variationstilladte, og som skiller de 13 hdskr. af *EL* i de samme tre og ti vidner:

	<i>EL</i> ³	<i>EL</i> ¹⁰
B.	gwnold (Sjælland)	gunnulf
C	strutte siø (1. sten) mellom blegingæ oc norgæ (6.sten)	scrutasæ/skrutasæ mellæ blegingæ oc møræ
F	blymer (3. stednavn) dywregrunt (4. stednavn) ordmundæ skow (12. stednavn) slætesiø (14. stednavn)	kliwiær/kliuar duærgæruth ormæscho scaftemosæ.

Det er umuligt på grundlag af de ovf. konstaterede afvigelser at afgøre, om *EL*³ eller *EL*¹⁰ viser den »rette« skrivemåde, men i striden mellem de tre og de ti vil vi lade *Vgl.* træde i funktion som opmand.

Forholdet mellem den danske tekst og Västgötalagen

Som påpeget ovf. s. 81 har *Vgl.s* grænsetekst I og II spillet en afgørende rolle for den danske overlevering, idet der på den ene side kan påvises tæt skriftlig sammenhæng mellem den svenske og danske tekst, på den anden side er der også alvorlige uoverensstemmelser. Virkelig påfaldende i *Vgl.s* grænsetekst I er afsnit B, heri fremvises nogle indlysende urimeligheder: navnet *Cakaldi* (fra Tiundeland) er enten uddødt eller en fejlskrivning, det findes ikke i nogen anden kilde fra middelalderen, *Grimaldi* (fra Östergötland) findes kun i *Vgl.*, *Botn*⁸ (fra Fjædrundeland) er ikke identificeret som personnavn, men findes som stednavn i *Vgl.s* grænsetekst II, *Grimtun* (fra Halland) er af både Collin-Schlyter⁹ og Hugo Pipping¹⁰ fejlagtigt anført som et personnavn, men det er et stednavn, nu Grimeton sogn i Halland, endelig nævnes blandt de danske landskaber Jylland to gange (*Tolle* fra Jylland, *Toti* og *toki* fra Jylland).

Bearbejderen af den danske version har øjensynlig forkastet de tydeligvis fordærvede svenske personnavne og nyredigeret navnestoffet i dette afsnit, desuden reducerer han *Vgl.s* tre personer fra Jylland til to og introducerer en ny person samt en ny landsdel (*Ubbe* fra Fyn). Afsnittet opviser i denne nye redaktion fem svenske og fem danske landskaber med to personer fra Uppland og to fra Jylland, således at antallet af tolv personer stadig oprettholdes:

Västergötland (1)	Jylland (2)
Ostergötland (1)	Fyn (1)
Västmanland (1)	Sjælland (1)
Södermanland (1)	Skåne (1)
Uppland (2)	Halland (1)

Fælles for svensk og dansk overlevering i B er nu kun Gase fra Västmanland og Dan fra Skåne, endvidere Torsten, som i svensk overlevering kommer fra Västergötland, i dansk fra Östergötland.

I afsnit C er det påfaldende, at 6. sten, som i *Vgl.* kaldes Brömse sten, intet hedder i dansk overlevering, og at *EL*³ placerer stenen mellem Ble-

kinge og Norge, hvilket er en umulighed; *EL*¹⁰ skriver i overensstemmelse med *Vgl.* det geografisk acceptable: mellem Blekinge og Möre.

Afsnit D fortæller i både svensk og dansk overlevering om en dansk, norsk og svensk konge, som hver får 1/3 af øen Daneholm, her lyder endnu ingen polemiske bitoner.

Afsnit E derimod emmer af polemik både i den svenske og danske tekst, i *Vgl.* holder den danske konge Uppsalakongens bidsel og den norske konge hans stigmøje, billedet symboliserer, at den konge, der sidder til hest, også har herredømmet i Norden. I den danske reaktion er der byttet om på rollerne, nu optræder den svenske og norske konge som tjenere for den danske konge, og hermed er Danmarks supremati fra gammel tid antydet.

Den danske teksts afsnit F (de 15 stednavne) viser et skønsomt udvalg af *Vgl.*s grænsetekst II på godt hundrede stednavne. Denne egentlige grænseliste i *Vgl.* kan inddeles i fire afsnit, men det er først og fremmest Hallands grænse mod Västergötland, der interesserer den danske overlevering, dvs. den vestgøtske listes 1. afsnit, heraf har den danske bearbejder afskrevet i alle tilfælde de første 10 stednavne. Afsnit F fordeler sig med hensyn til afvigende skrivemåder på de samme tre og ti vidner (ovf. s. 5), som i afsnit A-E, og lige som *Vgl.* kunne afgøre striden mellem *EL*³ og *EL*¹⁰ til fordel for *EL*¹⁰ (Möre og ikke Norge), således viser det svenske lovhdskr. sig også her at tale til gunst for *EL*¹⁰ i denne gruppes afskrift af yderligere to stednavne:

<i>EL</i> ³	<i>EL</i> ¹⁰	<i>Vgl.</i>
blymer (3)	kliwiær/kliuiar	klyfiær
dywregrunt (8)	duærgæruth	duærgærud.

Efter stednavn nr. 11, i *Vgl. clintærmosæ* - i *EL*³ *æmtermosæ* og i *EL*¹⁰ *ælmtermosæ* - følger en lang række stednavne i den svenske overlevering, som ikke forekommer i de danske grænsetekster, de fire sidste stednavne i dansk overlevering hedder således:

<i>EL</i> ³	<i>EL</i> ¹⁰
ordmundæ skow (12)	ormæschog
tranæmosæ (13)	tranæmosæ
slætæsiø (14)	scaftemosæ
robæk (15)	rabæk.

Hvis man antager, at der foreligger en fejlredigering i de tre vidners *slæteslø* (stednavnet forekommer også som nr. 4 i både *EL*³ og *EL*¹⁰), henviser de fire sidste stednavne, som de lyder i *EL*¹⁰, til den vestgøtske grænseliste? *EL*¹⁰ er den gruppe, der har vist tættest skriftlig sammenhæng med *Vgl.* i afskriften af dennes stednavne, men hvis en sammenligning mellem *EL* og *Vgl.* skal foretages også for de sidste stednavnes vedkommende, så har den danske bearbejder efter stednavn nr. 11 opgivet at følge grænsemærkerne mellem det nordlige Halland og Västergötland. I den vestgøtske grænselistes 4. og sidste afsnit, som omhandler grænsen mellem Väneren og Vättern, forekommer blandt mange andre stednavne et *Haluær odneme scoghær*, jfr. *EL*'s 4. sidste navn *ordmundæ skow/ormæscho*. I grænselistens 3. afsnit nævnes en række grænsemærker i Dalsland (mod Norge), heriblandt et *tramosæ*, jfr. *EL*'s 3. sidste stednavn *tranæmosæ*. I grænselistens 2. afsnit, som beskriver grænsen mellem Västergötland og Småland op til Vättern nævnes et *scaptemosæ*, jfr. *scaptemosæ* i *EL*¹⁰. Endelig forekommer et *rabæc*, jfr. *EL*'s sidste stednavn *robæk/rabæk*, blandt de sidste stednavne i grænselistens 1. afsnit, som slutter sin beskrivelse mod syd-øst på det sted, hvor Västergötland, Finveden og Halland mødes. Den danske tekst kan da for de sidste fire stednavnes vedkommende vise et skønsomt udvalg i *forkert rækkefølge* fra den omfattende vestgøtske grænseliste, men vanskeligheden ved denne tolkning er, at kun ét (*rabæc*) blandt disse stednavne vedrører grænsen mellem Danmark (det sydlige Halland) og Sverige.

En anden tolkning er dog også mulig, idet den danske bearbejder af grænseteksten i sin afskrift af de sidste stednavne kan have fulgt en helt anden liste. Der eksisterer nemlig en officiel dansk grænseliste fra 1555¹¹, som beskriver hele grænsetrækningen fra havet i vest til havet i øst mellem de gammeldanske landskaber og Sverige. Bønderne i denne grænseliste nævner som første grænsemærke i havet mod vest *Klyua*, »de sagde, det var det første hovedskel mellem Halland og Sverige,« og som absolut yderste og sidste grænsemærke mod øst i Nordhalland, inden grænsen bøjer af mod syd, nævnes Ormunderskov. Dette specifikt danske grænsemærke stod der megen strid om, svenskerne godkendte aldrig danskernes krav, idet »størstedelen af Ormunderskov er også på svensk grund.« Ormunderskov er altså ikke en vision, men med omtalen af den har den danske bearbejder af *EL*'s grænsetekst flyttet i det mindste ét grænsemærke i forhold til den svenske tekst. Det efterfølgende *tranæmosæ* (13) i *EL* nævnes intetsteds i den danske 1555-liste, derimod både et *Skattamossa* (jfr. *scaptemosæ* i *EL*¹⁰) og et *raehaffuen* (jfr. *robæk/rabæk* i *EL*), begge

stednavne i 1555-listen vedrører Nordhallands grænse, men heri nævnes de før Ormunderskov.

Det er et ejendommeligt træk i den danske overlevering af grænseteksten i *EL*, at de fire sidste stednavne nævnes i omvendt rækkefølge, hvad enten forlægget har været svensk (*Vgl.*) eller dansk (en grænseliste fra 1400-tallet?). Det kan ikke udelukkes, at bearbejderen har søgt at kombinere sin egen afslutning på stednavne-remsen - det har næppe været hans hensigt at afskrive endnu 100 stednavne fra *Vgl.* - ved at udvælge nogle stednavne herfra, som i deres gammelsvenske form forekom ham at have verbal lighed med nogle nordhallandske stednavne, som han kendte til fra en dansk grænseliste.

I striden mellem *EL*³ og *EL*¹⁰ har det ved hjælp af *Vgl.* været muligt at påvise sekundære træk i *EL*³: *norgæ* for *møræ*, *blymer* for *kliwiær/kliuiar*, *dywregrunt* for *duærgæruth*, men også *B 59* viser korrumperede former (personnavnene). Det er endvidere usikkert, hvilket navn *suntrv asi* (1. sten i *B 59*) dækker over, to andre svenske hdskr. skriver dels *siutru asi*¹², dels *swtroas*¹³, *asi* (dativ) er »ås,« denne del af navnet er i *EL*³ tolket som »sø,« i *EL*¹⁰ kan *-(a)sæ* være en svækkelse af »sø«, men *-asæ* repræsenterer snarest en svækkelse af *-asi*, da de 10 vidner med hensyn til stednavne har vist tættest skriftlig sammenhæng med *Vgl.*, en sammenhæng som formodentlig gælder endnu ét stednavn, nemlig stednavn nr. 11 *ælm-tærmosæ* uden *-l-* i konsonantgruppen i *EL*³), og *clintærmosæ* i *B 59*, et andet svensk lovhdskr. fra 1300-tallet skriver *elintærmosæ*. Or *elm-tærmosæ*¹⁴, det er således næppe muligt at afgøre, om skriftformen i *B 59* er primær eller sekundær. Bortset fra, at der ved sammenligning mellem svensk og dansk overlevering af grænsetekst II kan rejses tvivl om dette ene stednavns rette skrivemåde i *B 59*, så fremtræder denne egentlige grænselistes 1. afsnit som tekst betragtet troværdig, de mange stednavne er kun forbundet med præp. »fra« og »i«, og teksten (1. afsnit) fortæller nøgternt, hvad sagen drejer sig om: en markering af Västergötlands grænse mod Halland, nedskrevet før 1325 og indført blandt andre tillæg i *B 59* ca. 1325.

Et helt så pålideligt indtryk giver grænsetekst I i *B 59* ikke, hvad indholdet angår. Hvor meget før ca. 1290 er teksten affattet, og har der fundet en grænseregulering sted mellem Danmark og Sverige på Svend Tveskægs og Emund Slemmes tid? De to konger, der omtales i afsnit A, var ikke samtidige, Svend Tveskæg blev konge af Danmark ca. 985, af England 1013, og døde 1014. Emund den Gamle, med hvem Emund Slemme er blevet identificeret, blev konge ca. 1050 og døde 1060. De fleste forskere har med C. J. Schlyter¹⁵ og O.S. Rydberg¹⁶ antaget, at grænselægnin-

gen har fundet sted ca. 1050, de vil beholde det svenske kongenavn Emund Slemme og stryge den danske kong Svends tilnavn, som i stedet må være Estridssøn. Han blev konge af Danmark 1047 og døde 1074(76) og er samtidig med Emund Slemme, hvis denne kan identificeres med Emund den Gamle.

Emunds tilnavn *slemæ* er af nogle opfattet som et adjektiv, af andre som et substantiv, i begge tilfælde i nedsættende betydning. Øgenavnet har næppe stået i nogen »originaloptegnelse« fra ca. 1050, i øvrigt er adjektivet slem et senere tysk låneord¹⁷. Ivar Otman¹⁸ henviser til *emundus slemæ* i den latinske oversættelse af en svensk kongelængde og tolker dette *slema* som det afgørende bevis på et fem. substantiv. Opfattelsen af *slemæ* som et adjektiv mener Otman kan føres tilbage til Emunds samtidige, historieskriveren Adam af Bremen¹⁹, som til *Emund Gamul* føjer *pessimus*. Adams latinske oversættelse af *slemæ* skyldes misopfattelse af øgenavnet og må skyldes hans tyske herkomst.

Det er dog mere sandsynligt, at Adams tilføjelse skyldes hans kirkepolitik, og at adjektivet i denne forbindelse har præget en 1200-tals forfatters opfattelse af en kong Emund, hvis navn, ifølge de kilder vi i dag kender, for første gang i *Vgl.*²⁰ er blevet kædet sammen med en grænslægning mellem Danmark og Sverige. Man kan ikke med rimelighed datere en grænslægning mellem Danmark og Sverige til 1050'erne med udgangspunkt i de to konger, som ikke var samtidige, og at antage identitet mellem Emund den Gamle og Emund Slemme hviler på for løst et grundlag. Hvis der i en »oprindelig« grænsetekst blot har stået Emund og Svend i afsnit A, er der ved en senere skrifters tilføjelse af deres tilnavne sket en så væsentlig ændring af denne del af teksten, at den må betegnes som en forvanskning, oplysningen heri må afvises som brugbar kilde til en datering til 1000-tallet.

Oplysningerne i afsnit D og E støtter heller ikke antagelsen af en så tidlig datering. Tre unavngivne nordiske konger får hver en 1/3 af Daneholm (D), en lille ø²¹ i fjorden ud for Götaelvens udmunding, og i E angives svensk overherredømme.

Gunnar Olsson²² påpeger, at fra 800-tallets begyndelse og indtil nogle årtier ind i 1200-tallet er vestkysten (Skagerak) oprindelig i sin helhed behersket af Danmark, dog fra og med 1000-tallet opdelt mellem Danmark og Norge. Engang i 1. halvdel af 1200-tallet er Danmarks grænse mod nord ved Götaelven rykket nogle mil mod syd, idet det lykkedes svenskerne at skabe en korridor ud til havet mellem Danmark og Norge. Omkring 1050 har en svensk konge næppe haft mulighed for eller anledning til at

deltage i et møde, der angik en grænселægning mellem Danmark og Norge. Men det har været af betydning for svensk politik et par århundreder senere (i 1200-tallet) at prøve at sandsynliggøre tidlig svensk medindflyelse ved grænsen ud til havet i vest. Det er i overensstemmelse med også middelalderlig tankegang at skulle føre ejendomsretten til et landområde så langt tilbage som muligt (»til arilds tid«), jo større ælde, jo større hævd.

I fortsættelse af denne indstilling følger så beretningen om de tre kongers møde, hvor kongen fra Uppsala sidder til hest. Det er vel forfatterens mening, at man skal opfatte afsnit D og E som en helhed, men antydningen af en svensk konges nordiske overherredømme stemmer ilde med eftertidens bedreviden om Sveriges udelukkelse fra havet mod vest indtil 1200-tallet - og dermed deltagelse i en tredeling af Daneholm inden dette tidsrum.

Motivet med den fornemste person til hest og to andre som tjener kendes i europæisk sammenhæng²³ tidligst fra begyndelsen af 1200-tallet, i nordisk sammenhæng²⁴ i Skjoldungesagaen fra 1200-tallet.

De oplysninger afsnit A, D og E giver, synes ikke at kunne føres så langt tilbage i tid som til midten af 1000-tallet, men de er en udmærket illustration af, hvorledes en forfatter et par århundreder senere har forestillet sig, at »den første« grænселægning mellem Danmark og Sverige har foregået.

En »oprindelig« grænsetekst kunne da bestå af B (de 12 personer) og C (de seks sten), men det er betænkeligt at søge at forklare en teksts ufornelige dele som senere tillæg og herved nå ind til en historisk kerne. Hele grænsetekst I (A-E) kan - mod teorien om tillæg - lige så vel være udtryk for en 1200-tals forfatters forestillinger om en meget tidlig (og primitiv) markering af grænserne mellem landene.

I øvrigt er grænsetekst I i *B 59* anbragt under overskriften »Dette er kongebalken«, som i denne redaktion ingen lovbestemmelse indeholder vedrørende kongen, skriveren har anført overskriften til en tekst, i hvilken nævnes to konger. Ved at indføre grænsetekst I i *B 59* som om den var en lovparagraf, har han sandsynligvis hermed bevaret teksten for eftertiden - til stadig fascination.

Den i dansk regie sammenhængende grænsetekst I og II har haft sit forbillede i to forskellige, oprindeligt ikke sammenhængende svenske tekster. Den danske version fra 1400-tallet deler sig i *EL*³ og *EL*¹⁰, hvis ældste hdskr. er næsten lige gamle, men ingen af dem kan være originalen, *E don. var. 133,4° (EL*³) fra ca. 1445 er en oversættelse fra dansk til mnt., og i *Oslo 1,8° (EL*¹⁰) fra ca. 1450 har 3. sten fået en stærkt forvansket form (*thiækumæ steen*), *stæffnæsund* i afsnit F mangler, og det er det eneste af samtlige hdskr., der skriver *klimær*.

Selv om der i detaljen kan påvises indbyrdes afvigelser i *EL*'s grænsetekst i 1400-tallet, som gør det nødvendigt at inddele håndskrifterne i de tre og de ti vidner, så er alle 13 fælles om at foretage i alle tilfælde to radikale ændringer, som med nutidens strenge øjne kun kan opfattes som historieforfalskning i forhold til den vestgøtske grænsetekst I og II. For det første er grænsetekst I i *B 59* en afsluttet helhed, som slutter med afsnit E og II er en grænseliste, som indledes med følgende ord: »Her begyndes Danaholm. Fra Danaholm og i ...«, men den danske bearbejder lader den episke handling i F følge umiddelbart efter E: »Da nævntes fra Daneholm ...«, som om kongerne straks efter den symbolske handling omkring hesten har ladet nogle grænsemærker mellem Danmark og Sverige nedskrive²⁵. For det andet har den danske bearbejder som tidligere omtalt byttet rollerne om i afsnit E, således at det nu er den danske konge, som angives at have haft overherredømmet i Norden. Polemikken i den danske tekst ligger i dette afsnit samt uden tvivl også i nedskrivningen i afsnit F af det i alle tilfælde senere bevisligt mest omstridte grænsemærke: Ormunderskov.

Rimkrøniken og grænseteksten

Grænseteksten i *Rimkr.* og *EL*³ er afhængige af hinanden, idet de opviser samme sekundære træk i forhold til *EL*¹⁰, men trykket har også sine egne navneformer, som ikke gør det muligt at udpege et af de tre som forlægget. I det mindste én afvigelse kan skyldes bogtrykkeren, i stedet for personnavnene *grymald*, *gwnold* og *grymer* trykkes alle tre gange samme personnavn *Grunwold*, en navneform som ikke er overleveret i andre hdskr. end dem, der har afskrevet grænseteksten efter *Rimkr.* I afsnit F hedder stednavn nr. 7 i bogtrykket *almandebrynk* (*EL*³ *alle manneberke*, *allemannæbæckæ* og *allæmanne bakkæ*), nr. 10 får tilføjet *n* i *anderosen* (*EL*³ *ander rose*, *annerosæ* og *annerrosæ*), nr. 11 trykkes *epmtæmosæ* (*EL*³ *emtermosæ*) og nr. 12 har ikke *d* efter *r* i navnets første stavelse (genitivmærket *-r* er bevaret) i *ormwnder skow* (*EL*³ *ordmunde schogk*, *ordmundæ skow* og *ordmunde skogh*). Ved de øvrige afvigelser i navneformerne mellem *Rimkr.* og *EL* kan hensynet til rytme og rim have spillet en rolle: indskudsvokal *æ* efter *r* i *wærætz* (*næsæ*), ingen udlydsvokal i *hwid* (*sten*) og *blegyng* samt tilføjelserne *n* i *blymern* (rim på *fiern*) og *mosæ* i *robecks mosæ* (rim på *tranemosæ*).

Rimkr. er en variant af *EL*'s grænsetekst i den forstand, at den er på rim, og i denne forbindelse har forfatteren taget sig visse digteriske friheder og tilføjet ord eller vers, hvis indhold der ikke er belæg for i lovhdskr., f.eks. omtaler han de 12 mænd som »myndige« (v. 3171), dvs. forsynet med fuldmagt²⁶, denne oplysning skal vel knyttes til v. 3207 og 3208: »der skilles Danmark og Sverige ad, efter den kontrakt vi gjorde.« De 12 mænd har ifølge dette haft fuldmagt til at underskrive et i anledning af grænselægningen udfærdiget dokument. Endvidere påstår forfatteren, at de 6 sten »står der endnu« (v. 3173).

Grænseteksten er i alle lovhdskr. sammenfattet i den næsten enslydende overskrift: »Her begyndes skellet mellem Danmark og Sverige«, denne sætning bliver i *Rimkr.* udvidet til en art dobbelt »overskrift« (v. 3147 ff: »Som mine forældre gjorde landeskel, mellem Danmark og Holsten deslige, så tog jeg på og gjorde om vel, mellem Danmark og Sveriges rige.« Hvis forfatteren med »forældre« mener Harald Blåtand, som v. 3013 satte et »plankeværk«, er der indholdsmæssig dækning fra forfatterens side i at gøre opmærksom på de to kongers bestræbelser på at befæste Danmarks grænse mod syd, men hvis han med »forældre« mener forfædre, viser han her i et glimt, at han sidder inde med en viden (fra de frankiske annaler?) om den første danske konge Godfred og hans mænd, der 808 gav sig i lag med anlægget af Danevirke. Forfatteren af kong Godfreds rim (v. 2447 ff) har ikke omtalt denne vigtige begivenhed, netop derfor vil forfatteren af grænseteksten i Svend Tveskægs rim - med sin forståelse for grænseforholdene mod øst - nu også henlede opmærksomheden på den sydlige grænse.

Første vers af dobbelt-overskriften »som mine forældre gjorde landeskel« dukker umotiveret op i Erik Ejegods rim (v. 3636a) i et hdskr. (*Sth. K 41*) fra slutningen af 1400. Forklaringen på denne interpolation kunne være, at grænseteksten har foreligget på et ark for sig, herfra har skriveren skullet indskrive den som slutning på et i forvejen færdiggjort rim om Svend Tveskæg, løsbladet har skriveren fået fat i igen ved Erik Ejegods rim, afskrevet 1. vers fra grænseteksten og derefter opdaget fejltagelsen, men glemt at slette verset. Skønt den rimede grænsetekst kan tænkes at være forfattet af en anden end den, der har rimet versene 3059-3146 om Svend Tveskæg, er der ikke holdepunkt for at konkludere, at grænseteksten er rimet meget senere, idet denne også findes i et andet hdskr. (Ericssbergfragmentet), som sandsynligvis er ældre end *K 41*, dvs. forfattet engang i 2. halvdel af 1400.

Slutning

Det ældste belæg på en grænsetekst i dansk regie findes i det ofte omtalte mnt. hdskr. af *EL* fra ca. 1445, teksten har åbenbart været af så stor vigtighed, at den er fundet værdig til at blive oversat i et lovhdskr., måske til brug for administration eller kongen, Kristoffer af Bayern (1439-48).

Grænseteksten i det mnt. hdskr. (og i adskillige hdskr. af *EL*) forekommer mellem kong Olufs håndfæstning (1376) og Erik af Pommerns gårdsret, sidstnævnte blev afsat 1439. En dansk grænsetekst kunne tænkes at være blevet udarbejdet på hans initiativ.

I 1397 havde Margrete indkaldt stormændene fra Danmark, Norge og Sverige til møde i Kalmar, for at de kunne afslutte traktater, således at de tre riger burde fremstå som en samlet magt mod Tyskland og ikke bekriige hinanden indbyrdes. Mødets højdepunkt blev kroningen af den 15-årige Erik af Pommern, som blev eneregent 1412, da Margrete døde. Allerede ved unionens tilblivelse var der uoverensstemmelser, striden mellem Danmark og Sverige brød ud i lys lue i 1400-tallet, årene 1434-41 kan i Sverige opvise særlig mange oprør (med efterfølgende forhandlinger), fremkaldt af bl.a. de høje skatter og kong Eriks anvendelse af danske og tyske lensmænd i Sverige. Svenskerne betragtede i stigende grad fogder og slotshovedsmænd som deres fjender. I 1435 brød Engelbrekt Engelbrektsson fra nord ind i Halland og erobrede hele landskabet (undtagen Varberg). 3. maj 1435 blev forlig indgået i Halmstad, hvor det blev bestemt, at Erik af Pommern atter skulle anerkendes som konge og det besatte Halland rømmes. Det er ikke utænkeligt, at kong Erik - provokeret af oprøret - har foranlediget en ny ransagning af navnlig Nordhallands grænse i et forsøg på i det mindste ét sted at skabe officiel ro mellem de to lande.

Grænseteksten i *Rimkr.* er dog dobbeltbundet: på den ene side slutter den med ønsket om fred og fordragelighed i fremtiden, på den anden side er den polemisk i den aktuelle situation, idet grænsetekst I, afsnit E, skal minde om den danske konges overherredømme i Norden. Tidens politiske sprængstof, først og fremmest forholdet Danmark-Sverige er henlagt til ca. år 1000 (Svend Tveskægs rim), næppe af forsigtighedshensyn, men fordi der i forvejen i svensk overlevering forelå en tekst, som en historiker og forfatter meget bejligt kunne benytte i den fra lovhdskr. nu dokumenterede danske bearbejdelse.

Noter.

1. Den danske Rimkrønike bd. I-III. København 1959-61.
2. Udgivet af H.S. Collin og C.J. Schlyter i Samling af Sveriges gamla Lagar, Band I. Stockholm 1827. Grænsetekst I s. 67 ff., grænsetekst II s. 287 ff.
3. Jfr. Ellen Jørgensen: Historieforskning og Historieskrivning i Danmark indtil Aar 1800. København 1931. Genoptrykt 1964, 3. oplag, s. 58.
4. Inden for det glda. lovkompleks findes et runeskrevet håndskrift *Codex Runicus* (AM 28,8^o), størstedelen af hdskr. indeholder *SkL* skrevet i slutningen af 1200. I begyndelsen af 1300 har en yngre hånd skrevet brudstykker af en kongerække og en kongekrønike, som slutter med Erik Menved og dronning Ingeborg - de døde begge 1319 - samt en grænsetekst I og II (97 r - 100 r) med overskriften: »Hær byrias landamærke mællin Danmark ok Sueriki.« Grænseteksten repræsenterer et overgangsstadium mellem svensk og dansk overlevering, idet denne grænsetekst er en dansk redigering af et vestgøtsk forlæg, men uden polemiske bitoner, afsnit E i I kender *Cod. Run.* ikke, nogle af person- og stednavnene er fremmede for den ellers kendte overlevering.

At der er tale om en ikke-vestgøtsk (dansk) redigering af grænselisten (grænsetekst II) viser allerede 1. afsnits afsluttende sætning i *Cod. Run.*: D e r mødes V æ s t e r g ø t l a n d og Halland og Finveden,« medens *Vgl.* slutter afsnittet med: »H e r mødes v o r t l a n d og Finveden og Halland.«

2. afsnits slutbemærkning i *Cod. Run.* afslører, at den danske skriver af (et forlæg til) *Cod. Run.* har misforstået den vestgøtske grænseliste, hvis sidste stednavn *uætur* (Vättern) nu erstattes med »og i Østersøen mellem Blekinge og Møre«, herved opnår han at afslutte beretningen med samme ordlyd (fraregnet Østersøen) som i afsnit C (stensætningen). Skriveren har opfattet 1. og 2. afsnit som en mere udførlig beskrivelse af grænsen fra havet i vest til havet i øst mellem de glda. landskaber og Sverige, jfr. tillige overskriften. Bortset fra den forskerte redigering følger *Con. Run.* nøje den vestgøtske listes stednavne, dog mangler *gnipæ*.

Et svensk håndskrift *Linköping J 76* (LJ 76), skrevet i 2. halvdel af 1400, indeholder Magnus Erikssons Landslag, et fragment af kirkebalken fra *Vgl.* og blandt tillæggene grænsetekst I og II (124 v - 125 r). Som i *Cod. Run.* følger II umiddelbart efter I med overskriften: »Isti sunt termini inter Sweciam et Daciam.« LJ 76 er ikke en afskrift af *Cod. Run.*, men viser hen til samme skriftlige tradition, dog noterer LJ 76 mellem den vestgøtske grænselistes *or uisulangi ... i cloccobiergh* en række navne, som ingen anden overleveret grænseliste kender.

Colling-Schlyter har ikke medtaget *Cod. Run.* og LJ 76 i variantapparatet til grænselisten i B 59.

5. *E. don. var. 133,4^o* (ca. 1445): 186 v - 187 v; *Sth. C 71,4^o* (ca. 1450): 125 r - v; *Oslo 1,8^o* (ca. 1450): 93 r - 94 r; *AM 25,4^o* (2. halvdel af 1400): 98 r - 98 v; *AM 28,4^o* (2. halvdel af 1400): 187 r - 201 v; *Sth. C 54,4^o* (1465): 125 v - 126 r; *Sth. C 76,4^o* (1465): 51 r - v; *Sth. C 78½,4°* (1469): 174 r - v; *AM 9,4^o* (1470): 209 v; *Thott 1987,4^o* (ca. 1480): 53 r - v; *GkS 3132,4^o* (1484): 74 v - 75 r; *MS 33,4^o* Bremen Staatsb. (1498, findes også som *Ms Photo 141,4^o*, Det kgl. Bibl., Kbh.): 146 r - v; *Uppsala de la Gardie 62,4^o* (1499): 168 r - v.
6. *Sth. B 73,4^o* (ca. 1450): 136 v - 137 v; *Sth. B 70,4^o* (2. halvdel af 1400): 118 v, grænse-

- teksten slutter efter 1. stednavn i afsnit C; *Uldall 215,4^o* (2. halvdel af 1400): 100 v - 101 r.
7. *Sth. C 71,4^o* og *AM 25,4^o*.
 8. M.L. Lundgren og E.B. Brate: Svenska Personnamn från Medeltiden. Uppsala 1892-1934.
 9. Glossariet til Västgötalagen (*B 59*), s. 573.
 10. Äldre Västgötalagens Ordsfatt i Acta Societatis Scientiarum Fennicæ. Helsingfors 1913.
 11. Hanne Regnar: »De gammeldanske landskabers grænse mod Sverige« i Sydsvenska Ortnamnssällskapets Årsskrift, s. 7 ff. Lund 1982.
 12. *Sth. B 58* (Yngre Västgötalagen), ca. 1350.
 13. *Sth. D 4* (blandingshdskr.), 2. halvdel af 1400.
 14. *Cod. Run.* skriver *klintomosæ* og *LJ 76* (ovf. note 4) *hælmta mosa*.
 15. Juridiska Afhandlingar I, note s. 50 ff. Uppsala 1836.
 16. Sverges Traktater med främmande Makter I, s. 53 ff. Stockholm 1877.
 17. Axel Kock: Svensk Ljudhistoria I, s. 182. Lund 1906.
 18. Äldre Västgötalagen öfversatt och förklarad, s. 96 note 1. Helsingfors 1883.
 19. B. Schmeidler: Magistri Adam Bremensis Gesta Hammaburgensis Pontificum, Lib. III, cap. VX, s. 155 (3. oplag). Hannover. Leipzig 1917.
 20. Emund Slemme er efter *Vgl.s* mønster af alle senere skrivere omtalt i forbindelse med denne grænselægning, tidligst i *Södermannalagen* fra ca. 1335, hvor grænsetekst I får en ny tolkning i kapitlet *Om eriksgata*, 4. artikel: »den konge der udvider Sveriges grænse er bedre end Emund Slemme, som med falsk sind meget mindskede den, da han var konge« (*NkS 2237*, 12 v.).
 21. Nu *Danska liljan* eller *Danmarks lilja* (Ortnamnen i Göteborgs och Bohus län, bd. III, s. 148, Göteborg 1932).
Erland Hjærne fremdrager i afhandlingen »Danaholmen och tre konungars möten« (Saga och Sed, bd. 3. Uppsala 1948) en oplysning om Daneholm i *Norrighis Bescriuelse* af nordmanden Peder Claussøn Friis (bogen afsluttet 1613): »Den Holme kaldis i den gammel norske Chronick (nu tabt) Danmarck litla, det er, lille Danmarck, oc ligger den vester ud fra den Øe Brenøe...«
Der eksisterer dog en ældre kilde end Claussøn Friis, det hedder nemlig i et brev af 23. juni 1552 (»Akte 1552-55, Rigsarkivet, Kbh.): »... paa Danneholm som kallits lille Danmark aff Danneholm och i...« *Danmarks lilja* er efter al sandsynlighed en misopfattelse af *Danmark litla*.
 22. »Sverige och Landet vid Göta Älvs mynning under Medeltiden« i Göteborgs Högskolas Årsskrift, bd. 59. Göteborg 1953.
 23. Erland Hjærne fremhæver i sin afhandling 1948 (ovf. note 21), s. 8, en ceremoni som tidligst stammer fra 1209, og som kræver »at bægge dessa tjänster skola av kejsaren i samband med hans kröning bevisas påven.«
 24. Axel Olrik: Danmarks Heltedigtning, bd. II, s. 226 og 231. København 1910.
 25. Det skal dog bemærkes, at den tidligst kendte sammenkædning af *Vgl.s* grænsetekst I og II er foretaget i *Codex Runicus* (ovf. note 4).
 26. Otto Kalkar: Ordbog over det ældre danske Sprog (opslagsord *myndug*). København 1881-1925.

Afhandlingen er et bearbejdet uddrag af mit speciale »Västgötalagens grænsesteder i dansk tradition« indleveret til Københavns Universitet 1980.

Mindre bidrag

Nogle kilder til Holbergs Moralske Fabler

Et studium af kilderne til Holbergs *Moralske Fabler* (1751) ville, hvis det skulle være udtømmende, føre meget vidt. Som F.J. Billeskov Jansen bemærkede i indledningen til sin udgave af fablerne fra 1971: »Hver Fabel har sin egen Historie, inden for Holbergs Forfatterskab og inden for europæisk Tankeudvikling.« (Ludvig Holberg: *Værker i tolv Bind* ved F.J. Billeskov Jansen, bd. IX (1971) p. 287f.). I Billeskov Jansens Holberg-skrifter er en række af kilderne til fablerne klarlagt, således i *Holberg som Epigrammatiker og Essayist* (1938-1939). Nærværende artikel er et forsøg på at belyse Holbergs forhold til det vigtigste navn i fabeldigtningens nyere historie, nemlig La Fontaine (1621-1695). I alt 14 Holberg-fabler - opregnet nedenfor - kan vi føre tilbage til (15) fabler af La Fontaine. Disse er imidlertid heller ikke originale; stoffet er hentet hos antikkens og renaissancens forfattere, først og fremmest Æsop og Phædrus, og ingen kan for så vidt afgøre, om Holbergs kilde i det enkelte tilfælde er La Fontaine - eller dennes egen kilde. Når dette forbehold er taget, insisterer vi af principielle grunde dog på La Fontaine som Holbergs kilde. En Holberg-fabel, der må udelukkes fra vor »samling«, skønt den forekommer hos La Fontaine (4.bog, nr. 22: *L'Alouette et ses Petits avec le Maître d'un champ*), er Holbergs 14. Fabel (*Lærkens Morale*). La Fontaine's kilde er Aulus Gellius (*Noctes atticæ*, II, 29), og den er også Holbergs: han fortæller også fabeln i *Moralske Tanker* (III, 142), og her henviser han selv til Gellius. Resultatet af nærværende lille undersøgelse er med til at bekræfte Holbergs egen udtalelse i hans »Fortale til Læseren«: »Hvad disse mine Fabler, som ere 232 udi Tallet angaaer, da, naar jeg undtager en Snees deraf, ere de alle Originaler, og af min egen Invention.« (*Værker i tolv Bind*, bd. IX p.290).

Som tekstgrundlag for Holbergs vedkommende er benyttet bd. IX p. 292 ff. af ovennævnte værk. For La Fontaine's vedkommende har jeg valgt en udgave ved René Radouant (Hachette, Paris 1929 (optrykt)). Denne udgave meddeler udførligt kilden til hver eneste fabel og refererer i vid udstrækning til en fabel-anatologi, der normalt anses for at være grundlaget for La Fontaine's læsning af de fleste af hans kilder: *Mythologia Æsopica Isaaci Nicolai Neveleti* (Frankfurt 1610). (Teksten er hos René Radouant oversat til fransk). Antologien medtager ud over Æsop og Phædrus adskillige andre forfattere, og La Fontaine har lånt hos de fleste af dem. Hertil kommer dog nogle forfattere, især nyere, der ikke er medtaget i Nicolas Nevelet's antologi.

1) 6. Fabel: *Dyrenes Kriig imod Menneskerne*, Holbergs kilde: La Fontaine X, 1: *L'Homme et la Couleuvre*. La Fontaine fortæller om en mand, der fanger en slange og vil slå den ihjel: slangen er »symbole des ingrats«. Denne anklage (at slangen skulle være »utaknemmelig«) bliver klarere, hvis vi ser på La Fontaine's egen kilde (der måske forudsættes bekendt hos læseren), nemlig en fabel af en gammel indisk forfatter, Pilpay eller Bidpai. La Fontaine fandt stoffet til flere af sine fabler i denne forfatters samling, der blev oversat til fransk i 1644 under titlen *Le Livre des Lumières ou la Conduite des Rois*. I Pilpay's fabel vil manden redde slangen, der er i fare, men slangen bider blot efter ham. Derfor dens

»utaknemmighed«. Men tilbage til La Fontaine selv: slangen, der anklages for at være utaknemmelig, overfører anklagen på mennesket selv i dets forhold til dyrene, og som mæglere indkaldes en ko, en okse og »et træ«, der alle støtter slangens anklage ud fra egne bitre erfaringer. Manden, der ikke tåler at blive modsagt, dræber til sidst slangen. I moralen appliceres menneskenes forhold til dyrene på de »store«s forhold til de »små« (i samfundet): retten tilhører de første.

I Holbergs fabel går selve idéen: menneskenes utaknemmighed i forhold til (hus)dyrene igen, og den bevidnes udførligt, ligesom hos La Fontaine og dennes kilde Pilpay - hos Holberg af en hest, en hund, en ged og en ko. Men hos Holberg indgår dyrenes anklager i en helt ny og bredt fortalt historie (der muligvis også bygger på en anden forfatter): hele dyreverdenen slutter sig sammen og går i krig mod menneskene, men må hurtigt opgive kampen på grund af indbyrdes stridigheder. Fabelen vil bl.a. »lære«, »at store og vidtløftige Alliancer, som sluttet imellem mange adskildte Folk, kand ingen Bestandighed have, og at de ere ligesom Veyerlys, der lade sig see og forsvinde paa eengang.« (Holberg p. 298). Holbergs ærinde med denne fabel går således i retning af det storpolitiske, det er det originale i forhold til La Fontaine. Men det bærende i fabelen er nok dyrenes »klagemål«, der realistisk skildrer deres trængsler for menneskenes skyld, og her lægger Holberg sig tæt op ad La Fontaine, om end ikke ordret. En enkelt detaille indicerer, at han kan have kendt dennes egen kilde, Pilpay. Det hedder hos Holberg om tre af koens »sønner«, at de »om Sommeren (bleve) satte paa Græs for mod Høsten at sælges til en Slagter.« (Holberg p. 296). Hos Pilpay siger koen næsten tilsvarende om sig selv: »Il (dvs. bonden) m'a mise dans ce pré pour m'engraisser, dans le dessein de me faire couper la gorge par un boucher à qui il m'a déjà vendue.« (Citeret efter La Fontaine p. 384). Vi insisterer dog på La Fontaine som den primære kilde.

2) 7. Fabel: *Katten begiver sig i Munke-Orden*. Holbergs kilde: La Fontaine III, 18: *Le Chat et un vieux Rat*. (La Fontaine's kilder: Æsop + Phædrus). La Fontaine's fabel handler om en kat, der må gribe til list, når den går på musejagt, fordi musene er blevet mere forsigtige: først spiller den »død« og fanger »les plus paresseuses«, derpå triller den sig i mel og bliver uigenkendelig; en gammel, erfaren mus gennemskuer dog katten og redder de andre fra den. - Holberg overtager La Fontaine's historie, men ændrer den på et væsentligt punkt: katten i hans fabel besnærer musene under helligheds maske ved at lade sig »sværte« og således komme til at ligne en munk; men idéen til overhovedet at lade sig farve kan godt stamme fra La Fontaine, hvor katten bare bliver hvid (af mel).

3) 13. Fabel: *Frøernes Klagemaal*. Holbergs kilde: La Fontaine II, 4: *Les deux Taureaux et une Grenouille*. (La Fontaine's kilde: Phædrus). La Fontaine's fabel er beretningen om to tyre, der kæmper med hinanden om en kvie; nogle frøer, der »bor« i nærheden, gør dem opmærksomme på kampens meningsløshed, også for frøernes egen skyld: de er bange for at blive trampet ned af tyrene, og ganske rigtigt, da den tabende tyr flygter, går det ud over nogle af frøerne. Morale: »Hélas! on voit que de tout temps/ Les petits ont pâti des sottises des grands.« (La Fontaine p. 56). - Holberg digter en lidt anden historie, men dog med inspiration fra La Fontaine: et par smådreng kaster med sten efter nogle frøer, og een af disse tager ligesom hos La Fontaine ordet, idet den siger: »Kiære Børn! dette som I her gjøre for Tidsfordriv, kommer os arme Frøer dyrt at staae.« (Holberg p. 303). Men moralen er Holbergs personlige; han overfører historien på mennesker, der gør sig morsomme på andres bekostning, og det er især den litterære verden, han har i tankerne.

4) 22. Fabel: *Om Musen udi Osten*. Holbergs kilde: La Fontaine VII, 3: *Le Rat qui s'est retiré du monde*. La Fontaine fortæller om en mus (han skelner ikke skarpt mellem »rotte« og »mus«), der »trækker sig tilbage fra verden« ved at grave sig ned i en ost; nogle andre mus kommer for at bede »le nouveau saint« om en almisse, men bliver afvist. - I Holbergs fabel går musen, der har trukket sig tilbage fra verden, igen, men Holberg digter om på La Fontaine's fabel, idet han indfører en kat, der æder musen »tillige med Osten«. - La Fontaine's fabel er (efter alt at dømme) hans egen invention (jf. La Fontaine p. 234). Vi kan altså i dette tilfælde med sikkerhed sige, at Holbergs kilde er La Fontaine.

5) 82. Fabel: *Løvens Frierie*. Holbergs kilde: La Fontaine IV, 1: *Le Lion amoureux*. (La Fontaine's kilder: Æsop + Aphonius (2. eller 4. årh.)). La Fontaine fortæller om en løve, der forelsker sig brændende i en ung pige. Hendes fader ved ikke sine levende råd; han har ikke lyst til at love datteren bort til løven, men tør på den anden side heller ikke afvise den. Han løser imidlertid problemet ved at overbevise løven om, at pigen er bange for dens tænder og kløer, og at den må lade dem trække ud, hvis den vil have hende. Løven samtykker - og bliver efter »afvæbningen« dræbt. La Fontaine's morale er: »Amour, amour, quand tu nous tiens./On peut bien dire: »Adieu prudence!«« (La Fontaine p. 120). - Holberg overtager uden videre hele historien, men ændrer moralen (»Fabelen lærer, at man maa ikke lægge Vaaben ned førend Fred er sluttet, og Conditionerne ere opfyldte.« (Holberg p. 355)). En lille detaille indicerer, at Holberg måske har konfereret med den ene af La Fontaine's egne kilder, Æsop. Hos La Fontaine hedder det i slutningen om løven: »On lâcha sur lui quelques chiens:/Il fit fort peu de résistance.« (La Fontaine p. 120). Hos Holberg hedder det blot, at pigens forældre »visede« løven bort med »Haanhd«, og det svarer til Æsop, i hvert fald delvis: »Mais le laboureur, plein de mépris pour lui, le chassa à coups de bâton.« (Citeret efter La Fontaine p. 120). Vi insisterer dog på La Fontaine som Holbergs primære kilde.

6) 112. Fabel: *Om Skaden og Hummeren*. Holbergs kilde: La Fontaine VIII, 9: *Le Rat et l'Huître*. (La Fontaine's kilde er uvis). Hos La Fontaine bliver en mus ædt af en østers, hos Holberg en skade af en hummer, ellers er der ingen lighedspunkter. Men selv om dyrene er forskellige hos de to forfattere, er situationen dog den samme, og vi mener derfor trods alt, at denne fabel af La Fontaine kan henregnes til Holbergs kilder.

7) 129. Fabel: *Dyrs og Fugles Klagemaal*. Holbergs kilde: La Fontaine I, 7: *La Besace*. (La Fontaine's kilder: Avianus (2. eller 4. årh.) + Phædrus). Hos La Fontaine kalder Jupiter dyrene sammen og spørger dem, om de er tilfredse med deres udseende, sammenlignet med de andre dyrs, ellers vil han lave om på det. Ingen af dem har imidlertid noget at udsætte på sig selv; hvis de har nogen fejl, kan de ikke selv se dem - derimod kan de meget vel se de andre dyrs fejl. - Holberg fortæller i og for sig den samme historie, men vender den en hel omgang: hos ham er dyrene utilfredse med sig selv og misundelige på de andre. Efter nærmere overvejelse kommer de dog til det resultat, at de er bedst tjent med det udseende, de har i forvejen.

8) 130. Fabel: *Om Aben, som ønskede sig Døden*. Holbergs kilde: La Fontaine I, 15: *La Mort et le Malheureux*. La Fontaine's fabel handler om en uheldig mand, der hver dag påkalder døden. Hans ønske bliver til sidst opfyldt, døden kommer til ham, men manden bliver derved så forskrækket, at han beder den om straks at gå igen. - Holberg overtager

100 · *Mindre bidrag*

historien, men hos ham er den ulykkelige en gammel abe - der henviser døden til sin nabo. - La Fontaine's fabel er hans egen opfindelse (i modsætning til den næste og tilsvarende, *La Mort et le Bûcheron*); fremmede kilder kan altså på forhånd udelukkes.

9) 131. Fabel: *Ulvens List mod Faarene mislinger*. Holbergs kilde: La Fontaine III, 3: *Le Loup devenu Berger*. (La Fontaine's kilde: Verdizotti (1530-1607)). La Fontaine fortæller om en ulv, der for at gøre jagten lettere klæder sig ud som fårehyrde. Den sætter dog virkningen heraf over styr ved at prøve at »tale«, idet den således forråder sig selv. - Hos Holberg klæder ulven sig ud som et får, ellers er historien den samme.

10) 154. Fabel: *Rotten og Døden*. Holbergs kilde: La Fontaine VIII, 1: *La Mort et le Mourant*. (La Fontaine's kilde: Abstemius (renaissancedigter)). La Fontaine fortæller om en olding, der bliver opsøgt af døden, men ikke vil med, fordi han ikke er blevet »advaret«. Døden gør ham opmærksom på, at dens ankomst ikke kan være overraskende for en mand i hans høje alder, og at han ellers blot behøver at se sig om: »Je t'ai fait voir tes camarades, / Ou morts, ou mourants, ou malades: / Qu'est-ce que tout cela, qu'un avertissement?« (La Fontaine p. 273 f.). Til sidst må den gamle mand følge med. - Holberg overtager historien, men omplanter den til dyreverdenen, idet oldingen hos ham bliver til en gammel rotte. La Fontaine-citatet foroven går næsten ordret igen i Holbergs fabel, hvor døden siger til rotten: »Du seer dine Medbrødre nu paa een, nu paa en anden Maade dagligen at omkomme« (Holberg p. 405). I moralen tilslutter Holberg sig La Fontaine's filosofi: »La Mort ne surprend point le sage«.

11) 158. Fabel: *Astrologien beskiet af Ræven*. Holbergs kilde: La Fontaine II, 13: *L'Astrologue qui se laisse tomber dans un puits*. (La Fontaine's kilder: Æsop + Babrius (3. årh. f. Kr.)). La Fontaine fortæller ganske kort om en astrolog, der falder ned i en brønd og bliver hånet, fordi han interesserer sig mere for det fjerne end for det nære. Derefter følger en lang kritik af astrologien, som var på mode på La Fontaine's tid. - Holberg følger La Fontaine, men retter på nogle detaljer; således er det hos Holberg en ræv og ikke et menneske, der håner astrologen.

12) 162 Fabel: *Om den gierrige Mands fundne Skatt*. Holbergs kilder: La Fontaine IV, 20: *L'Avare qui a perdu son trésor* (jf. Æsop) + La Fontaine IX, 15: *Le Trésor et les deux Hommes* (jf. Gilbert Cousin (lat. Cognatus)). Den første af La Fontaine's to fabler handler om en gnier, der har gravet sin formue ned et sted i nærheden af sin bopæl. En skønne dag er pengene væk, og gnieren er fortvivlet. En forbipasserende ræsonnerer, at skaden ikke kan være så stor for ham, når han ikke havde nogen gevind af pengene (»l'usage seulement fait la possession«, som der står i fabelens indledning), og den fremmede anbefaler ham at lægge en sten ned i stedet for pengene: en sten eller en formue, der ikke bliver rørt, det kan komme ud på eet. - I den anden af La Fontaine's to fabler møder vi først en forgældet mand, der beslutter at hænge sig. Han går ud til et gammelt, forladt hus og slår et søm i muren, hvor strikken skal hænge, men i det samme falder der en skat ud af muren. Han opgiver sit dystre forehavende og løber bort med skatten, men lader strikken blive liggende - og ejermændene hænger sig i den, da han kommer og ser, hvad der er sket. - Holberg kombinerer (behændigt) de to La Fontaine-fabler. Hos Holberg efterlader manden, der vil hænge sig, både strikken (jf. den sidstnævnte fabel) og en sten (jf. den førstnævnte fabel), da skatten er fundet af ham. Til dette følger Holberg det originale træk, at gnieren og tyven

er henholdsvis fader og søn - en interessant psykologisk idé med komedie-muligheder i sig. Moralen er den samme som hos La Fontaine: »en Graasteen er af samme Værdi som Guld, naar man graver det ned udi Jorden.« (Holberg p. 411).

13) 164. Fabel: *Fiskerens Dom mellem tvende Strandmøger*. Holbergs kilde: La Fontaine IX, 9: *L'Huître et les Plaideurs*. (La Fontaine's kilde: Boileau: *Épîtres*, II, vers 41-52). La Fontaine's fabel er beretningen om to mænd, der går tur langs stranden og får øje på en østers. De gør begge krav på den, men hvem af dem har set den først? »Eh bien! Vous l'avez vue; et moi je l'ai sentie«, siger den ene (La Fontaine p. 354). De overlader det til en mand, der kommer forbi, at dømme i deres sag. Han afgør den ved at åbne deres østers og spise indholdet og overlade de andre skallerne, én til hver. - Holberg følger La Fontaine, men gør de to mænd til et par måger og dommeren til fisker. Moralen: at ingen af de stridende parter i en sag har noget ud af at gå til »retten« med den, er den samme hos de to forfattere.

14) 219. Fabel: *Biørnen og Geedebukken*. Holbergs kilde: La Fontaine III, 5: *Le Renard et le Bouc*. (La Fontaine's kilde: Æsop). La Fontaine fortæller om en ræv og en gedebuk, der stiger ned i en brønd for at drikke. Ræven kommer op igen ved at bruge gedebukken som »stige«; den har lovet at hjælpe den anden, når den selv er kommet op, men holder ikke løftet. Morale: »En toute chose il faut considérer la fin«. - Denne morale går igen hos Holberg, der imidlertid fortæller en anden historie, så at sige den omvendte: en ged kravler op på et bjerg, en bjørn tror at kunne gøre den kunsten efter og følger efter, men kan i modsætning til den anden ikke komme ned igen.

Christian Jackson

Politisk censur og teaterkritik

Heibergs evner som polemiker og debattør er oftere behandlet og vurderet, mens hans midler som forsvarer for sine synspunkter i de forskellige debatter ikke grundigere er søgt belyst. Sagen om Davids opgør med Det kgl. Teaters direktion i 1830 viser Heiberg som den fuldbårne dialektiker, der afparerede sine modstandere med et våben, hvorimod de intet forsvar evnede.

Nathan Davids artikelserie i Heibergs »Kjøbenhavns flyvende Post« (nr. 76-78, 25.-30. juni 1830) formede sig som en opgørelse af den forløbne teatersæsons resultater. Davids statusopgørelse kan vel med uvildige øjne næppe betragtes som andet end en kompetent vurdering af teaterdirektionens fortjenester, omend artikelforfatteren ikke var synderlig begejstret for direktionens indsats.

Teatret befandt sig imidlertid i en krise, idet ændringerne i den kongelige teaterdirektion i 1829 berøvede direktionen såvel dens erfarne, mangeårige andendirektør G.H. Olsen (død 9. maj 1829) som dens dynamiske økonomidirektør Jonas Collin (afsked juli 1829), mens K.L. Rahbek kun af navn forblev første direktør til sin død i april 1830. I hvor forskelligt Rahbek, Olsen og Collin opfattede teatrets tarv og interesser var der med deres embedsfunktioners ophør definitivt sat punktum for en æra i teatrets administrative forhold.

Olsen og Collin erstattedes af J.D.T. Manthey, der i realiteten alene bestred alle forretninger sammen med teaterchefen, Holstein - i sæsonen 1829/30.

Dauids relationer til teaterdirektionen var personligt gode, men officielt placerede han sig i opposition dertil, hvilket blev evident, da han fortsatte sin recensentvirksomhed i Heibergs Flyvepost, uden at det derfor er nødvendigt at antage som givet, at Heiberg og han var enige i alle spørgsmål om teaterdrift. Det personlige forhold til Rahbek var ganske givet hjerteligt, og måske netop Rahbeks død betingede Dauids opgør med teaterdirektionens indsats i sæsonen 1829/30. Modsætningsforholdet til Manthey stammede fra 1829, da David efter et halvt års virke som redaktør af Statstidende skiltes fra denne, formentlig på grund af modstridende opfattelser af forvaltningen af det politiske stof¹.

Mantheys baggrund som diplomat og politisk censor har været afgørende ved udnævnelsen til teaterdirektør, selv om P.V. Jacobsen mente at vide, at hans forbindelse med dronningens far, landgreve Carl af Hessen, var årsagen til at han kom i vejret. Hans baggrund som politisk censor har også været udslagsgivende ved hans påtale af Dauids anonyme artikelserie. Manthey henvendte sig direkte til kongen, hvorefter han fik allerrhøjstsammes bifald til at søge teaterdirektionen rehabiliteret. Han tilskrev, iflg. presselovene bladets redaktør, Heiberg, om det utilfældige i at lade fremkomme flg. bemærkninger, »hvis Hensigt og Virkning strider lige imod det, som Øjeblikkets Tarv udkræver«:

1. »I alt Fald kan Theatret bruge den (∴ Dauids artikel) til Capitel-Inddeling til sine Betragtninger over Kassens memento mori« (nr. 76),
2. »Man synes for en Deel at have anlagt sin Capital i Papirer, som enten ere ude af Cours i den æsthetiske Verden, eller som man ved uheldige Maneuvres har berøvet deres Credit« (nr. 77),
3. samt »hele N° III«, hvoraf flg. her skal meddeles: Der harceleredes over benyttelsen af de ringe lystspiloversættelser (især »Det tredobbelte Frieri«)², »naar endnu saa mange tyske, franske og engelske Mesterværker hos os ikke ere blevne givne, naar vi endnu ikke have seet en eneste Oversættelse af Calderon eller Moreto³, naar saamangen Opera af Weber, Spohr, Rossini, Spontini, Boieldieu, Cherubini o.s.v. endnu savnes paa vort Repertoire«. Endvidere hed det: »Ogsaa maa det opvække Forundring, at det bestandigt er Lystspillet, som recrutteres udenlands fra, og at Skuespillet og Tragedien sjelden eller aldrig faaer nogen Tilvæxt undtagen ved de faa Originaler, som vore egne Digtere skjænke os«. Nar originale skuespil endelig blev givet besattes »de heller ikke saa godt, og efter Theatrets Evne saa fuldkomment som Lystspillet«. »Det vidner kun om liden Agtelse for vore bedste Digtere, at deres Værker, og deriblandt sande Mesterværker, enten sjelden eller slet ikke gives. Palnatoke, Correggio, Erik og Abel fortjente dog vel aarligen at gives paa et Theater, der eier en Md. *Wexschall*, en *Rvge* og *Nielsen*«. »Man indvende ikke at Huset er tomt, naar der gives Tragedier. Vi have i denne Tid seet det Modsatte, og der er ingen Grund til at antage, at det Publicum, der trænger sig til at see Røverne⁴, ikke ogsaa ønskede at see Don Carlos, Maria Stuart og Wallenstein⁵«. David lagde frejdigt til, at det skyldtes direktionens manglende evne til »under Saisonens I løb« at gøre »alvorlige Anstrengelser« herfor, »og derfor maa Tragedien, hvis dramatiske Fremstilling kræver meest Anstrengelse, ikke behandles som et Stedbarn«. David påpegede i sin artikel endvidere hvor teaterdirektionen fra udlandet kunne hente fornyelse til den svigtende originale produktion: »vort Theater (kunne) dog være tjent med mangent Stykke af Kleist, Raupach, Grillparzer, Schenk, Deinhardstein o.fl.⁶, naar Stykkerne blev valgte med Skjønsomhed, oversatte med Smag, og indstuderede og opførte med Lyst og Ophydelse af alle Kræfter«. Artiklen afsluttedes med flg. udfald imod direktionen: »Med Intet viser sig imidlertid mere den Frygt for Anstrengelse, der er det Characteristiske ved Repertoiret, end ved de Smaastykker, der tjene til at udfylde Forestillingen. Det er nemlig næsten lutter Eeacts Lystspil, deels forældede,

deels maadelige Producter, mens smaae Syngestykker, der langt mere passende kunde udfylde Aftenen efter et Skue- eller Lystspil, høre til Sjeldenhederne. Silkestigen, Ildprøven, det tilmurede Vindue og slige æsthetiske og dramatiske Intetheder ere givne 3 og 2 Gange hvert⁷, mens alle Eenactssyngestykker, paa Skatten nær, kun er givet een Gang⁸, og Repertoiret savner smaa Syngespil som Eventyret i Rosenborg = have og Alexis⁹ «.

Davids betragtninger kan sammenfattes således: hvorfor spillede teatret såvel dramatisk som æstetisk, letbenede stykker, når det havde mulighed for at præstere gode forestillinger, hvor gode tragedier vekslede med gode operaer og lystspil.

Davids tilknytning til teaterkredse gør hans manglende omtale af Bournonvilles succesfulde virke des mere påfaldende¹⁰.

Mantheys skrivelse til Heiberg mandede ud i en henstilling til redaktøren om at fremkomme med »en Retfærdiggjørelse, om hvis Tilstrækkelighed Hs. Majestæt, efter at have modtaget Directionens allerunderdanigste Indberetning, forbeholder Sig Allerhøiest selv nærmere at resolve« (3. juli 1830)¹¹.

Heibergs private opfattelse af Davids betragtninger over repertoiret kendes ikke, men recensentens betoning af det seriøse dramas forrang på repertoiret harmonerede næppe med Heibergs egne krav, selv om de har været enige om de små syngespils ønskelighed på bekostning af de trivielle enaktslystspil. Heiberg gjorde sig imidlertid til talsmand for Davids synspunkter, fordi sagen i første omgang gjaldt hans egen person.

Heibergs forsvar for artiklerne er ganske brillant i sin enkle udnyttelse af logikkens simpleste regler, thi med hensyn til artikelseriens hensigt replicerede han:

»Hvis jeg nu havde stolet paa, at Directionen vilde skjænke slige Betragtninger sin Opmærksomhed, og afhjælpe de paaankede Mangler, saa vilde jo Hensigten med denne Artikel og dens Optagelse i Bladet tvertimod have været, at gavne Abonnementet og Hans Majestæts Kasse. Men jeg har ligesaa lidt havt isinde at gavne, som at skade nogen af Delene.«

Med hensyn til virkningen af artiklerne svarede han:

»Kjøbenhavns flyvende Post« havde Heiberg aldrig tiltroet en sådan virkning, som den af Manthey tillagte: »Jeg har aldrig bemærket, at de i de offentlige Blade indeholdte Theater-Artikler, ihvor meget de end kunne have virket paa det offentlige Omdømme, nogensinde have virket paa Casse-Indtægterne; ... Desuden bliver endnu en Betragtning af Vigtighed. De Personer, som have isinde at købe Loger ved Auctionen, have enten læst eller ikke læst den flyvende Posts Artikel, eller i det mindste have de enten hørt den omtale, eller ei. I det Tilfælde at de ikke have læst den og ikke hørt den omtale, har den ingen Skade gjort. I det modsatte Tilfælde have de enten billiget eller misbilliget dens Anskuelse. I sidste Tilfælde har den igjen ikke skadet. Men dersom de have billiget samme, saa er Virkningen dog endnu ganske ubestemt. Det kommér da an paa, om de have den Tillid til Directionen, at denne, efter at være bleven gjort opmærksom paa det forrige Repertoires Mangler, vil bestræbe sig for at afskaffe disse i det næste. I saa Fald bliver Artiklen tilgavn. Have de derimod ikke denne Tillid, da er Skylden ikke den flyvende Posts.«

Disse afsnit i Heibergs skrivelse er de afgørende, thi hermed havde han afvæbnet sine kritikere. Resten af hans retfærdiggørelse former sig som en gendrivelse af de anholdte sætning-

ger, samt en fremdragen af positive udtalelser i Davids artikelserie. Heiberg gjorde slutte- lig opmærksom på, at det ved hans ansættelse som teaterdigter og -oversætter ikke var blevet ham »forbudt at redigere den flyvende Post, ... Ikke desmindre har jeg dog, siden min Ansættelse, ophørt selv at skrive Theater-Artiklen, ... Afdøde Hr. Etatsraad Rahbek skrev Theater-Critiker, medens han var Directeur¹². Hvorfor skulde det da ikke være mig, der beklæder et saa langt ringere Embede, tilladt at optage i mit blad Theater-Artikler fra en anden Hånd?« Ville Frederik VI ikke formildes af alle disse argumenter, måtte han dog betænke Heibergs følelser for Hans Majestæt: »Ikke blot den Ærefrygt, jeg, som enhver Anden, skylder min Konge, gjør mig det nødvendigt at staae dadelfri i hans Øine; men selv mit specielle, personlige Forhold til Hans Majestæt er af den Beskaffenhed, at jeg aldrig vilde tilgive mig, om nogen af mine Yttringer eller Handlinger opvakte Allerhøistsammes retfærdige Mishag«¹³.

Borup har i sit udvalg af Breve og Aktstykker vedrørende J.L. Heiberg (Kbh. 1946/50) ikke optaget Mantheys allerunderdanigste indberetning til kongen. Indberetningen oplyser dels om Mantheys circumspektion, dels belyser den forholdene om Davids afsked som teateranmelder, dels forklarer den hvorfor han var umulig som kandidat i 1831, da han ansøgte om teaterdirektørposten.

Den 14. juli 1830 indsendte Manthey flg. indberetning:

»Theatret og dets Bestyrelse har til alle Tider været udsat for Angreb i offentlige Blade, men alle de Sarcasmer der i Kjøbenhavns Posten og andre Aviser ere blevne fremførte imod samme have ikke givet Anledning til den mindste Anke.

En anden Sag var det derimod, da *Flyveposten*, et Blad hvis *Forlægger* er Theater-contoires Fuldmægtig, Sekretair og Rolleskriver Printzlau, og hvis *Redakteur* er Theaterdigter og Oversætter, Professor Heiberg, optog i de her allerunderdanigst vedlagte N^o N° 76, 77, et 78, en Artikel kaldet *Betragtninger over Repertoiret*, hvis Indflydelse paa den offentlige Mening maatte anses at kunde være ugunstig, hvilket saameget mere fortjente Opmærksomhed som den Tid nærmer sig, i hvilken Auktionen over Logeabonnementet skal afholdes, og altsaa Deres Majestets Casse let kunde komme til at lide et betydeligt Tab.

Ikke da, fordi Direktionen ved denne Artikel ansaa sig fornærmet, men fordi det syntes upassende og for Følgernes Skyld betænkeligt, at den, der selv staaer i Forbindelse med Theatret og i saadant Embedsforhold er Deres Majestets Direction underordnet, istedet for at udvikle de Aarsager der foranledigede at afvigte Saisons Repertoire desværre ikke kunde svare til Forventningen, istemte den almindelige Tone og væltede Skylden derfor, deels ved spottende deels ved docerende Anmærkninger, paa Bestyrelsen, ansaaes det for nødvendigt derpaa allerunderdanigst at henvende Deres Majestets Opmærksomhed.

Det behagede Deres Majestet i denne Anledning allernaadigst at befale, at Prof. Heibergs Erklæring derom skulde indhentes og at denne dernæst ledsaget med Direktionens allerunderdanigste Indberetning, skulde vorde fremlagt for Deres Kongelige Majestet.

For at efterkomme denne allerhøieste Befaling tilsendtes Prof. Heiberg den i Gjenpart allerunderdanigst vedlagte Skrivelse, hvori man begjærer hans Erklæring om: hvorledes han, med Hensyn til det Forhold, i hvilket han staaer til Theatret, har i *Flyveposten* enten selv, eller paa sit An- og Tilsvaer, kunnet lade indrykke ovennævnte *Betragtninger over Repertoiret*.

Prof. Heiberg, vant *) til at bevæge sig i litteraire Feider, har, i stedet for at give en rolig Erklæring paa en officiel Opfordring, i den herhos allerunderdanigst vedlagte Skrivelse af 11.te dennes behandlet Sagen som en dialectisk Kamp, og fordret en Kontraerklæring over det i Direktionens Skrivelse brugte ord »Hensigt« - som dog ingen nøiere Udtydning behøver, da der ikkun er sagt, at Afhandlingens *Hensigt* (: den være nu hvilken den vil :) strider lige imod det som Øieblikkets Tarv udkræver, nemlig, paa enhver tilladelig Maade at frembringe en gunstig Stemning hos Publikum; hvilket altsaa er langt fra at indeholde den Beskyldning han deraf vil udlede, »at hans Hensigt ved den omtalte Artikel, har været, at forringe Abonnementet og skade Deres Majestet's Kasse«.

Det Øvrige skal deels forklare, deels retfærdiggjøre de paaankede Udtryk, og beviser, uden at afgjøre noget om Hovedsagen, Prof. Heibergs udmærkede Talent for Pennefeider, hvilket Directionen er langt fra at ville aftviste ham. Det er først paa sidste Side at han kommer til det egentlige Spørgsmaal og søger at besvare det deels ved at antage at en Critik over Acteurernes Spil er det samme som en Critik over Theatret og dets Bestyrelse, deels ved at sige, at han, efter at være blevet Embedsmand ved Theatret, har afholdt sig fra selv at skrive Theatercritiken, men har overdraget dette Hverv til en anden (anonym) Forfatter.

Dersom Directionen, under disse Omstændigheder tør fremsætte sin Mening som et allerunderdanigst Ønske, da var dette.

At det allernaadigst maatte behage Deres Majestet at bifalde Directionens her allerunderdanigst vedlagte Skrivelse til Prof. Heiberg af 3^{die} dennes, og allernaadigst at autorisere Directionen at tilkjendegive Prof. Heiberg som Redacteur og Sekretair Printzlau som Forlægger af Bladet Flyveposten :

At Man af deres Conduite som Embedsmænd ved Theatret forventer, at de ville afholde dem fra, i bemeldte af dem udgivne Blad at indrykke eller lade trykke noget der kunde virke ugunstig paa den offentlige Stemning for Theatret og sammes Bestyrelse.

I Direktionen for de Kongelige Skuespil den 4de Juli 1830 (D. Manthey) ¹⁴.

Manthey's indstilling til kongen var intet mindre end indirekte censur, thi Heiberg måtte, hvis kongen havde fulgt Manthey, betro sig til sin konduite, hvilket kunne have betydet, at han og Manthey ville opfatte dennes grænser forskelligt, og dermed havde Manthey indseende med Flyvepostens omtale af teatrets aktiviteter: censoren for de politiske blade havde da fået endnu en journal til sin samling.

Det videre hændelsesforløb kendes kun fra andenhandsvidner, men Heibergs specielle, personlige forhold til Frederik VI har været udslagsgivende, thi iflg. P.V. Jacobsen lykkedes det Heiberg i en audiens at formilde kongen, som med Rubins rammende bemærkning altid var »hidsigere i Opløbet end i det lange Løb« ¹⁵. Kongen »sagde til ham (Heiberg), at han skulde være rolig for denne Sag, og at Alt vel vilde jævne sig. I Begyndelsen derimod var Vreden stor, og nok Afsættelsen fra Theater-Oversætter-Posten etc, det mindste, som der tænktes paa« ¹⁶. Audiensen fandt sted o. den 20. juli 1830, hvorved en kgl. resolution på Manthey's indberetning var blevet overflødig ¹⁷. Heiberg havde klaret frisag for denne gang, men hans medarbejder og talerør havde endnu et udestående med monarken.

*) orig.: vandt

Den 13. maj 1830 havde David ansøgt om professoratet i statsøkonomi¹⁸, men Universitetsdirektionens afgørelse trak ud, formelt på grund af økonomiske overvejelser. Trods denne uholdbare situation kaldte Julirevolutionen endnu engang David frem som pennefører for et kontroversielt anliggende. Godt fjorten dage efter meddelelsen her i landet om revolutionen i Frankrig offentliggjorde han sine fem »Breve til en Politicus paa Landet« i Kjøbenhavns flyvende Post (16. aug. - 10. sept. 1830)¹⁹. Offentliggørelsen heraf fik imidlertid ingen politiske eller personlige følger, hverken for Heiberg eller David, selv om det var lovfæstet, at Flyveposten ikke måtte omtale politiske forhold²⁰.

Omvæltningen i den Davidske familie blev imidlertid fremskyndet ved Joseph Nathan Davids død den 30. juni 1830, hvorefter den ældste søn Benny David resolut opgav at føre faderens firma videre, mens broderen uhindret kunne lade sig døbe, hvorved hans tilknytning til det mosaiske trossamfund ikke længere lagde ham hindringer i vejen vedr. hans ansøgning om professoratet²¹. Den 1. sept. 1830 blev han kristen. Den 10. sept. rejste moderen og Benny David til søsteren Augusta Homberg, bosiddende i Frankfurt am Main²²; C.N. David fulgte dem til Hamborg: denne rejse og ikke indgreb fra politiassessor Fr. Thomsen forklarer ophøret af de politiske breve i Kjøbenhavns flyvende Post²³. J.L. Heiberg bekræftede imidlertid det rygte, som P.A. Heiberg i Paris havde opsnappet, at David agtede sig videre til Seine-staden; ingen af dem oplyser formålet med rejsen, selv om begrundelsen synes iøjnefaldende²⁴. Davids situation ændredes afgørende da Universitetsdirektionen i sept. 1830 gjorde sig rede til at udnævne ham til professor. P.V. Jacobsen mente at kende sammenhængen, idet han noterede i sin dagbog: »David bliver snart Professor, og har sagt sig af med at skrive Theaterrecens. i Flyvep.; da han ei faaer Tid, og sligt ei heller passer sig for en Professor ved et Universitet« (17.9.1830). Jacobsens vidneverdi - på dette område - kan imidlertid reduceres, thi David vendte først tilbage den 29. sept. 1830, medbringende anmeldelser af teaterforestillinger i Hamborg!

I perioden den 6. - 13. okt. 1830 offentliggjorde han en artikelseerie i Flyveposten om teaterrepertoiret i Hamborg sammenlignende anskuet med det københavnske teaters: seriens indhold må ses i direkte forlængelse af serien fra juni måned, om end den nye serie bevidst forholdt sig komparativ til det egentlige emne, Frederik VI's kongelige teater. Redaktøren undlod at forsyne de to første artikler med Davids sædvanlige mærke (Y.Z.), hvorved han omgik lovgivningen; den tredje artikel forsynedes med et »M«, hvilket i sammenhængen mest præcist må opfattes som Heibergs ironi. Censor ses ikke at have bemærket dette. Davids artikler formede sig som et indirekte angreb på Det kgl. Teater, idet han først og fremmest roste ensemblespillet i Hamborg og endvidere fremhævede resultaterne af den gode sceneinstruktion samt prøvernes afholdelse på Hamborgs teater (dat. September 1830). De to første artikler søgte den nys udnævnte teaterdirektør Chr. Molbech anonymt - under mærket X.Y. - at imødegå ved et 11 sider langt indlæg, som han søgte optaget i Flyveposten²⁵. Dette svar for teaterdirektionens administration af skuespillerpersonalets kræfter nægtede Heiberg imidlertid optagelse i sit blad, hvilket han søgte at begrunde overfor Molbech. Det afgørende for Heiberg var: »Hvis jeg nu optog Deres Afhandling, saa vilde Y.Z. upaatvivlelig svare paa den, og anføre omtrent hvad jeg her har sagt; Svaret vilde altsaa blive et Slags Angreb paa vor Direction; men i det Forhold, hvori jeg staaer til denne, tør jeg ikke indrykke et saadant, og vilde, siden Justitsraad Molbechs Udnævnelse, heller ikke ansee det for rigtig at gjøre det. Følgelig bliver jeg nødt til at undgaae Anledningen dertil« (11.10.1830)²⁶. Belært af audiensen i juli måned kunne Heiberg ganske enkelt ikke tillade sig endnu engang at modtage en påtale fra enten Majestætens teaterdirektion eller den politiske censor.

Samme dag som Molbech modtog Heibergs svar faldt kongens resolution på Universitets-

direktionens forestilling om Davids ansøgning om professoratet i statsøkonomi²⁷, hvorefter Heiberg den 22. okt. 1830 meddelte Flyvepostens læsere: »Den Form, som den flyvende Post tilforn har givet sine Theater-Critiker, turde maaskee i indeværende Saison behøve en Forandring«(Nr. 127).

Ved bestemmelsen af Davids forfatterskab til de tre artikler om det Hamborgske teater er hans opgivelse af teateranmeldelser i Heibergs Flyvepost ikke nødvendigvis betinget af Mantheys indskriden i begyndelsen af juli 1830 eller hans ansættelse som professor i okt. 1830, men snarere er der tale om en fortsat udvikling af kampen om smagsdannelsen vedr. teaterrepertoiret. Heiberg forsøgte at påvirke direktionen, der lod medlemmerne på skift træde op imod den udfarende kraft, som havde mulighed for at påvirke både direktion (qua teateroversætter) og publikum (qua Kjøbenhavns flyvende Post). Mantheys position i magthierarkiet havde nær kostet Heiberg Majestæten sympati, mens X.Y.s påtale affærdigedes under henvisning til forholdet til Frederik VI og teaterdirektør Molbech.

Heiberg, ikke David, var den egentlige hovedperson i dette opgør mellem forskellige anskuelser vedr. teaterdrift. For Davids vedkommende var konsekvensen af de to fremstød imod teaterdirektionen i 1830 hans ansøgning om teaterdirektørposten, efter Mantheys død den 1. okt. 1831²⁸. Kongens afgørelse desangående skal imidlertid ikke nødvendigvis ses i sammenhæng med indgrebet i juli 1830, thi dertil var udnævnelsen af C.L. Kirstein alt for tydeligt dikteret af kredse omkring Jonas Collin og Guiseppe Siboni²⁹.

I den beskrevne sag blev Heiberg udsat for enevældens repression fra embedsmandsside, men sagen havde tydeligvis også undertoner af personlige modsætningsforhold. Enevælden fungerede netop ved sine arbitrære afgørelser, som for Heibergs og Davids vedkommende betød fortsatte fremskridt, hvis de forstod at tage de nødvendige hensyn til magtens enevældige udøvelse. Heiberg forstod denne begrænsning, mens David allerede få år senere overskred tærskelen på grund af sit samfundspolitiske engagement.

Noter

1. Rahbek døde den 22. april 1830, men havde opgivet at leve efter Kamma Rahbeks død den 21. jan. 1829. Rahbek døde i nærværelse af bl.a. David og Møhl. Om Davids og Heibergs samliv, se Harald Jørgensen: C.N. David, Kbh. 1950 bd.I, s.52. Om Davids første indsats som politisk journalist, se Vogel-Jørgensen: Berlingske Tidende gennem 200 Aar. Kbh. 1949, bd.I.p. 218. P.V. Jacobsens noter om samfundsforhold i perioden er udgivet af Julius Clausen: Breve fra P.V. Jacobsen, Kbh. 1899 - og dagbøger i Personalhistorisk Tidsskrift, 4. Rk., 2.bd. Kbh. 1899.
2. Oversættelsen af Th. Hells »Geisterscenen« (1806) blev antaget i jan. 1829.
3. Netop anførelsen af disse to dramatikere angiver Davids pro-Heibergske angrebsvinkel. En lignende anmodning var før blevet rettet til direktionen, uden at denne søgte at give indrømmelser til disse kræfters udspil. David havde i 1819 ønsket at oversætte »Livet en Drøm« (R.A., Det kgl. Teater, Indk. Br. nr.298); først den 20. nov. 1838 opførtes stykket i Sille Beyers oversættelse. Om Fuursmanns oversættelse, se Anne E. Jensen: Studier over europæisk drama, Kbh. 1968.
4. Rahbek havde i lange udførlige anonyme anmeldelser i Nyt Aftenblad, 1824, angrebet opførelsen af »Røverne«.

5. Molbech synes at have skrevet sig denne indsigelse bag øret, thi han fik opført, i egen bearbejdelse, »Don Carlos« og »Maria Stuart« i en ny bearbejdelse ved Sille Beyer, mens han dog ikke turde binde an med »Wallenstein«. Artiklen er benyttet af Fr. Schyberg i Dansk Teaterkritik, Kbh. 1937 s. 195 til at vise Davids repertoirepolitik.
6. Kleist havde Collin i samarbejde med A.E. Boye bragt på scenen, mens Raupachs »Fred med de Døde«, også ved Collins initiativ, bragtes frem i N.V. Dorphs oversættelse, efter Rahbeks modstand. Grillparzer havde Rahbek derimod forgæves kæmpet for. Schenk og Deinhardstein hørte fremtiden til (»Belisar« 28.9.1832, »Hans Sachs« 7.12. 1830, »Garrick i Bristol« 22.3.1833).
7. »Silkestigen«; premiere den 8. okt. 1811; 28. opførelse den 18. dec. 1829; 31. og sidste den 3. febr. 1831. »Ildprøven«; premiere den 20. marts 1819; 18. opførelse den 24. febr. 1830; 20. og sidste den 18. maj 1830. »Det tilmurede Vindue«; premiere den 13. juni 1817; 17. opførelse den 16. febr. 1830; endnu seks opførelser efter sæsonen 1829/30.
8. »Skatten« opførtes første gang den 17. maj 1804; 50. opførelse fandt sted den 31. okt. 1829; ialt opført 160 gange.
9. »Et Eventyr i Rosenborg Have« var sidst givet den 16. marts 1828; genoptoges den 6. nov. 1832. »Alexis« blev for sidste gang opført den 21. febr. 1828. Davids indsigelser bevirkede ingen entydig reaktion fra den nye direktion.
10. Uvilkårligt spørger man sig selv, om Heiberg ville have tiet Isabella-affæren ihjel, jf. Borup: Johan Ludvig Heiberg, bd. II, s.150ff. Også i sommeren 1830 var det et faktum at Bournonvilles engagement havde været sæsonens clou.
11. Borup: Breve og Aktstykker, nr. 229.
12. Først den 29. jan. 1825 indstillede Rahbek sin recensentvirksomhed i Boyes Nyt Aftenblad. Jonas Collin havde den 30. okt. 1824 opfordret ham til at ophøre med denne beskæftigelse, som ifølge Collin ikke altid stemte overens med direktionens afgørelser (Coll. Brs.XVIII).
13. Borup: Breve og Aktstykker, nr. 230.
14. Den originale forestilling blev indsendt til Kabinetssekretæren; Mantheys koncept findes indlagt i (R.A. Det kgl. Teater, Kgl. Resolutioner, nr. 140b, 1832; dér nummeret 63b).
15. Rubin: Frederik VI's Tid - Fra Kielerfreden til Kongens Død, Kbh. 1895, s.527.
16. Ifølge Jacobsen fandt audiensen sted nogle »faa Dage« før den 23. juli 1830. Dagbøgerne findes på KB, NkS 2283, 4°. Clausens udg. s.100.
17. Kabinetsarkivet, 1. Forestillingsprotokol nr. 771. 1830 Resolution: ad acta.
18. Universitetsdirektionen, Forestillingsprotokol, 7. okt. 1830; Davids ansøgning er indhæftet dér. Resolutionen faldt den 12. okt. 1830 og David kommunikeredes derom den 19. okt. 1830.
19. Se Harald Jørgensens rigtige vurdering af Davids forbehold over for julirevolutionen; C.N. David, Kbh.1950 bd.I, s. 58f.
20. Plakat af 2. okt. 1810 bestemte, »at der, til Udgivelse af Blade, hvori politiske Nyheder eller Efterretninger meddeles, bør erhverves Kongeligt Privilegium« (Forordning for Aar 1810, s.239f). Kancelliskrivelse til Københavns Politiret dat. 10. sept. og 12. nov. 1816 skærpede de generelle bestemmelser fra 1810.
21. Se Festskrift til Knud Fabricius, Kbh. 1945, s. 212ff, hvor Harald Jørgensen har behandlet jøders ansættelsesprocedure før Junigrundloven.

22. Se Harald Jørgensen: C.N. David, Kbh. 1950, bd. I, s. 14.
23. I.c. Hans Jørgen Holm havde ved kgl. resolution af 23. maj 1829 fået tildelt opsynet med periodiske skrifter af upolitisk karakter. Efter hans død den 12. juni 1832 overtog Fr. Thomsen opsynet, indtil Frederik VI personligt forespurgte om forholdene vedr. censuren (19.12.1834). Den 6. jan. 1835 afskedigedes Thomsen, hvorpå Chr. Reiersen udnævntes til dette vigtige arbejde. (Danske Kancelli, Journal 1834, nr. 2861).
24. Borup: Heibergske Familiebreve, Kbh. 1943, s. 35 og 38.
25. Ikke optaget af Borup i Breve og Aktstykker. Molbechs koncept samt en renskrift deraf findes i Coll. Saml. nr.344, 4°. Vol II.
26. Borup: Breve og Aktstykker, nr. 233. Da Borup ikke har kendt Molbechs »Dramaturgiske Fragmenter og Noter«, er kommentaren (V, 77) ganske forfejlet.
27. Se note 18.
28. Kabinetsarkivet. Memorialprotokol nr. 1390 1831 (3.10.1831). Også Ryge søgte stillingen (nr. 1342).
29. Prins Christian Frederik protegerede Sibonis Musikkonservatorium, af hvis bestyrelse Kirstein sen. var et af de mest indflydelsesrige medlemmer se: Dansk Arbog for Musikforskning XI 1980 Kbh. 1981 s. 57-78. Jonas Collins virke i Finansdeputationen var koordineret med Rentekammerets funktioner. Kirstein jun. blev udnævnt til kommitteret i Rentekammeret den 7. jan. 1831, mens Collin blev deputeret i Rentekammeret den 2. marts 1831, i forbindelse med Møstings afgang (Kringelbach: Den civile Centraladministrations Embedsetat 1660-1848 Kbh. 1889).

Jens Peter Keld

Et ukendt digt af Georg Brandes

I Georg Brandes-arkivet i Det kongelige Bibliotek opbevares en omfattende (utrykt) brevveksling mellem Georg Brandes og Margarete (Grete) Klinckerfuss. Brevvekslingen strækker sig over årene 1901-1926 og er i perioder meget intensiv. Brandes skriver gennem længere tid op til to breve om måneden. Den afgiver således et eksempel på hans enorme meddelelsestrang og rastløse skrivelyst. Samtidig meddeler den et uhyre sympatisk indtryk af en ung begavet pige fra århundredeskiftet (M.K. er født 1877), der vil noget med sit liv.

Blandt brevene findes nedenstående hidtil ukendte originaldigt af Georg Brandes indlagt:

Morgen ved Lago Maggiore

Himlen blaa med lette Skyer. -
Hist paa Bjerget to smaa Byer
lyser hvidt i mørkegrønne
Skovbuketter.

Himlen blaa med lette Skyer
Søen, bleg med Sølvskjær, mætter
Øjet med det Dæmpetskjønne.

Morgenstemning, Morgentoner!
Kvidderlyd fra Palmekroner!
Solreflex fra blanke Blade,
medens over Søens Flade
Sejler Duft fra Kyst til Kyst.

Morgenstemning, Morgentoner
fører Længsel til mit Bryst.

I den svale
Morgen fløjter Nattergale,
blander her, hvor Roser gløde
og Magnolier staar i Grøde,
deres rene, klare, søde
Toner ind i Blomsterduften.

Morgenfløjt af Nattergale!
Hør dem synge, hør dem tale,
sværme, attraa, vildt begjære,
saa en Hymne til Naturen,
en Concert til Elskovs Ære,
fylder, fin og fyldig, Luften.

Mellem de danske verslinjer er indføjet tysk prosaoversættelse, men kun af de ord, der må være uigennemskuelige for en tysker.

Digtet er dateret 8. juni 1907 og skrevet på brevpapir fra Villa San Remigio, Pallanza, Lago Maggiore. Stedet ejedes af et velhavende italiensk kunstnerægtespar Marchese Silvio della Valle di Casanova og frue, der var venner af såvel Georg Brandes som af Grete Klinckerfuss, og alle fire tilbragte de nogle vellykkede feriedage sammen her i 1907, som det også fremgår af et senere brev fra Grete Klinckerfuss til Georg Brandes (fra 28.4.1912): »(...) Pallanza, wo wir anno 1907 so schöne, gelungene, unvergessliche Tage wie seitdem nie mehr verbrachten.«

Villaen er omtalt i et dobbelt-essay i Samlede Skrifter 18, der - ligesom digtet - er dateret til 1907. Første del, en prosa-lyrisk skizze, er en hyldest til kunst og skønhedsglæde og indeholder den obligate modstilling af det kedsommelige Norden og det farverige, livgivende Syden. Naturdyrkelsen holdes dog i skak af beundringen for menneskeåndens civiliserende indflydelse, og glæden over livsåndernes våggen i de inspirerende omgivelser dækker over melankoli.

Digtet til Grete Klinckerfuss er et epigondigt, der har mindelser om både Christian Winther (den ubestemte længselsstemning i »Flyv Fugl, flyv«) og Drachmann (livsudfoldelses-evangeliet sammenkædet med beskrivelsen af den italienske natur i »Foraar i de euganeiske Bjerge«). Det er typisk for Brandes litterære smag ved at placere sig mellem romantisme og naturalisme. Æstetisk er det ikke vellykket. Navnlig er udtrykket »Kvidderlyd« fatalt. Dog kan det medgives, at enjambementerne og den uventede rimophobning med held giver det vedvarende, strømmende i såvel naturindtrykkene som i den indre bevægelse.

Det rummer en forsigtig tilståelse af vågende elskovslængsel hos den aldrende mand og en opfordring til den unge pige om at få øjnene op for livsglædens evangelium, hvad hendes ridderligt beskyttende brevvænne mente hun havde lidt vanskelig ved. Således i et brev fra 15.7.11: »(...) Seien Sie selbst trotz Ihrer herben Jungfräulichkeit umarmt.«

Grete Klinckerfuss forskrækkede siden Georg Brandes alvorligt ved at ville være sygeplejerske, barmhjertig søster i en tysk sygeplejeorden af gejstlig tilsnit, Johanniterordenen. - Hun var ellers begyndt sin løbebane som pianistinde og havde også forsøgt sig som skribent.

Georg Brandes bevarede dog også efter hendes indtræden i Johanniterordenen stor agtelse og inderlige, venskabelige følelser for den unge dame, og han viste hende i brevene megen fortrolighed angående sine private forhold. Således findes to breve fra henholdsvis 29.9.1910 og 26.1.1911 om opløsningen af hans mangeårige ægteskab (1876-1910), der synes at have været en pinefuld proces. G.B. er i sit eget liv indviklet i de juridiske, sociale og menneskelige problemer, der almindeligvis følger opløsningen af et længerevarende parforhold, problemer, som imidlertid ikke kommer frem i hans officielle forfatterskab, hvor den personlige frigørelse, især mod slutningen af forfatterskabet, mere og mere kommer til at stå udelukkende som resultatet af en personlig viljesakt, hvis omkostninger ikke nærmere analyseres, og hvor beundringen for den personlighed, der frigør sig, bliver en art æstetisk fascination af selve den emancipatoriske bevægelse.

Digtets erotisering af det sydlandske landskab og dets hyldelse til elskov, skønhed og livsudfoldelse leder tanken hen på kapitler i ungdoms- og gennembrudsværket *Emigrantlitteraturen* (1872). Georg Brandes blev ved med at sige det samme hele livet igennem. Frihed, lidenskab og skønhed er nogle af hans nøglebegreber. Fra et filosofisk standpunkt kan man påpege, at disse begreber ikke er særligt indholdsmættede, og fra et socialt kan man klage over, at programmet om frihed og selvrealisering ikke følges af nogle praktiske anvisninger. Anlægger man derimod en kunstnerisk målestok må man erkende, at frihedslængslen og skønhedsdrømmen er den understrøm, der giver det omfattende forfatterskab dets suggestive kraft. Og paradoksalt nok medførte disse lidt uhåndterlige og svært definerbare ideer som bekendt en række mærkbare forandringer ikke alene i litteraturens verden, men også i politikkens, i den offentlige mening og i menneskers levevis.

Georg Brandes lancerede sit program i guddommelig prosa. På vers går det ikke så godt, som vedlagte eksempel viser. Men som vidnesbyrd om konstansen i hans tankegang og som vidnesbyrd om, at han langt hen i livet med sit kunstneriske sind forblev versets uheldige elsker, har digtet interesse.

Lise Præstgaard Andersen

Breve fra Hans Kirk vedrørende »Slaven«

I.

De i det følgende offentliggjorte breve kan (delvis) betragtes som et supplement til Børge Houmanns udgivelse: *Fange Nr. 6 Hans Kirk: »Breve fra Horserød«* (1967). De kaster nyt lys over, hvilke kilder Kirk arbejdede med i forbindelse med sin historiske roman »Slaven« samt tjener til at vise hans vanskelige arbejdsforhold i al almindelighed og det danske fængselsvæsens stupiditet / tyskenlighed i særdeleshed. Sidste del af brevene, der stammer fra Gyldendals arkiv, belyser især de økonomiske relationer til forlaget. Og her er kun enkelte oplysninger af privatøkonomisk karakter udeladt.

Iøvrigt indeholder brevene intet, der kan karakteriseres som »for private til at læses af

andre end modtageren«, hvilket har været Børge Houmanns udskillelseskriterium. Med sin brevudgivelse opfyldte Houmann et gammelt løfte til Hans Kirk, der ikke ønskede, at dette beskæmmende kapitel i dansk retsplejes historie skulle gå i glemmebogen.

Brevene til den senere biblioteksdirektør Erik Allerslev Jensen og kontorchef Carl Bergstrøm-Nielsen har almen interesse gennem deres omtale af en kommunistisk forfatters arbejdsvilkår under besættelsen og umiddelbart efter. For den del af brevsamlingens vedkommende, der stammer fra Kirks tid som indespærret i Vestre Fængsel og Horserødlejren, gælder, at ingen af brevene til de ovenfor nævnte er blevet tilbageholdt af myndighederne, men de har alle passeret fængselsensuren uantastet. Dermed være ikke sagt, at Kirk frit kunne udtrykke sig eksempelvis om lejrens forhold, hvilket bevirkede, at en del af brevene måtte blive temmelig korte og intetsigende. Iøvrigt er brevene optrykt ordret efter originalerne.

Efter offentliggørelsen af min artikel »At sejle er nødvendigt, ikke at leve - et essay om Hans Kirks roman *Slaven*« i festskriftet til Mogens Iversen, »Bag ved Bøgenes Bjerg« (1978), hvor det fortolkningsmæssige udgangspunkt er Kirks udsigtsløse samtidssituation, fik jeg af Allerslev Jensen overladt en række Kirk-breve til eventuel publicering. Blandt brevene fandtes også den beretning, hvorover Kirk byggede sin fremstilling, og som her er trykt sidst i afsnittet. Allerslev Jensen har sandsynligvis fået den oversatte beretning, der stammer fra et amerikansk tidsskrift, til støtte for sin litteratursøgning. Forbindelsen med Kirk og andre fanger som f.eks. Carl Madsen og Peter P. Rohde, som han også hjalp med bibliotekslån, stammede fra Studentersamfundet, hvor han blev medlem af bestyrelsen i Broby-Johansens formandstid 1930-31, og senere fra Danmarks kommunistiske parti. Efter sin bibliotekareksamen i 1933 fik han ansættelse ved Frederiksberg kommunebibliotek. I 1937 udnævntes Allerslev Jensen til leder af Statens bibliotekstilsyns afdeling for trykte kort og fra 1939-46 var han tillige leder af Folkebibliotekernes bibliografiske kontor. Hermed havde han gode muligheder for at hjælpe de internerede intellektuelle med formidling af vanskeligere tilgængelig litteratur. Efter besættelsen har Kirk i forbindelse med rekonstruktionen af »Slaven« sandsynligvis selv kunnet finde frem til den nødvendige litteratur, som han havde arbejdet så intenst med under sit 26 måneder lange fængselsophold. Denne periode betragter Werner Thierry i monografien »Hans Kirk« (1977) »som kulminationen af hans bane som forfatter og menneske. Nu blev han prøvet, og han bestod prøven. Hvad mere kan en mand ønske?« (s. 68).

Sammen med andre ledende kommunister blev Hans Kirk arresteret i sin egenskab af medredaktør af det kommunistiske månedsblad »Kultur og Politik« og formand for DKP's litteraturgruppe den 22. juni 1941 på tysk foranledning efter angrebet på Sovjetunionen. Han anbragtes i Vestre Fængsel, hvorfra han kort før Kommunistlovens vedtagelse den 22. august 1941 flyttedes til den nyåbnede Horserødlejr ved Helsingør. Den 19. november 1941 overflyttedes han i henhold til justitsminister Thune Jacobsens beslutning til isolationsfængsel i Vestre efter indstilling fra lederen af lejren, den herostratisk berømte inspektør Bentzen. Som begrundelse herfor angaves hans udæskende optræden over for lejrens ledelse og den uheldige indflydelse, han udøvede på de andre indsatte, og endelig tydede de skrivelser, han havde indsendt til ministeriet, ikke på, at der var indtrådt nogen ændring i hele hans indstilling. Overførelsen af Hans Kirk til Vestre Fængsel gav anledning til en tre-dages sultestrejke blandt samtlige internerede. Kirks ophold i Vestre Fængsel varede indtil den 4. juni 1942, idet inspektøren for Københavns Fængsler indstillede, at han påny fik adgang til samkvem med de øvrige internerede. Opholdet i Horserød varede imidlertid kun få dage, eftersom hele lejren efter Justitsministeriets bestemmelse blev rømmet den 11. juni 1942 og samtlige internerede overflyttet til Vestre Fængsel p.g.a. nogle undvigelses fra lejren gennem en

underjordisk gang. Ved lejrens genåbning den 26. oktober 1942 blev bl.a. Hans Kirk ikke overført, hvilket skete efter indstilling af Statsadvokaten for særlige anliggender og lederen af Horserødlejren, og efter at der fra tysk side var fremsat krav om, at de særlig aktive blandt de internerede kommunister skulle tilbageholdes i Vestre Fængsel. Efter en iværksat udvidelse af lejren var tilendebragt blev Kirk endelig den 27. marts 1943 overført påny. Men natten til den 29. august 1943 - efter den danske regerings afgang - havde han held til at flygte sammen med en del af de andre kommunister. Herved undgik han at blive sendt til en tysk koncentrationslejr.

Celle 112, Vestre Fængsel.
5/8 1941.

Kære Allerslev Jensen.

Jeg har nu talt med Viceinspektøren, som har lovet at ringe saavel til Det kgl. Bibl. som til Universitetsbiblioteket og erklære, at Bøger kan baade komme ind og ud af Fængslet.

Med de bedste Hilsner og Tak for din Ulejlighed
Hans Kirk

Celle 18, Vestre Fængsel
13/8 41.

Kære Allerslev.

Her er saa Fuldmagten. Og Tak for al din Ulejlighed.

Din hengivne
Hans K

Fra (Fange) Nr. 6, Hans Kirk
til Bibliotekar Allerslev Jensen.

Horserød, 25-8-41

Kære Allerslev.

Før jeg blev ført fra Vestre, afleverede jeg

Kurze Reise Beschreibung Hrn Heinrich v. Aechteris
og

J. Holland Rose: Man and the sea, som du maaske vil have den Ulejlighed at hente i Fængslet.

Reglementet her er på væsentlige Punkter adskilligt strengere end i Vestre Fængsel, og det er nok tvivlsomt, om du kan faa Besøgstilladelse, som du havde i København.

Ogsaa hvad Bøger angaar, er der Vanskelighede(r). Vi maa efter Reglementet kun faa Bøger fra Biblioteket i Helsingør, mens vi jo paa Vestre, maatte læse, hvad vi selv kunde skaffe os. Men det er jo muligt, at Inspektøren agter at dispensere fra Reglementet, naar det drejer sig om os, der har vort Arbejde herinde.

Jeg er nu ved at læse de fire andre Bøger, du skaffede mig, og naar jeg er færdig med dem, kan min Kone vel faa dem med, naar hun kommer paa et af de sjældne Besøg, som Reglementet tillader, og aflevere dem til dig. Tror du, der kan skaffes nogle Memoirebøger fra ca. 1650-1700, som kunde give mig et Indtryk af Tidens Tænkemaade og selskabelige Form? Nu tror jeg, jeg har tilstrækkelig af Topografi. Men hvis du kan finde nogle, maa du hellere skrive Titlerne til mig, før du sender dem, saa jeg kan andrage Inspektøren om at faa dem ind. Det er jo desuden ogsaa en Forudsætning for Det kgl. Biblioteks Udlaan af Bøgerne.

Igaar blev jeg pr. Transportbaand dømt til Internering. Det vilde vække baade Morskab

og Indignation, hvis man udenfor Lejren kendte det officielle Grundlag, hvorpaa vi - eller i hvert Fald adskillige af os - er blevet dømt.

Jeg skal hilse fra Madsen. Hvis du søger Besøgstilladelse, sker det til Inspektøren her.

Din hengivne
Hans Kirk

Fra Fange Nr. 6, Hans Kirk
til Bibliotekar E. Allerslev Jensen, Kbhvn.

Horserød, 10/10 41.

Kære Allerslev.

Tak for Listen over Bøgerne. I Morgen blir jeg færdig med de fire Bøger fra det kgl. og jeg indsender saa Bestilling paa de fire Memoireværker til Biblioteket i Helsingør. Der er ingen Vanskeligheder med at faa Biblioteksbøger inden for Pigtraadshegnet, hvorimod det er forbudt at faa Bøger privat tilsendt.

Tak for al din Ulejlighed! Nu haaber jeg, at Memoirerne skal sætte mig i Arbejdshumør, for mens jeg fik bestilt meget i Cellen, gaar det daarligt her.

Jeg skal hilse fra Madsen,

din hengivne
Hans K.

Imidlertid opstod der vanskeligheder i den låneordning, som Allerslev Jensen havde fået formidlet, fordi Kirk af lejrlædelsen krævede kvittering for afleverede bøger, og Kirk rettede derfor henvendelse til Thune Jacobsen:

Horserød 2. November 1941

Hr. Justitsminister

For nogle Maaneder (siden) rettede jeg fra Vestre Fængsel gennem en Ven en Henvendelse til Overbibliotekarerne ved Universitetsbiblioteket og Det kgl. Bibliotek for at opnaa, at de fængslede Intellektuelle, som ønskede i Fængslet og under Interneringen at beskæftige sig med literært og videnskabeligt Arbejde, kunde faa de nødvendige Lempelser i Adgangen til Laan af Bøger. Ved en overordentlig Hjælpsomhed og Imødekommenhed fra de to Overbibliotekarers Side blev der truffet en Ordning, saaledes at vi nu gennem Kredsbiblioteket i Helsingør uden Forsinkelse kan faa Værker tilsendt fra de to Hovedbiblioteker.

Under Fængslingen og Interneringen har jeg gjort Brug af denne Mulighed for at laane Bøger fra Det kgl. Bibliotek, og jeg har bl.a. laant fire Bøger om Antillerne. Disse Bøger, der dels er paa Tysk og dels paa Engelsk, er udgivet i Midten af det syttende Aarhundrede, og jeg formoder, at de er af en temmelig betydelig Værdi, og at det vilde volde store Vanskeligheder at erstatte dem, hvis de skulde bortkomme.

Da jeg forleden ønskede disse fire Bøger sendt tilbage til Det kgl. Bibliotek, anmodede jeg Inspektionen om, at der maatte gives mig en Kvittering for, at Bøgerne var afleveret af mig til Inspektionen, idet Forholdet jo ligger saaledes, at den videre Fremsendelse af Bøgerne foretages af Lejrens Ledelse, men min Anmodning blev nægtet, uden anden Motivering, end at nogen saadant kunde man ikke »komme ind paa.«

Det drejer sig som nævnt om Værker, som formentlig er af betydelig Værdi, og der er vel næppe Tvivl om, at Lejrens Ledelse, naar Bøgerne er rigtigt afleveret af mig, har det fulde Ansvar for, at Bøgerne naar i god Behold til Det kgl. Bibliotek. Men naar man nægter mig en skriftlig Kvittering for, at Bøgerne er modtaget af Inspektionen til Videreforsendelse, vil

det jo i givet Fald være aldeles umuligt for mig at bevise, at jeg har indleveret dem til Videreforsendelse, og et eventuelt Erstatningsansvar vil altsaa i Realiteten falde paa mig.

De vil sikkert forstaa, at jeg under mine nuværende økonomiske Forhold ikke er i Stand til i givet Tilfælde at fyldestgøre et Erstatningskrav fra Biblioteket, og hvis jeg ikke faar et Bevis for, at Bøgerne er afleveret fra min Haand, tør jeg ikke paatage mig den Risiko at laane Bøger af Værdi fra Bibliotekerne, og den trufne Ordning med d'Herrer Overbibliotekarere vil saaledes for mit Vedkommende blive ganske illusorisk. Jeg skal tilføje, at en Meddelelse af Kvittering for Værker af særlig Kostbarhed jo givetvis ikke vil bebyrde Inspektionen med Arbejde af Betydning, idet denne Tilladelse til at laane Specialværker ifølge særlig Tilladelse ifølge Sagens Natur næppe vil blive anvendt i større Udstrækning, men kun rent undtagelsesvis.

Jeg tillader mig derfor at anmode Justitsministeren om, at det maa blive henstillet til Inspektionen, at min Anmodning om Meddelelse af Kvittering for Værker af særlig Kostbarhed tages til Følge, idet jeg ellers vil være afskaaret fra at laane Bøger, der kan være af væsentlig Betydning for mit fremtidige Arbejde under Interneringen.

Deres ærbødige
Hans Kirk

Kirks brev blev fremsendt af Bentzen, der i en skrivelse af 6. november 1941 begrundede sit afslag:

»idet Forlangendet fra Kirk's Side givetvis kun er ment som en Uartighed. Jeg kan iøvrigt anføre, at Forfatteren Hans Scherfig har afkrævet Kvittering for en Pakke Tobak, han har sendt til Kirk. Dette Krav har jeg negligeret. Der er ingen Tvivl om, at Imødekommelse af Kirks Anmodning vil faa vidtrækkende Konsekvenser med Hensyn til det meget betydelige Antal Ind- og Udleveringer, der foregaar gennem Lejrens Personale. Det skal iøvrigt bemærkes, at Kirk senest i Gaar atter har bestilt 4 Værker fra Biblioteket.«

Bentzen vedlagde samtidig endnu en protestskrivelse fra Kirk til Justitsministeren. I dette brev, dateret den 31. oktober 1941, ytrede Kirk sin stærke utilfredshed med Bentzens vilkårlige censurering, hvilket senest havde medført,

»at et Brev til Direktør, Magister Frk. Ingeborg Andersen, Gyldendal, var standset, fordi det indeholdt den Bemærkning, at det ikke var mig muligt at omtale Forholdet her i Lejren og dermed mine Muligheder for at skrive en paabegyndt Bog færdig, uden at løbe den Risiko at blive overført til Fængslet under Betingelser, der ikke vilde blive behagelige, og som mit Helbred næppe vilde kunde svare til.«

Samme dag henstillede Bentzen til Thune Jacobsen, at Hans Kirk snarest muligt blev overflyttet til Vestre Fængsel, og at hans adgang til besøg og brevveksling blev indskrænket i forhold til det i lejren tilladte. Et par uger senere fulgte Thune Jacobsen indstillingen.

Fra Fange Nr. 123, Hans Kirk
til Bibliotekar E. Allerslev Jensen.

Vestre Fængsel, 25-11-41.

Kære Allerslev.

Jeg er nu sendt væk fra Lejren med en yderst daarlig Karakterbog og sidder igen i Vestre Fængsel.

Mens jeg var i Horsørød, bestilte jeg gennem Biblioteket i Helsingør de fire Bøger, du havde fundet til mig, nemlig:

Quintana, Manuel Josef: Lebensbeschreibungen berühmter Spanier. Berlin 1857. 148, 209.

Contreras, Alonso de: Mémoires. Paris 1911. 148,212.

Marañón, Gregorio: Olivares. München 1939. 148,218.

Vargas, Don Juan de: Les aventures de Don Juan de Vargas. Paris 1853. 148,221.

Imidlertid forbød Inspektøren deroppe mig af en eller anden Grund at skrive til Biblioteket i Helsingør og bede det sende Bøgerne saa hurtigt som muligt. Resultatet var, at jeg, da jeg blev ført væk derfra, en lille Maaned senere, endnu ikke havde modtaget dem, og altsaa i den Tid havde været afskaaret fra at gaa videre med det Arbejde, jeg var i Gang med. Nu er det jo muligt, at Biblioteket i Helsingør ligger med Bøgerne eller har sendt dem videre til Lejren, men kan du ikke gøre mig den store Tjeneste at sørge for, at jeg faar dem hurtigst muligt.

De bedste hilsner, din hengivne
Hans Kirk

Vestre F. 2 / 12 42.

Kære Allerslev.

Hermed de tre af Bøgerne. Den fjerde - Lebensbeschreibungen berühmter Spanier - kommer i Løbet af et Par Dage.

Da det er mig forbudt at skrive noget Brev, kan jeg kun sende dig en Hilsen og Tak for din Ulejlighed,

din hengivne
Hans K.

»Sandsynligvis det rigeste af alle Skatteskibe, der gik til Grunde ved Vestindien, led Skibbrud i 1679. Et notabelt Selskab af Embedsmænd, Præster og Borgere fra Ny Spanien var om Bord, paa Vej til Spanien efter Indbydelse af Kongen. De medførte de kosteligste Ejendele. Der fortælles om Diamantkors af umaadelig Værdi, om massive Smykker af rent, blødt Guld, Gaver til Kongen, for at vinde Gunst og Fordele.

Mange Tons Sølvbarrer var om Bord - de blev brugt som Ballast. Men af mange Gange større Værdi var de Tusinder af Guldbarrer, som tilhørte de hjemvendende Embedsmænd. De var fravristet utallige Tusinde Indianerslavers Møje, og Skattene betød et Liv i Frihed og Overflod for de hjemvende (sic) Grander og Eventyrere.

En af Damerne om Bord, Donna Inez Escobedo, havde en Indianerslave med som Gave til sin Bror, der var Guvernør paa en af de vestindiske Øer. De faa Neger-slaver om Bord var lydige nok, men Indianeren, hvis Navn ikke er overleveret, var ustyrlig, og blev mere og mere trodsig for hver Afstraffelse. En Morgen, da Skibet var faa Miles sydøst for Isle of Pines, opdagede Kaptajnen, at Vandet steg hurtigt i Skibets Last. Han var personlig paa Vej ned gennem en Luge for at undersøge Lækken, da Indianeren raabte en Advarsel: den første Mand, som vist(e) sig i Aabningen vilde blive skudt.

De, som stod samlede paa Dækket, hørte en Hakke blive hugget mod Skibets Bund. Og den frygtelige Sandhed gik op for dem: at den ustyrlige Slave vilde hævne sig paa sine Vogtere ved at sænke Skibet med alle om Bord!

Skibet satte Kurs mod den nærmeste Kyst, Punta Brava paa Isle of Pines, og en Neger-slave blev smidt ned i Lasten. Man haabede, at Indianerens Kugle skulde ramme ham. Men der lød ingen Skud. Negeren blev liggende, hvor han faldt, lammet af Frygt, mens Hakkens Slag blev hurtigere og hurtigere, og Vandet stadig steg.

Tilslidst sprang en gammel Skibsofficer, José Nuñez, pludselig ned i Lasten, til Livet i Vand, og gik løs paa Indianeren med sit Sværd. Flere andre fulgte efter. De plaskede rundt i Mørket og fandt endelig Indianeren druknet i Vandet, under en Bjælke. Rasende Anstrelser blev gjort for at stoppe Lækken, men den druknede Slave havde gjort sit Arbejde godt, og Skibet sank.

Den tungt lastede, overfyldte Galeon gik til Bunds som en Sten. Den sank saa hurtigt, at det var med Nød og næppe, at blot een Baad med Passagerer naaede Land ...«

II

I sit erindringsportræt af Hans Kirk i bogen »Analfabeternes forlægger og den glade magister« (1974) fortæller den tidligere kontorchef på Gyldendal, Carl Bergstrøm-Nielsen, at Kirk et par måneder efter kommunisternes arrestation gerne ville have en forretningsmæssig samtale med ham, inden han blev ført fra Vestre Fængsel til Horserødlejren:

»Udrustet med tilladelse fra statsadvokaten begav jeg mig ud til det skumle sted, hvor jeg blev vist ind i et besøgsværelse.

Lidt efter kom Kirk. Rank, rolig. Med vildtvoksende skæg. Den danske betjent, der led-sagede ham, forholdt sig passiv, så vi kunne tale sammen uden afbrydelse.

Kirk fortalte, at myndighederne havde den opfattelse, at han kunne fortsætte med at skrive i fængslet og dermed opnå en indtægt til dækning af sine løbende udgifter.

Og tilføjede, at de samme myndigheder vel næppe var uvidende om, at denne »liberale tilladelse« var fuldstændig illusorisk for en kommunistisk skribent under de nuværende forhold.

Alligevel arbejdede han ufortrødent videre på det manuskript, vi havde talt om, inden han blev sat fast (sidste bind af romantrilogien).

I Hans Kirks stærke øjne luede foragten for de danske myndigheder der grundlovsstridigt havde ladet ham indespærre.

Han var bekymret for sin familie som var ramt økonomisk. Hans kone måtte nu tage arbejde på en fabrik. Vel vidste han, at han kunne henvende sig til Gyldendal. »Men der er dog grænser for, hvor længe man kan leve af forskud,« mente han, »når man som jeg er på den sikre vej til økonomisk ruin.« (s. 70f).

Eftersom al kommunistisk virksomhed var forbudt, så var Kirk i praksis afskåret fra sin tidligere journalistiske virksomhed og alene henvist til et tvivlsomt romanskriveri. Imidlertid må Kirk ret hurtigt have opgivet at blive færdig med fortsættelsen af »Daglejerne« og »De ny Tider« til fordel for et mere aktuelt projekt af betydeligt mindre omfang, nemlig forarbejderne til »Slaven«, hvilket dels bekræftes endeligt af nedenfor optrykte brev til Bergstrøm-Nielsen af 15.1.1942 og af den i det foregående afsnit trykte brevveksling med Allerslev Jensen.

I et brev til Gyldendals administrerende direktør, Ingeborg Andersen, af 28. oktober 1941 skriver Kirk, at han af censurmæssige grunde ikke frit kan fortælle, hvordan han lever. Hans vurdering var af selvpfyldende karakter, i og med at brevet alligevel blev tilbageholdt af fængselsmyndighederne og Justitsministeriet. I det først i 1967 frigivne brev hedder det bl.a.: »Men jeg maa vel have Lov til at meddele Direktøren for mit Forlag, at der her bydes mig saadanne Arbejdsforhold, at jeg i de to Maaneder, jeg har været her i Horserød, saa at sige intet har kunnet bestille. Jeg havde jo, da jeg blev sat fast d. 22., et Manuskript i Arbejde (Kontorchef Bergstrøm Nielsen husker det sikkert), og der skal ikke meget til at faa det færdigt til Udgivelse i Foraaret. Som De ved, plejer jeg jo i den Retning at være en forbryderisk Optimist, og det er heller ikke min Arbejdsevne, der er noget i Vejen med, selv om mit Hel-

bred heller ikke har haft godt af denne Omgang. Men mens jeg arbejdede nogenlunde uforstyrret i Cellen i Vestre Fængsel, er Forholdene her saadan, at et regelmæssigt aandeligt Arbejde simpelthen er en Umulighed. Og flyttes jeg til Vestre Fængsel, bliver det under langt strengere Betingelser, end jeg før havde, desuden taaler jeg daarligt kun at komme i fri Luft i de korte Gaardture. Det er derfor temmelig usandsynligt, at jeg kan faa Manuskriptet færdig til en Bog, der kunde komme nu til Foraaret, selv om jeg stadig prøver at arbejde paa den.«

Til slut spurgte den økonomisk trængte Kirk om »Fiskerne« var ved at være udsolgt igen, da nogle af de andre internerede havde fortalt ham, at de forgæves havde prøvet at få romanen hos deres boghandler.

Men som nævnt fik Ingeborg Andersen aldrig brevet, og den bebudede roman blev heller ikke, trods Kirks optimisme, færdig, hverken mens han var indespærret under besættelsen eller efter, da han en tid forsøgte at rekonstruere det tabte manuskript.

Af Bergstrøm-Nielsen karakteriseres Ingeborg Andersen, hvis faste optræden under besættelsen til sidst tvang hende til at gå under jorden, som én, der »dyrkede den strengt nødvendige balance mellem det kulturelle og det kommercielle.« (s. 23f). Men det forretningsmæssige må i hvert fald i en periode under krigen være blevet prioriteret langt nede, også selv om Kirk havde tre hovedværker bag sig, som forlaget løbende kunne genoptrykke. Bergstrøm-Nielsen sammenligner Ingeborg Andersen med Peter Nansen, der var forfatternes ven og rådgiver, og citerer disse linier af Hans Kirk, hvori man fornemmer den personlige varme: »»Hun var et sjældent retlinet og storsindet menneske. Når man besøgte Ingeborg - alle hendes forfattere var på fornavn med hende - var det ikke først og fremmest sin forlægger, man talte med, men en god og moderlig veninde. Hun sad med sit gode, kloge ansigt, fuldt af venlighed, mens hun hørte på ens bekymringer. Vi er mange, som har meget at takke hende for. Hun fyldte det store gamle hus i Klareboderne med sin stærke personlighed, og man befandt sig godt under dette matriarkat.« (s. 21).

At det ikke var tomme ord og mundsvejr Kirk bragte til torvs, herom vidner de økonomiske arrangementer han fik i stand med Gyldendal, hvilket i det lange løb både kom ham og forlaget til gode. Men det kunne man realistisk set ikke vide på det tidspunkt, hvor de blev indgået - kommunisternes mørke fremtidsudsigter taget i betragtning. Foreløbig greb man til at udsende et ungdomsmanuskript :

Celle 38, Vestre Fængsel
26/7 1941

Kære Kontorchef Bergstrøm-Nielsen

Forholdene synes at udvikle sig saadan, at min Bog, som jeg havde tænkt mig færdig til Efteraaret, ikke bliver færdig, og der er vel derfor ikke andet at gøre end at udsende »Frokosten« og vente med den anden til Foraaret.

Jeg kan ikke her læse Korrektur, men jeg har bedt min Kone sørge for, at der bliver læst en grundig Korrektur, og at Korrekturarkene bliver sendt til Forlaget.

Men var det ikke klogt at finde en livligere Titel?

Med de bedste Hilsener
Deres
Hans Kirk

Breve fra Hans Kirk vedrørende »Slaven« · 119

Den i brevet omtalte roman »Frokosten« kom til at hedde »Borgmesteren gaar af«, men selv syntes Kirk ikke, at det var nogen rigtig god titel. Han kunne imidlertid ikke hitte på et andet forslag.

Fra Fange Nr. 123, Hans Kirk
til Kontorchef C. Bergstrøm Nielsen, Gyldendal.

Vestre Fængsel 15 / 142.

Kære Kontorchef Bergstrøm Nielsen.

Jeg er nu godt i Gang med det Manuskript, vi har talt om, og jeg tænker, det er færdigt om et Par Maaneder. Imidlertid vil jeg være Dem taknemlig, hvis De vil sende mig et Eksemplar af »Borgmesteren«⁺, for at jeg kan holde Øje med, hvor meget Manuskriptet fylder. Jeg vil gerne have Bogen i samme Format og paa cirka 160 Sider.

Med de bedste Hilsner
Deres
Hans Kirk

⁺ Mit Eksemplar i Horserød blev læst fuldstændig op.

Vestre Fængsel, 3-9-42.

Kære Kontorchef Bergstrøm Nielsen.

Jeg blir desværre nødt til igen at anmode om et Forskud fra Forlaget. Som De formodentlig ved, sidder jeg stadig i Vestre Fængsel /sic/, og jeg har faaet Meddelelse fra Justitsministeriet om, at naar de andre Internerede om kort Tid føres tilbage til Lejren i Horserød, skal jeg sammen med enkelte andre blive her i Fængslet. Da Justitsministeriet jo ikke nedlader sig til at motivere de Skridt man foretager mod os, er det ikke lykkedes /sic/ mig at faa nogen Grund at vide til, at jeg paany paa ubestemt Tid skal holdes indespærret i en Fængselscelle.

Imidlertid har dette usunde og sløvende Fængselsliv /sic/ fuldstændig ødelagt min Arbejdsevne - siden Februar har jeg overhovedet ikke kunnet bestille noget. Men maaske er det forsaavidt ligegyldigt, som det vel havde været umuligt at faa en Bog med mit Navn ud nu.

Jeg vilde gerne have et Forskud paa 600 Kr., som jeg beder Dem om at distribuere paa følgende Maade:

(...)

Til min Konto i Fængslet

23,26
600,00

Med de bedste Hilsner til Frk. Ingeborg
Andersen og Dem, Deres hengivne
Hans Kirk

28 / 4 1943

Kære Hr. Hans Kirk,

Tak for Deres Brev. Direktør Frøken Ingeborg Andersen beder mig hilse Dem mange Gang /sic/ og skrive til Dem, at De skal ikke nære Bekymringer for Deres Pengeforhold. Send mig venligst et Par Ord, hvis De faar det ordnet, saa at De kan faa en forretningsmæs-

sig Samtale med mig. Det skulde gerne være i første Halvdel af Juni, da en Del af min Ferie falder i denne Maanedes sidste Halvdel.

Vi overlader gerne Biblioteket Deres fire Bøger. De afsendes samtidig, med dette Brev.

Mange venlige Hilsner,
Deres hengivne
C. Bergstrøm-Nielsen

I sit tidligere omtalte digterportræt fortæller Bergstrøm-Nielsen, at Kirk blev bragt fra Horserød til København for at få lejlighed til at ordne forretninger :

»Mødet fandt sted på Politigården. Kirk var optimistisk. Betjenten der fulgte ham deltog i snakken. Det blev en hyggelig og munter sammenkomst.

Efterretningssystemet i Horserød fungerede glimrende, sagde Kirk. Han var ikke i tvivl om, at begivenhederne i krigen havde medført, at adskillige herhjemme var blevet bange for at have holdt på den forkerte hest. Det mærkede man i lejren. Den forhadte inspektør, som tidligere havde chikaneret ham, var fjernet, og Kirk havde fået et bedre værelse. Han var godt i gang med fortsættelsen af »De ny Tider«. »Jeg håber, at jeg kan have manuskriptet færdigt, til jeg kommer ud. Før i efteråret bliver det vel næppe, og måske skal vi døje en vinter til.« (s. 71f).

Efter at det var lykkedes en del af de internerede kommunister, heriblandt Kirk, at flygte fra Horserødlejren inden tyskerne besatte den helt, hvilket Kirk har skildret i »Flugtens Nat« fra 1961, så ringede han den 29. august 1943 til Bergstrøm-Nielsen og aftalte et møde den næste dag på en restaurant i det indre København, hvor hans søster, oversætteren Ellen Kirk, også var tilstede: »Det økonomiske ordnede vi således, at hans søster på forlaget fik udbetalt honorarer for (imaginære) oversættelser, så længe Hans Kirk var under jorden.« (s. 72).

Da Kirk efter besættelsen ville hente manuskripterne til 3. del af trilogien og »Slaven«, var de begge sporløst forsvundet, hvilket var et usædvanligt hårdt slag for en så grundigt arbejdende forfatterstype som Kirk. I bogen om Kirk fortæller Werner Thierry den tragiske historie således:

»Det ene af manuskripterne var i sidste øjeblik blevet pakket sammen og gravet ned i Horserødlejren, og da han efter befrielsen undersøgte stedet, var det væk. Det andet blev fundet mellem hans efterladte papirer af en dansk politimand efter den 29. august 1943; under indtryk af den usikre og helt uoverskuelige situation fandt manden det sikrest at tilintetgøre manuskriptet med det samme.« (s. 81).

Om tyskerne har fundet det af Kirks kammerator nedgravede manuskript til »Slaven« er uvist, men i hvert fald lykkedes det aldrig at få det eftersporet, endsiges fremskaffet. Trods det tabte Kirk ikke modet, han gik straks i gang igen - bl.a. af økonomiske grunde for at komme ud af sin gæld til Gyldendal. Dog var det først nødvendigt med et forskud:

24-8-1945.

Forfatteren Hr. Hans Kirk,
Ingemannsvej 7,
F. -

Kære Hr. Hans Kirk!

Direktør Frøken Ingeborg Andersen beder mig meddele Dem, at Forlaget med Glæde ud-

betaler Dem Kr. 3.000,00 a Konto Honoraret for Deres nye Bog. Beløbet vedlægges. Vil De venligst kvittere paa medfølgende Blanket og derefter returnere den til os.

Med venlig Hilsen
Deres hengivne
C. Bergstrøm-Nielsen

I et brev af 10. april 1947 til Ingeborg Andersen vedrørende Kirks arbejde med at forkorte, rette og omskrive Martin Nielsens manuskript »Rapport fra Stutthof«, hvilket skete i overensstemmelse med konsulentens indvendinger, gjorde Kirk sig bekymringer over den efter krigen udbredte knaphed på bl.a. papirvarer:

»Jeg arbejder flittigt på det 3' Bind af Daglejerne, men hvad Pokker med Papiret?«

Hans Kirk.
c/o hr. Hans Sonne.
Saltuna.
pr. Østerlars.
Bornholm.

18-7-48.

Kære Kontorchef Bergstrøm-Nielsen.

Jeg prøvede at få Dem i tale, da jeg d. 10. ds. skiftede opholdssted fra Slangerup til Bornholm, men De var endnu ikke kommet fra ferie. Det var naturligvis om bogen. *)

Jeg er nu så vidt, at jeg kan regne med at blive færdig til august. Men desværre er jeg så sent på det, at det kan blive vanskeligt (eller mere nøjagtigt: umuligt) at få manuskriptet fint renskrevet. Enten må vi altså ofre en kostbar uge på at få det renskrevet, eller trykkeriet må sætte efter det gennemrettede manuskript. Efter mine erfaringer fra journalistik lader det sig nok gøre, men det giver jo sandsynligvis noget mere korrektur. Hvad gør vi ved det?

Jeg vil, som vi talte om, være glad for en side og et format som »Borgmesteren går af«. Ganske vist bliver denne bog ikke så lidt større, såvidt jeg kan regne det ud, men jeg tror, at det format vil klæde den bedst. Men det kan vi jo altid tale om.

De bedste hilsner til frk. Ingeborg Andersen
og Dem selv,

Deres hengivne
Hans Kirk

*) San Salvatore

Noten, der er skrevet med blyant, stammer sandsynligvis fra Bergstrøm-Nielsen. Romanen »Slaven« havde oprindelig skibets navn som arbejdstitel.

22-7-1948

Forfatteren Hr. Hans Kirk,
c/o Hr. Hans Sonne,
Saltuna pr. Østerlars,
Bornholm.

Kære Hans Kirk!

Tak for Deres Brev. Vi glæder os til at faa Manuskriptet til Deres nye Bog. De regner med at blive færdig til August, skriver De, vil det sige ca. 1. August? Jeg gaar ud fra, at De skriver

Manuskriptet paa Maskine og derefter retter det igennem, og hvis der ikke er overvældende mange Rettelser, skulde vi nok kunne sætte efter det, uden at det behøver at renskrives.

Vil De have Ulejlighed med at skrive en lille Redegørelse for Bogens Indhold og samtidig give os Titlen. Vore Repræsentanter rejser ud paa en Salgsrejse til Boghandlerne i Begyndelsen af August og skulde gerne have nogle Oplysninger om den.

Med venlig Hilsen
Deres hengivne
C. Bergstrøm-Nielsen

p.t. hr. Hans Sonne.
Saltuna.
pr. Østerlars.
Bornholm, d. 31-7-48.

Kære Kontorchef Bergstrøm-Nielsen.

Tak for Deres brev, som jeg på grund af sygdom ikke har kunnet besvare før. Jeg havde regnet med at kunne afsende manuskriptet idag, men jeg blev lagt ned af et galdestensanfald, hvilket var meget ubehageligt midt i travlheden og under ret ubekvemme forhold, og det har givet nogle dages forsinkelse.

Jeg regner med at have afsluttet manuskriptet om nogle dage, men ved den sidste gennemlæsning er der jo nok et og andet at ændre eller rette. Jeg rejser til København søndag d. 8, og hvis jeg først bliver færdig en af de sidste ugedage, sender jeg det ikke, men kommer op til Dem med det mandag formiddag. Jeg har nemlig været så idiotisk ikke at tage gennemslag, og jeg vil egentlig nødig sende manuskriptet med posten. Jeg har jo mistet det een gang - i Horserød.

Jeg vedlægger redegørelsen for indholdet og håber, at den er tilfredsstillende.

Med venlig hilsen
Deres hengivne
Hans Kirk

Selve Kirks redegørelse har ikke kunnet findes, men følgende omtale, der i vid udstrækning må bygge på Kirks, findes i Gyldendals »2. Salgsrejse 1948«, dateret tirsdag d. 17. august. Heri hedder det :

Hans Kirk : Slaven.

Da Hans Kirk i Januar i Aar fyldte 50, skrev en af hans Bladkolleger :

»Paradoksalt nok opfylder Kirk paa sin Maade det Kierkegaard-Munkske Slogan : Hjertets Renhed er at ville eet; men Muserne - disse kapitalistiske Skøger!«

For faa Dage siden afleverede Hans Kirk Manuskriptet til sin nye Bog til Forlaget, en historisk Roman »Slaven«, og hermed har vor Efteraarsliste faaet en meget betydningsfuld Tilføjelse. Det er evident, ikke til at komme uden om, at Kirks Bog rager op over alle Efteraarets andre Romaner. Sin kunstneriske Styrke har han i Behold.

»San Salvatore«, en spansk Tremaster paa 500 Tons og med 100 Mands Besætning, er paa Vej fra de spanske Besiddelser i Sydamerika til Barcelona med 40 rige og fornemme Passagerer agterude i de fine Kahytter og en Hoben Stymperer paa Dækket, hvor Hornlygternes røde, ulmende Øjne er det eneste Lys i Mørket. Nogle af disse fornemme Passagerer er inviteret af den spanske Konge til at aflægge et Besøg ved Hoffet, og de medbringer uhyre Rigdomme: Guld i Barrer, kostbare Smykker og Gudebilleder, Messehagler besat med Guld og

Diamanter. Disse fornemme Passagerer paa det armerede Guldtransportskib er en køn Samling Repræsentanter for de herskende Klasser: En lille trivelig, gammelkoneagtig, dialektisk raffineret, djævelsk Jesuit; en bigot, gudhengiven, farisæisk Kræmmersjæl af en Englænder med Bønnebogen i den ene Lomme og Regnskabsbogen i den anden (det hænder, at han i Farten tager Fejl), en solid Bedsteborger og Familiefader, der i Ly af Vorherre med frelst Samvittighed handler med Neger-slaver; en problematisk, fordrukken og verdsligt fortabt intellektuel, som prædiker Hadets Evangelium, for blot at nævne nogle af dem. Og om Bord er en rig Dame, Dona Inez, som har købt en indiansk Slave i Ny-Spanien for at forære ham til sin Broder, der er Guvernør paa en af de kanariske Øer. Hun er en moden, pragtlysten og magtlysten Kvinde, men uhjælpelig bjergetaget af denne Slave, som imidlertid viser sig uimodtagelig overfor saavel hendes Tilnærmelser som hendes Trusler. Han er i det hele taget meget trodsig, denne Slave, og Straf har ingen Virkning paa ham. En Morgen opdager man, at Skibet er læk; den opsætsige indianske Slave har fået fat i en Økse og hugget Hul i Bunden af Skibet. Man prøver at overmande ham, men det er for sent; Skibet synker med sine uhyre Rigdomme, og det lykkes kun nogle faa af de Skibbrudne at redde sig i Land.

Skibet »San Salvatore« er Verden, en Lilleverden, som spejler den store. »Dette Skib«, siger Dona Inez, »er som et Billede paa Verden. Der findes Mennesker her om Bord, som maa arbejde og lyde, og deres Liv er fuld af Møje. De lever altid med Pисken over Ryggen og med Udsigt til en ynkelig Død. Og der findes andre, som lever i Frihed og Glæde og kan tilfredsstille hvert Hjertets Begær; de raader over Liv og Død, de bestemmer hvad der er godt og hvad der er ondt, og Gud naade dem, som ikke bøjer sig for deres Vilje!«

Bogen er rolig, køligt behersket i sin Form, men man fornemmer Lidenskaben bag Ordene, og den er meget bevidst i sin Anvendelse af selve Romaneffekterne. Den almindelige Romanlæser faar alt, hvad han kan ønske sig af Spænding og Dramatik med historisk Baggrund (den bygger over en virkelig Begivenhed). Den fortæller om Spillet mellem Magt og Frihed, om det ukuelige Menneskesind, der hellere gaar til Grunde, end det bøjer sig for Overmagten.

Oplag: 5000 Ekspl.

Forfatteren Hr. Hans Kirk,
Ingemannsvej 7, St.,
V.

28-8-1948

Kære Hr. Hans Kirk!

Vi sender Dem hermed den af Forlaget underskrevne Genpart af Kontrakten angaaende »Slaven«.

Med venlig Hilsen
Deres hengivne
C. Bergstrøm-Nielsen

Forfatteren hr. Hans Kirk,
Ingemannsvej 7, St.,
V.

21-1-1949

Kære hr. Hans Kirk!

Vi bekræfter hermed den mellem Dem og forlaget truffene aftale angående »Slaven«:

124 · *Mindre bidrag*

De har den 21.10.48 modtaget kr. 3.000,00 á conto salgshonoraret for »Slaven«, den 29.10. kr. 500,00, den 1.12. kr. 1.000,00 og den 13.12.48 kr. 500,00 á conto ethvert mellemværende, i alt kr. 5.000,00. Dette beløb afskrives dags dato på Deres konto, og hermed har De fået udbetalt hele honoraret for første oplag af bogen: 20% af bogladeprisen, kr. 8,75, i 6000 eksemplarer, d.v.s. kr. 10.500,00 (kr. 5.500,00 udbetalt og afskrevet ved kontraktens underskrivelse).

2. oplag er trykt i 4000 eksemplarer. Honoraret, ligeledes 20% af bogladeprisen, bliver ved udsolgt oplag til fuld bogladepris kr. 7.000,00. Heraf har De fået udbetalt kr. 2.000,00 den 8.1.49, kr. 1.800,00 afskrives dags dato på Deres konto, som derefter udviser kr. 3.033,49. Resten af honoraret kr. 3.200,00, afregnes efter salg, således at halvdelen udbetales Dem, medens den anden halvdel afskrives på Deres konto.

Med venlig hilsen
Deres hengivne
C. Bergstrøm-Nielsen

Og dermed var prøvelsernes tid ved at være overstået. Romanen var blevet en økonomisk og kunstnerisk succes, og den står stadig som et hovedværk i forfatterskabet og i tiden.

Bo Elbrønd-Bek.

Anmeldelser

Norske mellomalderballadar. 1: Legendeviser. (Udg. af) Ådel Gjøstein Blom. Meloditillegg: Øystein Gaukstad, Nils Schiørring. Universitetsforlaget Oslo - Bergen - Tromsø (1982). 226 s. ill. ib. N.kr.195. (= Instituttet for sammenlignende kulturforskning, Serie B: Skrifter LXVI), Forkortelse: NMB.

»Folkevisestudier og Danske Studier hører sammen,« skrev Jørgen Lorenzen smukt og rigtigt i DSt 1978 155. Rigtigt er det ihvertfald, at i de mange år »den gamle Redacteur« havde medansvar for både DSt's og DgF's videreførelse, glædede han sig bestandig til engang at rydde forsiden af årbogen for en anmeldelse af den ventede standardudgave af Norges gamle folkeviser; den svenske lå dengang længere ude i horisonten.

Tiderne skiftede, og tiden gik, og nu ligger det første bind af *Norske mellomalderballadar* på bordet, mens *Sveriges medeltida ballader* I udkommer i sommerens løb. Det er netop de to værker, der medfører den gamle Redacteurs lille tilbagefald efter syv års forløb.

Når øje og tanke har strejft det norske bind, efter at det var ankommet, men før det blev undersøgt nøjere, har jeg desværre kun kunnet tænke på een ting: at bind nr. I omfatter det *andet* af seks afsnit af en nummereret række, nemlig legendeviser, nr. 41-54; og hverken genrenavn eller nummer-omfang står udenpå bogen, kun et ettal. Skal vi engang opleve en Norgeshistorie med Kalmarunionen i bind I? eller en ordbog begyndende med D-H? og hvordan bliver forholdet mellem bindnumre og rækkefølgen i fremtiden? Nå, lad den slags ligge lidt endnu.

Det nye standardværk - thi om et sådant er der jo tale - fremtræder i et overkommeligt storoktavformat, bredt nok til tospaltet sats, når viserne sættes med petit. Kolumnetitler savnes desperat, men ellers er layoutet godt og den tekniske udførelse da også. Forskelligartede illustrationer skaber afveksling; hvor talen er om gammel kunst med visemotiver, kan man dog ikke sige, at billedet egentlig udnyttes andet end dekorativt.

Bindets *Innleiing* på 26 sider opridsrer væsentlige fakta om genren og giver en knap og god historik, behagelig fri for sladder og aggressioner, skønt det visselig ikke er videnskabelige eller finansielle vanskeligheder alene, der har forhalet dette værk i over hundrede år. Senere i *Innleiing* markeres udgavens formål: at kaste lys over viserne som *mundtlig digtning*, og der redegøres nøje for gradueringen mellem originaloptegnelser, renskrifter, trykforlæg og tryk - og for vurderingen af samlertyperne. Den ægte folkloristiske holdning medfører grundige og vigtige noter til teksten om alle tilskrifter, der kan belyse informanterne og deres og digtenes baggrund; derudover repræsenterer noterne en samvittighedsfuld mikrofilologi i behandlingen af alle rettelser etc. *Innleiing* redegør også for de aftrykte varianter fordeling i materialet, et spørgsmål af betydning, hvor der foreligger mere end de 25 opskrifter, man maximalt vil meddele.

De 14 viser fylder kun 100 sider, endda Draumkvedet er med - og metodisk tjener som forbillede for behandlingen af store variantmængder (men førstepladsen i rækken i den gamle registrant *Utsyn* måtte altså ofres). Romertal betegner varianterne (ikke deres mængde, som der står i en lille foransat ordforklaring). Under visenumret står numre i TSB*) og

i andre nordiske udgaver - med modstykke i en liste s. 176 over sådanne udgaver med angivelse af relevante numre. Teksten er selvfølgelig hovedsagen og utvivlsomt det bedst udførte i værket, og det er virkelig et stærkt og gammelt ønske at komme bagom den spredte bestand af ældre norske udgaver, oftest i ikke fuldgyldig filologisk-folkloristisk udgiverteknik. For dette vil man altid være de nuværende udgivere megen tak skyldig.

Efter teksterne følger en halv snes *hjælpebidler*. De fleste gælder for bindet alene, deriblandt en litteraturfortegnelse over legendeviser, mærkeligt nok ordnet efter forfatter og ikke efter visetype. Enkelte gælder for hele det norske stof, således en liste over optegnelser før c. 1850 og en generel balladebibliografi; jeg har ikke undersøgt dens politik for titeloptagelser, men bemærket at den ikke er altfor konsekvent i det bibliografitekniske. Disse hjælpebidler er til stor nytte, men jeg kan ikke skjule, at de er underlig ubehændigt redigeret. Snart bruges NMB-nummer, snart TSB, snart begge, snart ingen; kolumnetitler med begge nummersæt + titel havde hjulpet svært. Som det er, må læseren/brugeren være forberedt på at blade hid og did med alle ti tommelfingre. Prøv selv - der er ikke plads til dokumentation - og værket skal enhver interesseret jo vænne sig til at have indenfor rækkevidde.

Indledninger til enkeltviser er det store og skuffende savn for den der gang på gang har valfartet til Norsk Folkemindesamling for at lære af Knut Liestøls efterladte trykfærdige indledninger. Jeg kan som DgF-mand begribe grunden. Sporene fra Svend Grundtvig skræmmer. Liestøl døde 1952, meget må være forældet, og nye indledninger ville også forældes, mens en solid tekstedition næsten ikke forældes. En udgave skal desuden ikke svare på alle spørgsmål, og også i dette fag findes andre hovedværker uden placering af stoffet - men både den lærde og den ulærde bruger af NMB må altså søge andetsteds, hvis der ønskes viden om stort og småt.

Derimod bringer NMB *melodier* ved de nærmeste danske og norske sagkyndige, Nils Schiørring og Øystein Gauksstad. Afsnittet s. 200-225 er tydeligvis en »afterthought«, det ses allerede af den afvigende skrift. Udgiverne har - skønt mere var forberedt - kun haft mulighed for at bringe bibliografiske noter (der ikke omfatter publicerede plader). De henviser til tekstudgaven - praktisk med *sidetal!* - og det skal man være glad for, thi tekstudgaven henviser ikke til melodierne, og der er endog melodier, hvis tekster ikke findes i tekstudgaven og derfor ikke har variantnumre. Den traditionelle mangel på kontakt mellem tekst- og melodiforskning i Norge slår således stadig igennem med en næsten absurd tydelighed.

Jeg ville gerne have været mere positiv, når jeg for et øjeblik vender tilbage til visestudiet for at anmelde en længe ventet standardudgave; thi jeg har intet privat ærinde, har kun gode erindringer om samvær og samarbejde med norske interessefæller gennem en menneskealder, herunder med Ådel Blom, og jeg finder mine egne små og større arbejder fyl-

*)TSB er betegnelsen for nordisk viseforsknings nyeste, nu altså næstnyeste hovedværk: *The Types of the Scandinavian Medieval Ballad. A descriptive catalogue. In collaboration with Mortan Nolsøe and W. Edson Richmond edited by Bengt R. Jonsson, Sveale Solheim and Eva Danielsson.* Svenskt Visarkiv, Stockholm, og Universitetsforlaget, Oslo etc. (1978). 330 s. (Skrifter udgivne av svenskt Visarkiv 5, og Instituttet for sml. kulturforskning, Serie B: Skrifter LIX). Alle ballader, der findes på blot eet nordisk sprog, er her sat ind i en systematik og nummereret, dog ikke 1-838, men indenfor hver af de seks traditionelle grupper: A 1-75 Trylleviser, B 1-37 Legendeviser, C 1-41 Historiske viser, D 1-440 Ridderviser, E 1-167 Kæmpeviser, F 1-77 Skæmteviser. For hver type gives titel på et nordisk sprog, helst dansk, angivelse af hovedmotiv i een engelsk sætning, engelsk resumé og henvisninger - dertil en lysende pædagogisk indledning og de fornødne registre.

digt og godt benyttet i NMB. Men jeg må jo skrive, hvad jeg finder rigtigt, og jeg nærer et spinkelt håb om, at nogle af de påpegede ubehændigheder kan rettes i de følgende fem bind - om man da kan holde de store grupper i eet bind hver, når dette kun bringer 14 af henimod 300 visetyper. Lad os foreløbig få et omtrykt titelblad, der giver bindet nr. 2!

Erik Dal

Jørgen Fafner, Tanke og tale. Den retoriske Tradition i Vesteuropa. 496 sider. C.A. Reitzels forlag 1982.

Det er vist ikke almindeligt at anmelde lærebøger, heller ikke universitetslærebøger i dette tidsskrift. Det har sine gode grunde, da mere eller mindre pædagogiske bearbejdelser på anden eller tredje hånd må have deres forum andetsteds. Fafners store værk er dels et historisk dels et fagpolitisk arbejde. Som historisk værk hæver det sig på flere punkter over lærebogsniveauet: Visse afsnit er præget af primærforskning, og værket er - et erkendt umuligt - men heroisk forsøg fra en enkelt forsker på at fremstille i et stræk den retoriske teoris historie i Vesteuropa og - hvad der er indlysende, men kun fremgår implicite af titelbladet - i Danmark. Derved får værket en større brugsværdi end f.eks. Uedings Einführung in die Rhetorik, der er skrevet af flere og naturligvis ikke har Danmark med.

Sådanne forsøg må altid modtages med taknemlighed, ikke blot fordi de kan være nyttige som lærebøger eller opslagsværker, men fordi de uvægerligt vil komme til at afdække huller i forskningen og dermed inspirere til en fornyet indsats på ny men mere begrænsede områder, hvor en dybtgående forskning er praktisabel.

Som fagpolitisk arbejde griber det ind i debatten i kølvandet af CURs modersmålsopgave og forholder sig løbende til det ny retorikfag, som Fafner selv er ved at bygge op i Danmark. Tendensen i værket er i måske uventet pagt med æstetikbølgen at plædere for det talte sprogs æstetik som en uudskillelig, men forsømt del af en almen humanistisk dannelse. Og i og med at dette gøres ved at skrive et historisk arbejde om det gamle »centrale dannelsesfag«, retorikken, vil Fafner pege på det ny retorikfag som bærer af en tradition, hvor netop mundtligheden var afgørende. Dette ny retorikfag må nødvendigvis tage et opgør med sin institutionelle fortid på Københavns universitet og samtidig trække nogle fronter op til andre fag i universitetsverdenen og udenfor denne til skuespilkensten.

Når en enkelt forsker vil tage et så omfattende emne op, vil fremstillingen uundgåeligt blive, hvad angelsakserne kalder »a personal view«. Derfor er det også legitimt, at de ovennævnte problemstillinger, som forfatteren står midt i, har præget fremstillingen. Men når Fafner ikke selv starter med at redegøre for sine principper i indledningen, må det være en anmelders job at ræsonnere lidt over dem. Titlen og omslagets tekster kan være udgangspunktet.

Tanke og Tale hedder bogen. Men hvordan hænger denne indholdsangivelse sammen med den anden: *Den retoriske tradition i Vesteuropa*? Hvad skal vi forstå ved tanke og tale, og hvor meget skal vi have at vide om den retoriske tradition? En første indskrænkning giver allerede omslaget: det er kun den retoriske tænkning og ikke praksis. Nuvel, men er det snævert nok? I den retoriske tænkning, som vi kender den fra antikkens lærebøger, må tanke snarest pege hen på begrebet *inventio*, tankearbejdet i researchprocessen, hvortil lærebøgerne anviser søgeprofiler og struktureringsmuligheder: hvem gjorde hvad mod hvem, hvor, hvornår og hvorfor?

Men det er ikke research i sagforhold, pragmatisk analyse endsige prokuratorkneb Fafner vil fortælle os om. På omslagets bagside introduceres en modsætning mellem retorisk og

filosofisk erkendelseform, hvor den filosofiske i sin »inventio« holder sig til de sikre iagttagelser og strikte beskrivelse med følgeslutninger, mens den retoriske i sin ser på helhed og situation og inddrager de menneskelige følelser i billedet. Modstillingen er velkendt fra de senere års humanioradebat: muligheden for værdifri forskning, forskerens ansvarlighed osv., og den kan da også belægges historisk ved fremdragelsen af f.eks. Vicos værker og diverse behandlinger i antikken, f.eks. Theofrasticitatet i Ammonius' Aristoteles-kommentar (ApeI).

Men denne distinktion udfoldes egentlig ikke for alvor på de niveauer, hvor den hører hjemme. Hverken på det etiske, som var en meget væsentlig dimension i antikkens retorik, og som kunne være videreført med moralfilosoffen Austins sproghandlingsteori, eller på det erkendelsesteoretiske niveau: må sandheden være partisk? eller er der to slags: en partisk og en upartisk? (det er trods alt ikke en filosofi- eller videnskabshistorie Fafner har skrevet), men først og fremmest på fremførelsens niveau: den upartiske, følelsesrenede (naturvidenskabelige, positivistiske, »cartesianske«) enetale overfor den partiske, ansvarlige, humanistiske, medlevende, adressat- og situationsbevidste fremstilling af det allerede udvalgte og strukturerede indhold med henblik på at overføre talerens meninger og forestillinger til hans publikum - af mennesker og ikke blot hjerner.

Skal *tale* så modsætningsvis forstås som den sproglige udformning, som stil? Nej. Dette er ikke et sprogfilosofisk arbejde, om sprog og tanke, om begrebsdannelse og -strukturering. Vi springer direkte til det mundtlige udtryk. Den skrevne tekst og dialog springes over, og emnet viser sig at være den mundtlige enetale for et publikum, som jo ret beset netop også var den antikke retoriks anliggende, selvom det dengang normalt gjaldt den tekst, man efter retoriikkens anvisninger selv havde produceret. Hos Fafner ender det med oplæsning af andres tekster. Men det er heldigvis først til sidst.

Her ligger et af værkets problemer. Den mundtlige fremførelse af digterværker er en central del af det fag, som Fafner repræsenterer. Men det er ikke en del af den klassiske retorik, selv ikke forstået som »det centrale dannelsesfag«. Oplæsningen kan kun sammenlignes med slutfasen i den skabelsesproces, som retorikken giver regler og råd om. Fremførelsen er det punkt, hvor oplæsningen kan indpasses i systemet. Nu har Fafner nok ladet fremstillingsproblematikken spille den afgørende rolle i sin historiske fremstilling på bekostning af inventio. Men hvorfor er denne problemstilling med »den litterære retorik« ikke præsenteret fra starten, så opgaven også blev at samle op, hvad der kan findes hos de gamle og i traditionen om tolkning af tekster med henblik på mundtlig fremførelse, (*recitatio m.v.*)?

Begynder det hele med at »Foredragslæren grundlægges« (kap.29) i slutningen af 1700-tallet som en konsekvens af den ny æstetik? Det var nok blevet en mere mager historie, for så vidt angår vidnesbyrd fra netop retoriikken (bortset fra affekt læren se Fafner pag. 111f.). Ciceros tale om skuespiller og retor (som han ellers andetsteds sidestiller) er jo tabt (jf. Macrobs Saturnalier 111.12), men fra skuespilkunst og f.eks. oversættelseskunst kunne nok hentes vidnesbyrd, der efter mit skøn ville pege i den retning, at den fri og dannede overklassemand fremførte sin egen tekst eller parafraserede andres i sit eget sprog, mens den ufri progarbejder og skuespilleren fremførte andres ordret. De sidste er både modtagere og afsendere, men de har ingen anden vej til tekstens indhold end tekstens sproglige udtryk. For dem som modtagere er udtryk og indhold ét, det er ikke deres fri vilje, der former teksten, iklæder tanken en sproglig form, som passer til emne og situation. Netop den fri vilje og ansvarligheden hos mennesket er Fafners indgang til hele fremstillingen af retoriikken. Fafner ser ikke mennesket som en viljeløs reproducent af de tekster som er sam-

fundets ideologi, tværtimod. Han fremstiller det meget smukt i kap. 1, hvor han fortæller om Odysseus' møde med Nausikaa: udmattet, nøgen og berøvet alt holder Odysseus sin berømte tale, og først bagefter griber gudinden ind og forskønner hans udseende, så han fremtræder som én, prinsessen kan forelske sig i og redde.

Fafners problem er, at han ønsker at tilskrive også fremførelsen af andres tekster en sådan fri vilje. Det sker ved at satse hårdt på hermeneutikken og på skrifttekstens »retoriske dimension«, dvs. på oplæsningskunsten som en vigtig del af en hermeneutisk proces.

Som Fafner formulerer pag 468: »Grunden til foredragslærens vanskæbne var i første omgang, at man ikke havde øje for, at de hermeneutiske operationer er et sammenhængende hele, og at specielt fremførelse og forståelse er ét«.

Fafners indlæg er tungtvejende og nok værd at overveje og diskutere. Fafner formulerer sig i tilknytning til Gadamer og Betti, men forsøger ikke at fremlægge problemstillingen også i kommunikationsteoretiske, litteraturvidenskabelige og receptionsæstetiske kategorier (se f.eks. Nøjgaard: *Litteraturens Univers* og Michel Olsen: *Værk og Læser*). Hvad der nok ville have fremmet muligheden for en debat. Hermeneutikkens problemstilling og pointe er jo meget generel, og et seriøst arbejde med at omarbejde en tekst fra skriftlig til mundtlig form kan ikke se bort fra teoretiske og metodiske overvejelser i andre discipliner. Jeg tænker på strukturalistiske procedurer, skelnen mellem forfatter og læserperson, på hvilken status den ulæste tekst har, og på de universalpragmatiske axiomer.

Men der rejser sig også andre spørgsmål. Når denne problemstilling skal perspektiveres historisk, er det så med retorikken (selv om man med Fafner kan mene, at den er basis for æstetikken indtil Romantikken) eller den filosofiske hermeneutik, som Fafner med Gadamer følger lidt tilbage i tiden. Jeg finder det meget vanskeligt at komme uden om de gamle hermeneutiske fag, teologi og jura (hvor teksten netop »allerede findes« og ikke skabes som i retorikken). Retoren er auctor, hermeneutikeren, juristen, teologen er formidlere af auctores. Og er det ikke netop på det sidstnævnte hold, at Fafner anbringer også dansk-læreren, der læser værker op af de moderne auctores, vi kalder digtere, der afgørende etablerede sig som også økonomisk selvstændige producenter med Romantikken og Kants Kritik der Urteilkraft, og ikke kunne anerkende, at deres fag kunne læres, som retorikken kunne. Digterne fødes, sagde man, poesien er en særlig erkendeform, man talte om det ophøjede og citerede Longinos.

Det er lidt skuffende, at Fafner i netop denne forbindelse tænker på lærerens mundtlige hermeneutiske arbejde med teksten, mens denne forsøger sig med forskellige oplæsningsformer under sin forberedelse, og ikke på eleven, for hvem denne hermeneutiske proces må have ganske samme gyldighed. Først hvis man tænker eleven ind i situationen (pag.111), får vi et væsentligt bidrag til det gammelkendte dilemma i danskundervisningen: kvalitetsafstanden mellem det produktive og receptive.

For at kunne behandle problemstillinger af denne art må Fafners fremstilling efterhånden i betydeligt omfang blive en æstetikhistorie og en deklamationshistorie, snarere end en retorikhistorie (som f.eks. også Uedings bog bliver det let en decline and fall of rhetorics - med genfødsel i vor tid som new rhetorics). Fafner strejfer kun de store områder, hvor retorikkens sproglige dannelsesidealer overlevede, nemlig i de talløse og udbredte lærebøger i god opførelse og medmenneskelige omgangsformer, først for fyrster (f.eks. Erasmus), så for adelige (f.eks. Castiglione) og endelig for borgerlige (som dansk ekspl. Emma Gad). I sådanne værker lever Ciceros Orator videre, den græske paideia omend kristeligt forvandt og modificeret, men oftest med afgørende vægt på sprogbrugen. Selvom de professionelle talere, teologer og jurister m.v., som Fafner fremhæver, med deres direkte forhold til kil-

derne og latinskolenes traditioner, måske ikke har villet anerkende en sådan sammenhæng.

De her omtalte afgrænsningsproblemer er ikke fremmede for Fafner. De behandles i værket slutning. Men for den læser, der længe har følt, at værket drejede mere og mere bort fra centrale retoriske temaer over i fremførelsesproblemer, kan det virke lidt absurd at læse pag. 456: I det følgende skal i korthed præsenteres et par vigtige bidrag til den almenretoriske grundlagsforskning, hvorefter der skal siges at par ord om den såkaldte »litterære retorik«.

De retninger, der her beskrives, er jo - naturligvis - grundlæggende for Fafners eget syn og hans egen måde at fremstille retorikkens historie på. Den litterære retorik er og kan ikke være et blot appendiks, der blot nævnes og beskrives. Når Fafner prøver at finde »en samlet opfattelse af retorikkens væsen«, der forener de to aspekter, må han løbe ind i følgende problemstilling:

Berøringspunkterne mellem den almene retorik og oplæsningskunsten er dels mundtligheden, dels den hermeneutiske proces, der i oplæsningen gælder den fremmede tekst, i den almene retorik den talendes situation som menneske: forståelse og handling forudsætter gensidigt hinanden. I det ene tilfælde tolker vi altså en tekst, i den anden vor egen situation i samfundstotaliteten. Det springende punkt er nu som før, at Fafner ikke har præsenteret os retorikken som et hjælpemiddel til at analysere vor situation - eller vor klients.

Hvad den antikke retorik kan tilbyde her, må naturligvis være generalisationer, abstraktioner fra den komplekse virkelighed, foretaget med henblik på netop produktion af en tale. Men vil man gøre retorikken »almen«, må dens analyseredskaber også være det. Der bringes nok smukke citater, f.eks. fra Isokrates' Antidosis pag. 49f. hvor tænkning næsten som hos Vygotsky sættes lig indre tale, eller i en smuk harangue som flg. pag. 301: »Det er derfor, retorikken altid bliver til noget andet end retorik, når den renoncerer på sit vækstpunkt, som er inventio'en«. Ja, det er så sandt så sandt. Men af værket som helhed får læseren alligevel det indtryk, at det først og fremmest gælder fremførelsen, og at det egentlige skel ligger et andet sted nemlig mellem en mere overfladisk, påklæbet pragt og en diskurs, hvor »skriftstilen er en funktion af tanken« (pag. 370).

Derfor forholder Fafner sig kun partielt til den humanioradebat, der løber i Danmark, og citerer påfaldende få af dem, som denne debat trækker på, mest påfaldende er vel nok, at Habermas ikke nævnes. Til gengæld anføres og citeres en række nyere forskere indenfor den ny retorik, f.eks. Perelman og Grassi, hvis tanker om humaniora måske netop med fordel kunne være sat i forhold til den hjemlige debat.

Som det vil være fremgået af ovenstående er værkets emne næppe defineret så præcist, at det er nemt at finde en passende overskrift til de 33 kapitler, Fafner har givet os. »Tanke og Tale« er for så vidt træffende, hvis det forstås restriktivt, men undertitlen »den retoriske tradition i Vesteuropa« er nok noget skævt, også fordi vi får at vide, at det kun drejer sig om den retoriske tænkning, og vi så alligevel (heldigvis) spredt får en række oftest fremragende analyser af praksis, og fordi løftet om dækning i Vesteuropa har ført til nogle altfor ubearbejdede referater om forhold i andre vesteuropæiske lande til afbalancering af det fra et europæisk synspunkt alt for store indslag om Danmark.

For danskfolk vil værket nok være et kærkomment supplement til deres håndbogssamling. Bogen er på visse punkter en videreførelse og udvidelse af Diderichsens torso: Dansk Prosa-historie. Bogen giver også et overblik over æstetikhistoriske emner, som ellers må ledes frem andetsteds, f.eks. i Billeskov Jansens arbejder. Netop set i forhold til sådanne kendte håndbøger i danskfaget giver værket et nyttigt udblik til musik, skuespil, opera på den ene side, og på den anden politiske taler, prædikener, deklamationer m.v. Fra nyere

tid inddrages ofte danske forhold, ja hele tre kapitler er stort set kun »danske«. 37: Gejstlig Talerkunst i det 18. Århundrede, 31: Romantikkens Talekunst, 32: Den politiske tale i Danmark. Men visse kapitler er også mere danske end andre ved at der trækkes på dansk forskning. Det gælder flere af kapitlerne om antikken. Bogen peger dermed også på dansk forskning af relevans for danskfaget, som er oversat.

Lære- og håndbogsfunktionen er nok vigtig og for så vidt begrundelse nok for værket, selvom det ikke omfatter en systematisk del og dermed ikke erstatter en sådan fremstilling. Som håndbog vil bogen nok irritere specialister, hver på deres felt, og lære dem meget, når de kommer uden for. Her kunne man måske se frem til en mere færdig udgave, hvor alle detaljer er i orden (især billedteksterne), numre på kapitlerne, lidt mere elegante introduktioner af de mange fagudtryk (er de alle nødvendige?) og først og sidst litteraturhenvisninger på et mere egalitært niveau. Nu spænder de fra en idéhistorie for gymnasiet til specialartikler i sværttilgængelige udenlandske tidsskrifter - og tætheden er meget ujævn fra kapitel til kapitel.

Debatbogsfunktionen er nok den umiddelbart mest væsentlige, og vel grunden til, at værket kommer netop nu. Den gælder såvel dansk- som retorikfaget, men også humaniora i almindelighed. Selvom bogen i al sin velskrevetthed ikke altid er i tidens sprog, må man ønske den mange læsere. Den har noget væsentligt at sige.

Niels Haastrup

111 danske salmer. Udvalgt og kommenteret af Erik Dal og Ea Dal. G.E.C. Gad. København 1981

Hvad der især udmærker denne store danske salmeantologi, det vistnok første forsøg overhovedet på at bringe en repræsentativ oversigt over danske salmer i deres originalform indføjet i ånds- og kirkehistoriske afhandlinger og grundige detailkommentarer med udtømmende litteraturhenvisninger, er forfatternes forbløffende orientering i litteratur- og musikhistorie og i teologi, herunder hymnologi således at forstå, at de souverænt kombinerer tidligere forskning, ikke mindst af Anders Malling, Th. Borup Jensen og Chr. Thodberg med den løbende forskning, således som den foregår i Jens Lysters Hymnologiske Meddelelser og andetsteds. Forfatterne kender deres stof så godt, at de i deres hovedansættelse ikke behøver at tage parti og at nøjes med personlige teser, men har kunnet skrive en håndbog, der i højere grad, end man havde troet det muligt, skaber en ny basis for fremtidens forskere, men også for fremtidens almindelige læsere, for bogen er nemlig også forbløffende ved at være let at læse.

Forfatterne, det vil sige fader og datter, Erik og Ea Dal, og selvom de redegør for, hvorledes de har delt stoffet imellem sig, er resultatet så homogent - de har formodentlig også talt sammen -, at de i det følgende med føje kan behandles under ét. Det er en lykke for landet, at der findes forskere, hvis arbejde ikke blot tillader dem at udarbejde et så omfattende værk som dette, men som også kan afstå fra at pynte deres fremstilling med påfaldende originale detaljer og dermed gøre unødigt opmærksom på sig selv. Bogen er i sjældnen grad ædruelig.

For at tage den personlige holdning først, som forfatterne trods alt giver udtryk for i

tiltagende grad, jo mere de nærmer sig nutiden, så kan de ikke lide Indre Mission. Ved beskrivelsen af det 19. årh., hvor Grundtvig er helten, får Indre Mission foreholdt sit »negative pietistiske menneskesyn« (s. 130), medens den omvendt i det 20. århundrede bebrejdes sin »optimistiske og psykologiserende teologi« (s. 182). Nu er helten nemlig Tidehverv, »århundredets største kirkelige fornyelse« (s. 183) og det, selvom Tidehverv indrømmes aldrig at være blevet »hver mands eje« (s. 182). Tilsvarende er K.L. Aastrup repræsenteret med syv salmer over for f.eks. Ingemanns to stk. og karakteriseret som en digter, der både i omfang og i lødighed savner sidestykker i dette århundrede (s. 186). Alligevel er der - for nu at tage slutningen først - blevet plads til tekster af Harald Vilstrup, Jørgen Kristensen, Jørgen Michaelsen, Johannes Johansen, Preben Thomsen - og som god Tidehvervs-rosin Johannes Møllehave. Man kan måske sige, at det altid er særlig vanskeligt at sammenstille antologier af sin egen tids forfattere, og tilsvarende er kommentarerne til disse nyere digtere, som der er skrevet forholdsvis lidt om, litteraturanalytisk mindre givtige end de store og stor-låede kommentarer til f.eks. Grundtvig (gennemsete af Chr. Thodberg). Det kan næppe undre.

Lad det iøvrigt være sagt, at kommentarerne til både store digtere som Kingo og Brorson og småpoeter helt ned til Birgitte Boye er grundige og overbevisende. Hvis der i det følgende stilles spørgsmål ved enkelte detaljer, så er det blot recensentens naturlige ret til smålighed.

Bogen er primært en litterær antologi. Allerede formatet umuliggør en benyttelse som salmebog. Men som en cadeau til genren er teksterne fortløbende nummereret med iøjnefaldende store tal. Hensyntagen til optiske effekter er jo ikke forfatterne fremmed. Således er teksterne også navnlig for de ældres vedkommende trykt med variabel venstremargen for at tydeliggøre strofernes rimskema, således som det kendes fra tidligere århundreders lyrik. Dette princip er dog ikke gennemført (jf. f.eks. nr. 83 over for nr. 82). Et enkelt sted mindes der om, hvor langt videre man kunne og burde gå med bevidste opstillinger af en tekst på et blad: »Far, verden, far vel« (s. 214).

Dette citat viser samtidig, at forf. har besluttet sig til at modernisere og normalisere retskrivningen; noget tilsvarende gælder til en vis grad for tegnsætningen. På dette punkt vil forfatterne muligvis blive kritiseret, men deres formål er tydeligvis trods al videnskabelighed at skabe en glæde for hele folket uden unødvendige vanskeligheder. Tilsvarende bruges der ord som »ønskemåde«, »bydeform« etc. Der tales også om »vers« i betydningen strofe, omend ikke helt konsekvent. Opdelingen i verselinjer kan enkelte steder diskuteres (nr. 93).

Indledningen bærer præg af at være forfattet af en filolog med teologiske interesser, ikke omvendt, som det er mest almindeligt i hymnologien. Derfor spiller ikke blot forsøg på genrekaraktistikker og -opdelinger som den interessante skellen mellem salmer opad, salmer udad og salmer indad en rolle, men også metrikkens historie, selvom det f.eks. ikke nævnes, at opkomsten af brugen af enderim i poesi ofte henføres til just de første kristne hymner. Hvor der flere gange mindes om Arrebos metriske reform mellem versioner af 1623 og 1627, kan det undre, at navnet Opitz ikke falder, for slet ikke at tale om, at rec. i hele bogen ikke er stødt på navnet Paul Gerhardt. Men forfatterne koncentrerer sig om danske salmer, ikke kopier efter det tyske. Luther optræder, bl.a. som hjemmelsmand for Tidehverv, men ellers ligger der kun bibelsproget, herunder naturligvis David, forud for antologiens tekster. Kan man egentlig forklare stiludviklingen i danske salmer uden at nævne Paul Gerhardt? Det være rec. fjernet at rette nogen principiel anke mod, at vi her har

en dansk digtsamling uden de tyske drenges »grinen og mørke hår« i baggrunden, såmeget mere som denne isolationistiske anskuelsesmåde jo som tradition allerede knæsesattes af Hans Brix i 1912, men Paul Gerhardt er trods alt det eneste verdensnavn i den protestantiske og derpå i alle andre former for menighedssang. Et sted afvises nogle strofer af Hans Christensen Sthen som »tyskprægede og klichéagtige« (s. 207), hvor en mere liberal tolkning kunne kalde dem en humoristisk overdrivelse og dermed komme Sthen nærmere.

Men det afgørende er ikke detaildiskussioner, det afgørende er den bestandige tankevirk-somhed, læseren vækkes til ved konfrontationen med disse originale tekster. Hymnologen glæder sig over, at kommentarerne er relevante og fører videre, men den mere læge læser vil blive overrasket, virkelig overrasket over sprogbrugen, der er langt mere varieret end i vor almindelige salmebog, hvor århundreders kommissioner har nivelleret detaljer, der kunne forvirre og skabe utidig munterhed. Hvad skal man f.eks. sige til følgende tidlige forløber for Tidehverv og samtidig for vor tids Neuruppinere, en middelalderlig forklaring på, hvorledes vi opnår salighed (nr. 2):

For Kristi skyld skete det aleneste,
og ikke for nogen deres egen fortjeneste.

Også kan der fra Brorson trækkes overraskende tråde til P. Sørensen-Fugholm (nr. 39: »uagtet vredens dom og salighedens længde«), men det, der fascinerer hos Brorson, er naturligvis salmebegyndelser som den af senere kommissioner strøgne (nr. 43):

Guds riges evangelium
er sødt som honning-kage.

Så kan forfatterne med føje henvise til Salomos ordsprog. Vi andre har lov til også ganske uhistorisk at associere fra Ribe til Christiansfeld, for det hører til brugskunstens væsen, at den har lov til at misforstås på konstruktiv vis.

Hvad der ligger for Kingo og rundt om Brorson, er ofte af ufrivillig komisk virkning eller bare ligegyldigt. Det er vigtigt at se disse niveauforskelle, der mere kan fornemmes end måles, for i langt de fleste lande er alle salmer nede på det plan, hvorfor man kun høster medlidende smil, når man forsikrer udlændinge om danske salmedigteres høje kvalitet. Forfatterne til bogen har stået i det dilemma - og løst det med finfølelse -, at vi skal se det, vi er stolte af, men se det i en historisk sammenhæng. Det er lykkedes for hidtidige århundreders vedkommende, og vor tids sammenhæng kender ingen endnu.

Overalt henvises til musikhistorien. Forfatterne foretrækker her den enkle folkelighed ovenfra, altså Laub, fremfor tidligere folkeligheds melismer og kalder den af Karl Clausen påviste sene folkelige Brorsonsang for »gådefuld« (s. 101). Men her som andetsteds tilstræber forfatterne ikke nogen frontsituation, men vil dække et emne virkelig bredt og fair. Derfor må denne bog føre til et afgørende gennembrud for den forening af teologisk og humanistisk forskning inden for hymnologien, som gamle fakultetsgrænser har været en hindring for. Forskere bliver inspireret til nye opgaver (f.eks. rec., hvad angår nr. 16 og 17 og deres forhold til andre læredigte), almindelige måske kirkefremmede læsere opdager en glemte genre i dens oprindelige vitalitet, og kristne tvinges til at reflektere deres forhold til gamle og nye salmer, til genrens form og funktion i kultisk sammenhæng af i dag.

En sidste ros: bogen er i sidste del af produktionsfasen fremstillet så hurtigt, at materiale fra de sidste måneder før udgivelsen er inddraget (meningsfuldt og ikke bare som undskyldende efterord), men alligevel har rec. ikke kunnet finde en eneste trykfejl (For flygtighedsfejl henvises til Jens Lysters anmeldelse i *Hymnologiske Meddelelser X* (1981) 176-183). Bogen er faktisk perfekt, den gør det dejligt men også næsten overflødigt at være recensent. Den gør det dejligt at være dansker.

Leif Ludwig Albertsen

Lise Præstgaard Andersen: Skjoldmøer - en kvindemyte. Gyldendal 1982. 181 sider.

Lise Præstgaard Andersen har skrevet en spændende og polemisk bog om skjoldmøer i fortid og nutid, der alene ved sin veloplagede verbale galoppade og direkte tiltaleform kan tage pusten fra en.

Bogen falder i to afdelinger: i en filologisk litteraturhistorisk del, der diskuterer de middelalderlige tekster og i en mere kønspolitisk orienteret, der er baseret på læsning af moderne forfattere, og som inddrager personlig erfaring. Bogen skal på en gang være en akademisk afhandling og (på den baggrund) et personligt engageret, kvindehistorisk indlæg i den standende kønsrolledebat. »Aktualiseringen«, som Præstgaard Andersen kalder det, skal tjene til at sætte perspektiv på kønsrolleanalysen af de ældre tekster, idet det middelalderlige kvindebillede opfattes som delvist bevaret til i dag. Dette medfører, at »de to indfaldsvinkler falder sammen« (s. 18). Dette aktualiserende perspektiv har igen som sit formål det overordentlig sympatiske, at konfrontationerne og sammenholdningerne mellem fortid og nutid skulle kunne bruges som argumenter for, at begge køn burde have muligheder for at realisere såvel, hvad der er blevet opfattet som traditionelt mandlige egenskaber (f.eks. oprørsånd og præstationsdrift) som traditionelt kvindelige (f.eks. kærlighedstrang og følsomhed). Det aktuelle og omfattende viser sig da også i bogens erklærede målgrupper: mænd som kvinder, læg som lærd - omend med en hovedvægt på læsere med et forhold til humaniora (s. 7).

Som en fanfare defineres bogens emne allerede i den første linie: »Denne bog handler om skjoldmøer i fortid som nutid, dvs. kvinder, der har problemer med at forene en uadvendt aktivitet med et kvindeligt kærlighedsliv«. Unægteligt et meget bredt definatorisk udgangspunkt, der imidlertid skal ses i sammenhæng med det omtalte ønske om »aktualisering« og med bogens undertitel: »- en kvindemyte«. Præstgaard Andersen ønsker øjensynligt at bryde med, hvad Lone Fatum har kaldt den maskuline »tydningsmagt« og dermed »tydningsret« til myternes identitetsskabende skat af gode historier. Historierne har kunnet fungere som mønstre for selvforståelse og aktivitet, men har i kraft af det mandlige tolkningsmonopol groft sagt henvist kvinderne til den så ofte diskuterede passivitet, tilbageholdenhed, beskæftigelse med reproduktionen i intimsfæren, eller hvordan man nu har valgt at karakterisere den traditionelle kvinderolle. Præstgaard Andersen vil nedbryde tolkningsmonopolet og forstå påny. Hun har bl.a. på siderne 100-101 en tankevækkende gennemgang af tre mænds (Saxos, Oehlenschlägers og Axel Olriks) anvendelse og forståelse af et bestemt sted i Rolf Krakes saga (herom senere). Gennemgangen skal tjene til at vise, at de på grund af deres traditionelt maskuline tilgang »enten har bortraderet de aspekter, der rummer mulighed for kvindesaglige tolkninger, eller søgt at gøre det«. Noget afgørende for Præst-

gaard Andersenens bestræbelse på at kaste kvindesagligt lys over den gamle litteratur vanskeligt tilgængelige personer og samfundsforhold er hendes påstand om, at denne bestræbelse ikke bare resulterer i en opstilling af en modmyte til den maskuline, men at den faktisk er sand: »Det er en af bogens pointer, at demonstrere, at der er solid historisk bund under betragtningerne over kvindepsykologi og nutidig kvindesituation« (s. 8). Dvs. at skjoldmøerne som fortidigt mytestof direkte afspejler visse kvinders psykologiske og sociale situation i fortiden, udgør en del af bevidsthedsdannelsen og foregriber den samme aktive kvindetypes situation i nutiden.

Den solide historiske bund mener Præstgaard Andersen at finde ved analyser af en række udvalgte tekster, hvoraf nogle handler om skjoldmøer - og andre ikke. I kronologisk orden - og det er også bogens orden - hentes materialet fra følgende tekster: Edda-digtning (valkyrier), Saxo (skjoldmøer), islandingesagaer (stærke kvinder), ridder-sagaer (møkkonger), fornaldarsagaer (skjoldmøer), ridderviser/folkevise (aktive eller passive kvinder). Der er altså tale om et litteraturudvalg fra et meget langt spænd af år og fra så forskellige samfund som det danske og det islandske. Hvis man undrer sig over, at islændingesagaer (hvor der ikke optræder skjoldmøer) og folkevise (hvor skjoldmøer kun optræder i meget sporadisk omfang) spiller en stor rolle i en bog, der angiveligt handler om disse kvinder, oplyser Præstgaard Andersen (s. 14), at det er »lidt af en tilsnigelse« - men at de handlekraftige og stærke kvinder i disse genrer har *dyder* fælles med skjoldmøerne. Omend de altså, såvidt jeg kan se, ikke falder ind under den inledende definition (så bred den end er), der lægger vægt på konflikten mellem kvindens kærlighed og udadvendte aktivitet, for at ville kalde hende en skjoldmø. Hvorfor dette temmelig omfattende litteraturudvalg danner baggrunden for bogen, bliver imidlertid klarere jo længere man læser. Allerede i det andet kapitel introduceres således et nyt motiv: »den kvindelige loyalitetskonflikt« - konflikten mellem en kvindes skyldighed i forholdet til sin egen slægt og i forholdet til mandens. Motivet inddrages, hedder det, fordi både det og skjoldmøemotivet »er uhyre udbredte i såvel den norrøne litteratur som i den danske middelalderlitteratur« (s. 14). På siderne 46-47 udvides bogens emne *yderligere*, og det *forklares*, hvorfor alle mulige folkevise med aktive, passive, myrdende, hævnende, fødende, lidende, hoverende etc. etc. kvinder på inspirerende men højst kalejdoskopisk måde inddrages (anmelderens tribut til pedanteriet: 71 folkevise omtales eller citeres på 19 sider!). Udvidelsen udspringer nemlig af »et ønske om at give et dækkende billede af kvindeopfattelsen i de danske folkevise og et ønske om at føre en historisk udviklingslinie til ende, der strækker sig fra den tidlige middelalder til renæssancen, fra den fribårne valkyrie til kvinden, der udelukkende øver indflydelse på sine omgivelser gennem sin svaghed«. Dvs. at Præstgaard Andersenens projekt må siges at have forskudt sig væsentligt fra den opgave, der ligger i at påvise og diskutere skjoldmøemotivets opkomst og udvikling til en langt mere generel »kvindeskikkelsernes litteraturhistorie«, der som kernepunkt har, at jo mere indflydelse kirken og kristendommen får, jo mindre plads levner samfundet for kvindelig udfoldelse. Tesen er besnærende, men vi ved jo faktisk overordentlig lidt eller slet intet om kvinders vilkår før kirkens og dens skriftkulturs indførelse her i landet. Her ville en stor diskussion med inddragelse af arkæologiske kilder være til megen gavn.

Lise Præstgaard Andersenens litteraturhistorieskrivning berører undervejs en række temaer: kvindelig seksualfjendskab, kvindelig underkastelsestendens, kvindelig følelseskapacitet og (- talen er jo stadigvæk også om skjoldmøer) kvindelig aggression. Disse temaer bliver så afslutningsvis taget op til fornyet overvejelse i de sidste fire udtalt aktualiserende kapitler, hvor hatten bl.a. slås af notabiliteter som Georg Brandes, Elias Bredsdorff, Holger Drach-

mann og Aage Henriksen - kapitlerne er oplagt snærtende skrevet og meget underholdende læsning til trods for det alvorlige anliggende, at samlivet er så forbandet svært. Disse kapitler må desværre nøjes med denne stedmoderlige omtale. Der er andre diskussioner, der trænger sig mere på - bl.a. fordi Danske Studier jo ikke ligefrem kan kaldes et forum for kønsrolledebat.

Præstgaard Andersens bog er af en noget ujævn karakter. Det vil være fremgået af den ovenfor skitserede stadige udvidelse af målet for den, og det viser sig også i de mange og lange tilløb, der indleder den. Først på side 78 når man frem til den (i øvrigt temmelig summariske) gennemgang af skjoldmømotivet, som man har ventet med længsel. Yderligere er igen halvdelen af dette kapitel helliget folkevisernes virvar af kvinder, der ud fra en mere snæver betragtning end Præstgaard Andersens ikke har så meget med skjoldmøer at gøre. Bogen bærer måske præg af at bestå af dels gammelt erkendelsesmateriale, stof forfatteren har haft liggende, dels nyt erkendelsesmateriale, der har trængt sig på. Deraf kommer vel også den stadige udvidelse af bogens sigte.

Et punkt, der må tages op til særskilt overvejelse, er bogens indledende definition på skjoldmøer i fortid og nutid - »dvs. kvinder, der har problem med at forene en udadvendt aktivitet med et kvindeligt kærlighedsliv«. Definitionens bredde hænger som nævnt sammen med bogens aktualiserende hensigt: den skal passe både på problemer i den fortidige litteratur og på nutidige sociale og samlivsorienterede kvindeproblemer. Men derved bliver skjoldmøen til en slags psykologisk arketype (som Ødipus hos Freud), der kan gælde for mange kvinder til mange tider, i alt fald kvinder, der lever i mandsdominerede samfund. Det indebærer en fare for, at det Præstgaard Andersen ville kalde en ulykkelig, historisk-psykologisk faktor (»den solide historiske bund«) nærmest antager karakter af en a-historisk, psykologisk begrebsdannelse - som man lidt frækt kunne kalde »skjoldmø-syndromet« - der nok giver bogen polemisk kraft, men som en historiker næppe ville kalde ganske respektfuld overfor de gamle tekster. Præstgaard Andersen er med sin brede definition i stand til at skrive en summarisk kvindebilledets litteraturhistorie med skjoldmøen som omdrejningspunkt; men skjoldmøen bliver på den måde så almen en kvindeskikkelse, at de gamle teksters dæmoni i opfattelsen af hende, hendes karakter af bl.a. kaosmagt (således hos Saxo) bliver meget underspillet. Psykologiseringen og aktualiseringen medfører, at skjoldmøerne er på nippet til at blive rigtige kvinder, hvad de jo skal være i sidste del af bogen. Præstgaard Andersen synes hele tiden at være ved at indrømme dem et eget liv, selv om hun eksplicit placerer dem som bevidsthedsmæssigt, mytologisk og litterært stof (s. 14). Hun skriver bl.a. på sidste side, at skjoldmøerne »så frygtelig gerne ville have lov til at være heroiske«. Dertil må man vel svare, at de som ideologiske og litterære skabninger hverken kan eller vil noget, men at der tværtimod er nogen, der kan og vil noget *med* dem. Dvs. en egentlig bevidsthedshistorisk tilgang vel havde taget udgangspunkt i de (mandlige?) bevidstheder, der skabte skjoldmøerne og fortællingerne om dem. Men så var bogen måske ikke blevet kvindehistorie eller kvindeforskning?

Præstgaard Andersen fremhæver flere steder med rette det væsentlige i at læse bevidsthedshistorisk og historisk (et af kapitlerne hedder ligefrem: »At læse historisk«), men eftersom hendes udgangspunkt sine steder altså tages i selve kvindeskikkelserne i stedet for i den større bevidsthedsmæssige sammenhæng, de indgår i, viser det sig da også at kunne have lidt uheldige følger for hendes læsning. Det er ovenfor nævnt, at Præstgaard Andersen ser paulinsk kristendom som en væsentlig forudsætning for den middelalderlige og senere kvindeundertrykkelse. Men i islændinge-sagaerne er denne kristendom ifølge Præstgaard Andersen ikke slået igennem - »her er den handlekraftige kvinde også attraktiv« (s. 89),

hvorefter Præstgaard Andersen med konkrete eksempler vil vise de handlekraftige »skjoldmøers« eksistens. Hun fremhæver bl.a. Audr, Gisle Surrsons kone, og navnesøsteren fra Laxdæla - Brog-Audr, der begge kæmper med våben i hånd og gør det flot, siger Præstgaard Andersen. Her må man dog indvende, at Gisles kone ved sin utidige indblanding med en kæp i Gisles kamp faktisk *forhindrer* ham i at hugge arvefjenden Eyolf ned. Det er Gisle selv, der konstaterer dette, samtidig med at han roser konen. Senere i kampen får Gisle banesår og dør. I Laxdæla iklæder Brog-Audr sig mandsdragt og bevæbner sig for at hævne sig over sin eksmands fornærmelse, da ingen andre vil hævne hende. Hun rider til ham og stikker ham, mens han ligger i sin alkove. Sagen må dog alligevel kaldes mislykket, for hun sårer ham kun, og ærlig kamp kan det jo næppe kaldes. Begge historierne indeholder således efter min læsning didaktiske fremstillinger af, hvorledes det går kvinder, der forsøger at spille en manderolle (kvinder i mandsdragter og mænd i kvindedragter er som bekendt en vederstyggelighed for de islandske love.) Forfatteren af sagaen får på sagaernes sædvanlige indirekte måde, dels ved en replik, dels ved resultatet af handlingen gjort det klart, at kvindernes forehavende ikke lykkedes, de var gået for vidt. Nok er der storslåede og handlekraftige kvinder i islændingesagaerne, men de fungerer *innan stokks* og bryder de ud, går det dem som de to nævnte.

Et andet eksempel på Præstgaard Andersens lidt pressede læsninger er hendes behandling af et punkt i Rolf Krakes saga. Præstgaard Andersen mener, at afsnittet om dronning Olof af Sachsen indeholder fortrængt kvindestof, samtidig med at hun konstaterer sagaforfatterens klart misogynne - kvindehadiske - holdning i øvrigt. Det er i denne sammenhæng hun kritiserer Saxos, Oehlenschlägers og Axel Orlriks forståelse af Helge som den store helt og deres bortradering af de aspekter, der rummer mulighed for en kvindesaglig tolkning (s. 101). Præstgaard Andersen vil se Helge som en gevaldig mandschauvinist, der kun vil have sexuel samkvem med kvinder og intet andet. På et tidspunkt står han i forhold til en *alfkona*, som aftvinger ham et løfte om, at han skal tage sig af det barn, der vil blive frugten af deres forbindelse. Hvis ikke han holder løftet, vil det »komme ham dyrt at stå«. Helge »giver ingen agt« på sagen. Tre år efter afleverer *alfkonan* datteren Skuld til ham ledsaget af en forudsigelse om, at Helges slægt må bøde for løftebruddet. Og som bekendt bliver Skuld senere årsagen til Rolf Krakes undergang. Præstgaard Andersen ønsker at se en fortrængt kvindelig hævnhistorie i sagaen. Helge vil ikke opfylde sine opdragerforpligtelser som far, han ønsker kun fornøjelsen med kvinderne. Disse svarer så igen ved at lade mandssamfundet par excellence - Rolf og hans hird - gå til grunde.

Jeg vil gerne her inddrage et tilsvarende motiv fra en af de sene islændingesagaer: Kjalnesingesaga. Skjult kvindestof er måske meget udbredt, eller måske kan historien om Bue Andridssøn kaste lys over begivenheden i Rolf Krakes saga.

Helten Bue opholder sig på et tidspunkt hos Dovre i Jotunheim. Dovres datter Frid bliver glad for ham og han for hende, og de sover sammen en vinter lang. Da Bue skal videre, fortæller hun ham, at hun er med barn, og at hun, hvis det bliver en dreng, vil sende ham til Bue, når drengen er tolv år. Hvis ikke Bue tager vel imod ham, »så vil du få din skæbne at smage«.

Tolv år går, og sønnen Jökul opsøger Bue, der imidlertid ikke vil kendes ved ham. Det ender med, at de brydes, fordi Bue fastholder, at »du ikke er vores søn, hvis der ingen magt er i dig«. Det er der imidlertid - og da Dovres datter oven i købet blander sig, får Bue banesår.

Det fælles for begge historierne er svigtede løfter, men vel at mærke løfter givet til utysker fra Udgård. Kønne og fremkommelige utysker ganske vist, men heltene har alligevel været

i for tæt kontakt med det onde og indhentes af det fatale faktum, at de - opfostring og anerkendelse ufortalt - har ladet troldeblod vinde indpas i ætten. Det er altså heltenes sexuelle grænseoverskridelser, der i sig bærer kaos. Med denne forståelse må jeg altså erkende mig som stående blandt de andre maskuline tolkere og til en vis grad erklære mig enig med Oehlenschläger og Olrik. Hvis de to historier skulle handle om mandsansvar for afkommet opvækst, hvorfor så lade kvinderne være overnaturlige væsener, hvis afkom på forhånd ville stå med det ene ben i Udgård? og hvorfor lade Jökul være næsten voksen, da han kommer til Bue? Det er altså min fornemmelse, at det aktualiserende formål får Præstgaard Andersen til at se en nutidig - og meget væsentlig - konflikt i en litteratur, der - formentlig fordi den kønsspecifikke arbejdsdeling i datiden var så gennemført - ikke tematiserede denne konflikt.

Et andet punkt, hvor Præstgaard Andersens »aktualisering« kan give anledning til diskussion, er hendes anvendelse af begrebet »offentlighed«. Problemet for skjoldmøen er jo ifølge Præstgaard Andersen, at hun ønsker en »offentlig karriere« men er bundet af »det intime«. Altså konflikten mellem »en udadvendt aktivitet« og »et kvindeligt kærlighedsliv«. Hun opfatter skjoldmøerne som »udøvere af den offentlige rolle, der gav mest prestige i samtiden, nemlig krigerens« (s. 23) og fremhæver »at først når deres drømme om offentlighed, det være sig som professionel kriger eller regerende fyrstinde er overvundet - om nødvendigt med magt - kan de indgå i et normalt kærlighedsforhold« (s. 121).

Det er tilsyneladende Jürgen Habermas' ideer om »den borgerlige offentlighed«, der ligger bag. Og denne teori er da også et glimrende redskab til at tematisere ønskerne hos nutidige uddannede mellemlagskvinder om deltagelse i en faglig eller en politisk offentlighed. Noget andet er så, om denne ambition kan indlæses i kvindeskikkelser, der optræder i en litteratur, der er skabt i et samfund, som Habermas udtrykkeligt holder ude fra sin teori - og i stedet omtaler som bærer af en hel anden type offentlighed: »den repræsentative«, hvor skellene mellem intimt og offentligt ikke eksisterer. Et sent eksempel er f.eks. Henrik VIII's gang gennem Whitehall med den nyfødte kronprins på armen, hvor Henrik repræsenterer den gudindstiftede kongemagt og sønnen dens videreførelse - og folket gør som det skal - det jubler. Der er tale om en rituel og ikke om en ræsonnerende, politisk debatterende offentlighed, som den Præstgaard Andersen med rette ønsker, at kvinder i dag bør gå ind i. Jeg vil altså mene, at man næppe kan se skjoldmøer og møkonger etc. som »karrierekvinder«, men i stedet er nødt til at opfatte dem som visse mandlige forfatteres »modbilleder« til den »rigtige« kvinderolle. De er måske snarere (hvad Præstgaard Andersen er klar over, men underspiller til fordel for sin aktualisering) projektioner af en mandlig angst for den stærke kvinde, uden at dette betyder, at vi konkret ved, om der var kvinder, der drømte om at sprænge grænser. Skjoldmøerne og de andre kvindeskikkelser må fastholdes som litterære eller mytiske eksistenser, der kun formidlet giver indsigt i sociale fænomener. Den kønsspecifikke arbejdsdeling var i det middelalderlige samfund anderledes stærk end i dag - og kan vel forresten siges at have været ligeså belastende for mænd som for kvinder, ligesom den vægt, der måtte ligge på husfruens arbejdsindsats med at styre *innan stokks*, har været med til at give hende en vis prestige, hun indgik i en del af en repræsentativ offentlighed, som mor og som nøglebærer, mens mandens del var tingbondens og måske krigerens.

Jeg mener, at en lang række af Præstgaard Andersens enkelttolkninger er aldeles fremragende, men at hendes aktualiserende formål næppe kan gennemføres med den respekt overfor de gamle tekster i behold, som hun selv flere gange fremhæver som en nødvendighed for at læse historisk. Jeg har her fremhævet et par detaljer, som skulle belyse dette, men må så skynde mig at tilføje, at denne omtale ikke har kunnet komme rundt om hele bogen, og at de her fremsatte kritiske bemærkninger ikke fjerner dens fortjenester: de mange gode iagt-

tagelser, de gode metodiske overvejelser og de gode tolkninger. Især skal fremhæves, at flere af de benyttede tekster virker helt centrale for en forståelse og er udtryk for et originalt arbejde med kildestoffer - f.eks. (ridder-)sagaen om Partalopi og Marmoria og flere af ridderviserne. Der kan udgå megen inspiration fra en sådan fremdragelse, ligesom Præstgaard Andersens påvisning af en tvedeling af folkeviseroverleveringen bør sætte flere undersøgelser igang. Hun mener at finde to grupper af folkeviser: Gruppe I, der består af tidligt nedskrevne viser fra adelsvisebøgerne med stærke hævnende kvinder og et ægte middelalderpræg og gruppe II, der består af sent indsamlede viser fra almueoverleveringer med lidende passive kvinder og langt mere udflydende miljøtegning. Som historiker vil man godt nok altid være overforsigtig i sin anvendelse af folkeviser, hvis man overhovedet vil have med dem at gøre. Kronologien er jo stadig for en del af os al histories rygrad, og folkevisernes datering er jo fremdeles en præker sag, men stoffet indeholder så mange lokkende opgaver, at man efter læsningen af Præstgaard Andersens bog føler sig stærkt fristet til at kaste betænkelighederne over bord og gå igang.

Sidst men ikke mindst har Præstgaard Andersen (sammen med en hoben andet) bragt det mærkelige fænomen »skjoldmøerne« midt ind i en både faglig og kønspolitisk debat. Hun har godt nok ikke givet os den bog, som længe har været savnet: En religions-, tekst-, motiv- og traditionshistorie om de kæmpende kvinder; men har skitsegagtigt fremlagt nogle materialer og omrids, som hun selv eller andre kan bygge videre på. Og det er slet ikke så dårligt på 181 små sider, der vil så meget andet også.

Niels Henrik Holmqvist-Larsen

DgO V, Daniel Matras: Proverbes, Frantzøske, Danske, Italianiske oc Tydske Ordsprog oc Sententzer, à Copenhagen, 1633. Udg. af Iver Kjær. DSL. Reitzels forlag, 1981.

I serien af *Danmarks gamle Ordsprog* er turen nu kommet til franskmænden Matras' *Proverbes*, forkortet *Mat*. Som titlen angiver, omfatter den ordsprog og sentenser på de fire sprog, inddelt i emnegrupper, og opstillet i kolonner, fire i hvert opslag, i den angivne rækkefølge med det franske som det bærende, eller som Rasmus Nyerup udtrykte det: »det franske, der slæber de tre andre efter sig, ligesom Jupiter eller Saturn sine Drabantere«. Facsimile-udgaven er forsynet med en *Efterskrift* af udgiveren Iver Kjær. Denne afhandling er utroligt stofmættet, fordi Udg. må redegøre for en række meget omfattende bog- og teksthistoriske undersøgelser, men alligevel velskrevet, undertiden ligefrem spændende. Man havde gerne undt ham mere plads.

Selv om de danske ordsprog i samlingen - i henhold til intentionen med bogen - indtager en mere end sekundær stilling, er udgivelsen af betydelig interesse også som dansk ord-sprogssamling, fordi Matras' værk har været oversat af de folk, der har arbejdet med udgaver af danske ordsprog indtil Vogel Jørgensen. Selv Mau nævner ikke *Mat*. Internationalt er den lige så dårligt behandlet: registreret, men ikke citeret. Ser vi bagud i tiden, er forbindelsen til danske ordsprogssamlinger også svag. Den eneste trykte samling han med sandsynlighed har brugt er (Pouchs?) *Problemata et Proverbia moralia*, først trykt 1611 (under udgivelse som DgO IV). Dette værk har ligesom *Peder Låle* og *Mat* selv tydelig sammenhæng med undervisning og opdragelse. Kjær benytter lejligheden til at argumentere for,

at det faktisk er den ældre Pouch, der er forfatter til *Problemata* ved at fremdrage et brev fra Worm, og antyder, at Pouch og Matras kan have udvekslet bøger i Sorø.

Det er derudover en nødvendig antagelse, at franskmændene Matras har haft adgang til andre kilder i det lærde Sorø, mundtlige eller skriftlige. Kjær har overvejet relationen til de såkaldte Hans Thomissøns Ordsprog (Rostg. 218 4°) og anfører som den rimeligste forklaringsmodel »at de seks overensstemmelser mellem *R* og *Mat* skyldes et tabt skriftligt mellemled. Matras må formodes at have haft adgang til os ukendte excerpter af *R*.« Derudover har Kjær bemærket, at en af Matras mulige elever i Sorø, Iver Hansen Munk, senere anlagde en samling på 2200 ordsprog (DgO VI, 51ff.).

Hvad angår de fremmedsprogede kilder har Kjær udført et større eftersøgningsarbejde. Han har ikke slået sig til tåls med, at Matras til et andet værk har trukket hårdt på en bog af Daniel Martin, men har faktisk gået en række samtidige samlinger efter, inden han turde slå fast, at den væsentligste kilde til *Mat*, bortset fra de danske og italienske tekster, må være Martins *Frantzösische und Teutsche Sprichwörter*, første gang trykt i Strassbourg 1625, men kun bevaret i 2. udg. fra 1627. At dette værk faktisk er kilden, er der mange beviser på: »Det er nemlig ikke bare sådan, at mange ordsprog findes i begge samlinger, men der er tale om systematisk overførsel af kombinerede franske og tyske ordsprog, således at også de forskellige fransk-tyske ordsprogspar indbyrdes rækkefølge hos Martin ofte er bevaret hos Matras.« Af andre mulige fransksprogede kilder nævnes Garnérius' fransk-latinske samling, der var skabt til et miljø svarende til Sorøs.

De italienske ordsprog kan med næsten samme sikkerhed henføres til Orlando Pescetti's *Proverbi Italiani*. Udg. har benyttet en udgave fra 1611.

Et dygtigt detektivarbejde. Og på sin vis utaknemligt, da det sjældent vurderes efter fortjeneste, fordi det ofte er let at dokumentere resultatet kortfattet, selvom eftersøgningsprocessen har været lang og snørklet.

Men Udg. har haft flere intrikate problemer at tage stilling til. Skulle udgivelsen udsættes, indtil det var endeligt bevist, at der ikke fandtes en udgave fra 1630 og en anden udgave fra 1643, der kunne have givet interessante varianter? Udg. kan meget skarpsindigt reducere vidnesbyrd om disse udgaver så meget, at man føler sig overbevist om, at de ikke var værd at vente på.

En yderligere vanskelighed ved udgivelsesarbejdet har været den, at nummereringen af de danske tekster let kan blive forvirrende. Dels findes der ikke paralleller til alle de franske ordsprog, dvs. at adskillige udenlandske ordsprog dermed ikke kan identificeres med nummer, dels er ikke alle danske tekster egentlige ordsprog, men setninger eller blot ikke-ordsprogsformede oversættelser af de udenlandske. Hvorledes alt dette vil fungere, må man vurdere, når materialet samles sammen ved DgOs afslutning.

Alt dette er en funktion af, at Matras' værk jo ikke er en udgave af danske ordsprog, men en lærebog til brug for undervisningen på Sorø ridderlige Akademi. Det er derfor fristende også at forsøge at sige lidt om værket fra dette synspunkt, på basis af bl.a. de kortfattede, men udmærkede oplysninger, som Kjær giver om dette miljø.

Set fra dette synspunkt er værket og dets genudgivelse måske af endnu større betydning.

Det ridderlige Akademie i Sorø blev oprettet i 1623 og fungerede i »Adelsvældens« sidste periode til kort efter »kuppet« i 1660.

Her skulle man forsøge at integrere den høvisk-militære ridderuddannelse med skolehumanismen i et miljø, der ikke blot var kosmopolitisk på basis af latin, men også inddrog de ny sprog: italiensk og fransk, og som var domineret af udenlandske lærde og exercitieme-

stre. Kort sagt en lille international enklave i det danske bondeland, hvor man ikke måtte tale dansk.

Trediveårskrigen rasede i Tyskland, hvor man ellers havde sendt de unge adelsmænd på studieophold ved akademier og universiteter før deres mere turistprægede Grand Tour i de ikke-lutheranske lande, hvor ikke blot kætteriet, men også en betydelig turistindustri lurede på deres unge sjæle, helbred, og ikke mindst pengepung. Den umiddelbare begrundelse for oprettelsen af Akademiet var da også et ønske om at helt eller delvist erstatte disse »farlige« rejsler med noget billigere og mere kontrollerbart. Det lykkedes til en vis grad - omend i første omgang med tvangsudskrivning hos højadelen.

Det var et interessant eksperiment (à la RUC) at sætte lærde humanister, jurister og teologer til at undervise folk, der ikke selv skulle være lærde, i samfundsrelevante emner, og sammen med ikke-akademikere: ride-, fægte- og dansemestre. Man havde betydeligt held med at fastholde det internationale miljø, selvom kongen måtte holde sin ortodokse, lutheranske kommissærs nidkærhed i ave overfor de udenlandske lærde. Men ellers synes lærdommen (trods Laurembergs jeremiader) at have vundet overtaget over det mere samfundsrelevante i den korte periode akademiet blomstrede. I 1640'erne allerede, fik akademiet status som universitet. Rigerne rådede således over to højere læreanstalter: Københavns Universitet, hvor tyngdepunktet nok lå på præsteuddannelsen (for præstesønner?) og Sorø Akademi, hvor godsejersønner kunne blive uddannet til diplomater, administratorer og officerer. De var jo født til de store stillinger, og at afstamning af kvalitet var en vigtig forudsætning for uddannelse af kvalitet, kunne man f.eks. læse i Plutarchs populære bog om børneopdragelsen (Loeb, 1969, pag.4), hvis man havde brug for legitimation.

Vi skal nu prøve at se lidt på, hvorledes Matras' Proverbes passer ind i dette miljø, blandt andet for at kommentere en indledende bemærkning af Kjær: »unge adelsmænd, en socialgruppe, der ellers ikke har meget forbindelse med ordsprogene«. Forfatteren Matras havde som lærer i fransk og italiensk en langt ringere stilling end mange andre lærere. Det gælder såvel de lærde med akademiske grader, professorer i Historie, Matematik, Latin, Theologi, Jura og Politik, som exercitiemestrene i hovedfag som ridning og fægning. Kjær mener, at Matras' stilling har været meget ydmyg og ikke meget over den, der tilkom præceptorerne, kalmäusere - som tyskerne kaldte dem - dvs. borgerlige studenter, der hjalp de unge junkere i deres studier. Matras var dog kongeligt ansat. I ansættelsesskrivelsen lægger kongen vægt på, at Matras .. *skall .. derforuden nyde sin fri disk och nødtørfittig Wnderholdning thill mad och øll med sine thillhører for bedre affuelse skyld ..*

Dvs. han skulle lære junkerne konversation evt. også bordskik. Latinen og realia - for ikke at tale om den ideologiske og teoretiske oplæring - tog andre sig af. Sprogindlæringen byggede på et bestemt system af lærebøger. I latin: Grammatik (Jersin), Nomenclatura (Stephanus), Fraseologi (Stephanus). I fransk og italiensk dækkede Matras efterhånden alle trin, undtagen det sidste. Vi har ingen fraseologi fra hans hånd, kun *Proverbes*. Som fraseologi brugte han (jf. lektionskatalogen) Garnerius' *Colloquia* (Kjær pag. 281), en lærebog fra Jena og Leipzig skabt til samme klientel.

Men hvordan falder *Proverbes* på plads i dette mønster? Ser man på indholdsfortegnelserne i dels Matras' grammatikker og hans nomenklatur (dictionnaire) dels i *Proverbes* er der ikke den store kongruens. Men hvordan er forholdet til Garnerius' *Colloquia*, som Matras brugte sammen med sine egne bøger? Det er ikke undersøgt. Udg. nøjes med at sammenligne *Proverbes* med Garnerius' egen ordsprogssamling, og undrer sig i øvrigt ikke over, at Matras ikke benytter den fraseologi, som den Daniel Martin udgav, hvis værker Matras ellers trækker så hårdt på i de udgivne lærebøger. (jf. nedf.).

Men da Garnerius' *Colloquia* ikke pt er til rådighed på KB kan vi jo se på Martins. Udg. fra 1627 er genudgivet af Hatt i 1929. Det er nærmest en parleur, opdelt i 12 afsnit: Rejse i Frankrig, Sengen (overnatning), Klæder, Spise og drikke, Samtaler ved bordet, Afrejse, Heste, Værtshuset spising og overnatning, Kortspil, Musikinstrumenter, At gå i seng, Håndværkere og embedsmænd.

Altså en helt praktisk inddeling efter hverdagslivet. Her er ingen abstrakte kategorier: *avind, slemhed, daarlighed, blyfærdighed* eller *deylighed* eller andre indslag fra etik og affektlære, som hos Matras. Til gengæld er mange af scenerne meget underholdende, og måske ikke så fjernt fra virkeligheden.

Hvad så med ordsprog? Man behøver ikke at lede længe:

I afsnittet om sengen læses udg.s pag. 32 på den franske venstreside:

Long dormir n'est pas sans songe, ni long discours sans mensonge.

På den modsvarende højreside (pag. 32) på tysk:

Lang schlaffen ist nit ohne Traum, noch lang gescwätz ohne lügen.

Og lidt længere henne:

Fransk (pag. 36): Il faut prendre le bon temps, tandis que l'on le peut avoir, le mauvais vient plus tost qu'on ne veut.

Tysk (pag. 37): man musz die gute Tag annehmen, weil man sic haben kan, die bösen kommen eher als man will.

En tilsvarende fransk-dansk lærebog, der kunne omfatte stof fra Matras' undervisning, blev udgivet af Hans Sørensen i 1660:

Eenfoldige franske samtaler etc. Hans Sørensen havde tidligere udgivet en fordanskning af Matras' franske grammatik. Men i HSs parlør svarer ikke alle afsnit til Martins. HS har f.eks. allerførst »skolehandel«.

I Martins *Colloques* finder vi ordsprog brugt i hverdagssituationer, som kunne det være blandt gemeene folk. Men det var just ikke det, de unge junkere skulle opdrages til. Vil vi finde dem brugt i mere udsøgte sammenhænge (end Martins »Samtaler ved bordet«), må vi gå andre steder hen, hvor frivoliteter, hvis de findes, er på et mere delikat plan.

Der findes fra disse århundreder adskillige lærebøger, hvor det omtalte kompromis mellem det høvisk-militære og det skolehumanistiske formidles til en højere enhed. Bedst kendt her i Danmark er nok Erasmus af Rotterdams skrifter, f.eks. *Fyrstespejlet* (Poul Helgesen) eller *Adagia*, hvor det mest interessante nok er de kulturkritiske kommentarer, som *Proverbes* helt mangler.

Her skal vi kort se på tre andre dannelsesklassikere, der har betydet lige så meget. De er alle netop klassikere i litteraturen om »the gentleman« (de to første sågar udsendt i Penguin classics). B. Castiglione: *Il cortegiano* (1528), Della Casa: *Galateus de moribus* (1558) og S. Guazzo: *La civil conversatione* (1574). I disse bøger skildres den forfinede hofmand (cortegiano) og hofdame, der med ynde og lethed (grazia) bare »kan« det, som professionelle borgerlige og gejstlige opfatter som deres surt tillærte specialer. Han er meget klassebevidst (sprezzatura), bevidst om sin overlegenhed og bedreværd, ikke blot den sociale - rigdom og byrd - men, og især den moralske (honore, vergogna, civiltà).

Det kan være smukt at læse om disse idealfigurer, tonen og stilen kan minde - på overfladen - om Karen Blixens, men tænker man på teksten som lærebog, træder modsigelsen mellem den elegante umiddelbarhed og den totale selvbeherskelse og reflekterede bevidsthed stærkt frem. Det er ikke tilfældigt, at Galateus slutter med et kendt citat fra Ciceros *De Officiis* (her efter den udg. der blev trykt i Kbh. 1602, på latin, pag. 55).

Man bør lægge vægt på det passende (decorum) i den måde, man står, går, sidder eller

hvilere, i sit udtryk, øjne eller hændernes bevægelser. I disse sager bør vi undgå især to ting: det der er for kvindagtigt og sukkersødt og det der er for groft og bondsk. Og Cicero tilføjer: Og vi skal ikke tro, at fordi denne regel gælder for talere og skuespillere, så gælder den ikke for os.

Teksten udtrykker selv den opportuniste, man aner i hofmandens forhold til fyrsten (indledn. pag. A3,v:): *Læg dig først og fremmest flg. bud på sinde: Behag, således at du indretter og afpasser din måde at være på, ikke efter din egen smag, men efter deres ønsker og vilje med hvem du omgås. Thi det er efter det den bør indrettes - dog med en vis moderation.*

Hvordan udmøntes dette så vedrørende ordsprog? Hvordan bruge dem, når man ikke er blandt gemeene folk, prædikanter og Sancho Panza'er?

Della Casa skriver i København-udg. fra 1602, pag. 45-46: Det er en latinsk dialog mellem A og S:

A: *Nu har jeg hørt, hvad du mener er upassende hvad angår lyden. Fortæl mig nu, hvad der er upassende med hensyn til betydningen!*

S: *Det er ordene det drejer sig om. Ikke blot uanstændige, men også forkastelig og onde, og det gælder især hvor talen er om store og pragtfulde emner. Herhen hører adskillige ordsprog, som er i folkemunde, hvis mening ganske vist er god, men hvis ordlyd er besmudset med vulgært skidt, hvad enhver let indser, som kender til daglig tale. I øvrigt er det nødvendigt, at du vænner dig til et elegant, beskedent og behageligt ordvalg, et i hvilket der ikke er en bitter smag...*

Det er nok sådant Daniel Martin ikke helt har efterlevet i det afsnit, der handler om *excrementorum*, og som Matras derfor ganske udelader.

Den ovf. citerede bog var ikke blot trykt i Danmark, men blev også brugt (Jf. Birte Andersen: *Adelig Opfostring*). Men hvordan lød det så, når disse overmennesker benyttede sig af ordsprog? Det kan man læse om hos Guazzo i hans *La civil conversatione*. Her skildres i fjerde bog under flg. overskrift:

Her fremstilles den dannede samtales form ved hjælp af et eksempel fra et selskab holdt i Casale, med deltagelse af 10 personer.

.....

»Da jeg ikke kan og ikke bør handle mod en så fremragende dronnings bud, svarede hr. G., lad os da lege »ensomhedslegen«, idet hver af os vælger et sted at leve et ensomt liv, og angiver grunden, der har bevæget ham til at trække sig tilbage til ensomheden, og underbygger den med et eller andet ordsprog eller et andet bevinget ord. Når det er gjort, vil det være jeres pligt, herrer dommere, at udsige, hvem af os der har valgt ensomheden med den bedste begrundelse, og han eller hun skal være uden forpligtelse til at svare på de spørgsmål, som dommerne vil stille.

De øvrige skal forblive i deres ensomhed, og vil de ud af den, skal de være forpligtet til at svare på de spørgsmål, dommerne vil stille dem.

Idet jeg altså forventer, at hver af Jer, i den rækkefølge, hvori vi sidder i denne kreds, tager del i legen, vil jeg selv træde ind som den første og sige som følger:

For at jeg ikke i selskabslivet skal besudle min sjæl med andres synder, vil jeg trække mig tilbage til ensomheden på mit gods, som hedder Borromeo, hvor jeg vil efterleve denne tale-måde: *Det er bedre at være alene end i dårligt selskab.*

Efter ham talte dronningen. For at ikke lysten til at regere og til at øge min kongelige størrelse skal tilskynde mig til at tyrannisere mine undersåtter til skam og skændsel for mig, vil jeg føre et afsondret og ydmygt liv i ørknens ensomhed og leve i afklaret ro, *thi den, som ydmyger sig på jorden, skal ophøjes i Himlen.*«

Strukturen kan minde om den mere rendyrkede form i Fragstykkerne i *Problemata* (se Kjær & Holbek, 1969, pag. 107).

De to ordsprog kan sammenlignes med *Mat.* 238 og 540. Mange andre, der citeres af de andre deltagere i banketten er også gamle kendinge. F.eks. *Hvad øjet ikke ser, det hjertet ikke rører* eller *Ude af øje ude af sind*.

Tænker man sig ensomhedslegen afviklet på en dansk herregård, har det væsentligste indslag på fransk eller italiensk sikkert været netop ordsproget.

Det mest interessante ved Guazzos værk er nok det, at der til slut (som et tillæg i Strasbourg-udgaven) efter alle disse utroligt dannede samtaler, bringes en *Tavola di Proverbi contemuti nell'opera* på ikke mindre end 5½ side, med ca. 35 ordsprog per side, ordnet alfabetisk efter italienske indgangsord. Derefter følger et sagregister, der i højere grad ville være sammenligneligt med registret i *Mat.*, men det dækker også alt andet end netop ordsprog. I selve teksten ydes yderligere den service, at der ud for ordsprog i margin anføres *proverb*.

Den her citerede udgave på Det kongelige Bibliotek har tilhørt Mogens Friis, elev på Akademiet 1641-43, af familien, der støttede Matras, og senere ganske berømt.

Denne lange ekskurs for at vise, at også adelsmænd kunne/skulle bruge ordsprog, netop i deres egenskab af adelsmænd. Man kan dårligt tænke sig andet, end at disse ordsprog har haft nok en funktion. De har også været velegnede til at imponere rakket, de ikke romansktalende danskere på hjemmefronten, som stakkels Arv i Henrik og Pernille I. Act. 2. scen. »H. forstaaer du Fransk? Arv: Ney jeg gjør ikke. H.: Italiensk? A.: Ikke heller. H.: Spansk? A.: Ney. H.: Saa est du jo værre end et umælende Beest.« osv. osv. Bogen kan have virket som en bedre Bluffers guide, fordi ordsprog og sentenser i deres knappe, men veldrejede form giver indtryk af myndighed og elegance.

Man kunne sige meget mere om dette spændende værk ud fra den anden sammenhæng, jeg her har villet indskrive den i, parlørernes og fremmedsproglærebogernes verden. Her finder man også ordsprog - og man får en ide om, hvad de kunne bruges til.

Så meget mere grund er der til at glæde sig over, at dette værk er kommet med i serien *Danmarks gamle Ordsprog*.

Niels Haastrup

*Stig Dalager og Anne-Marie Mai: Danske kvindelige forfattere, I: Fra Sophie Brahe til Mathilde Fibiger, II: Fra Adda Ravnkilde til Kirsten Thorup. 228 + 228 s. Ialt kr. 275,00. Gyldendal. *)*

Den største force ved Stig Dalagers og Anne-Marie Mais tobindsværk er dets dristighed: at læse hele den mere eller mindre skjulte kvindelitterære tradition frem i den danske tekst-historie fra folkevisen til 1980'erne - intet mindre! Det konsekvent fastholdte synspunkt bliver - hvor undersøgelsen fungerer bedst - en art fremkalderbad, der løfter en lang, upåagtet tradition op i lyset og giver en række negligerede forfatterskaber, værker og problemstillinger deres plads i den danske kulturhistorie. Synspunktet får også forfatterne til

*) Værket blev i samme form - men bilagt en arbejdsrapport - i 1981 indleveret til bedømmelse for den filosofiske licentiatgrad ved Århus Universitet, der blev tildelt forfatterne i april 1982. Anmeldelsen er, med ubetydelige justeringer, identisk med bedømmelsesudvalgets vurdering af værket.

at atdække hidtil underbelyste betvudningslag og funktioner i teksterne, som det lykkes dem at sandsynliggøre som særlige kvindelige anskuelses- og bevidsthedsformer, bygget på kvindernes særlige erfaringer og kulturformer (herunder en særlig kvinde-humor). Et eksempel blandt mange: Dorothe Engelbretsdatters udvikling af temaet »den bodfærdige synderinde« som dobbeltbillede på den kvindelige digterrolle og den kvindelige masochisme. Herfra er der perspektiver helt op til masochisme-diskussionen i 1970'ernes danske og internationale kvindelitteratur.

Dette synspunkt kunne formentlig have været underbygget endnu stærkere teoretisk ved befrugtning fra f.eks. den engelske socialantropologis udforskning (siden 1960'erne) af kvindernes specifikke kulturformer og ytringsformer netop som »subkultur« i og for »muted groups« (dvs. stumme grupper i betydningen gjort stumme) med værdier, der tavst opponerer mod det mandlige hegemoni. Men hvad vi får er allerede en vigtig perspektivudvidelse i forhold til den klassiske litteraturhistorie, som Dalager & Mai retfærdigt og overbevisende opponerer imod - en perspektivudvidelse både på det overordnede principielle niveau og på det konkrete teksthiveau.

Et af hovedproblemerne har været at afgrænse den kolossale opgave, så den blev gennemførbar for bare to forskere inden for en overskuelig tids- og omfangsramme. Det giver en række selvmodsigelser i værkets konception og især i fremstillingsformen. På den ene side vil det »gå systematisk til værks ud fra et begreb om kvindelitteratur og en hypotese om dette begrebs historicitet,« som det hedder i den utrykte arbejdsrapport (s.5). Forordet (I.11) er inde på samme ambition: den alternative tekstshistorie. På den anden side erkender Dalager & Mai (I.13), at man kun kan give »omridsene af den kvindelitterære tradition«, ligesom arbejdsrapporten taler om som underprincip at give »uddybende analyser og gennemgange af æstetisk interessante værker eller forfatterskaber i den kvindelitterære udvikling« (s. 45). Den sidste formulering - og hele værkets selektionsprincip - demonstrerer, at arbejdet stadigvæk delvis er gjort på den klassiske (mandsorienterede!) litteraturhistoris præmisser, dels fordi det formentlig i praksis har været det eneste overkommelige for to forfattere med begrænset tid, dels fordi de ikke eksplicit diskuterer kvalitet og æstetik.

Dermed bliver det alligevel primært en række punktstudier på snor, et alternativt portrætgalleri mere end en alternativ tekstshistorie. Uanset intentionen om »at gå systematisk til værks« er der ikke sket nogen konsekvent inventering af den kvindelige forfatterpopulation, skønt vi jo råder over systematiske forfatterleksika (Ehrencron-Muller, Erslew, Birket-Smiths seddelkatalog på Det kgl. Bibliotek, Svend Dahl) fra de ældste tider til 1950. Det er - igen - en nødløsning, formentlig også nødvendig, men man savner en *diskussion* af det gennemførte selektive princip over for en litteratursociologisk funderet inventering af den totale forfatterpopulation. Den havde været så meget mere på sin plads som værket - og det er en anden af dets styrker - har som princip at ansøge kvindelitteraturen i en offentlighedshistorisk sammenhæng, støttet af en socialhistorisk og kulturhistorisk rammebeskrivelse.

Modsigelserne bliver særlig iøjnefaldende fra midten af 1800-tallet, hvor mængden af kvindelige forfattere vokser kraftigt. Man savner herfra - og stadig stærkere som vi kommer op igennem tiden: 1) en specifik beskrivelse af den kvindelige del af den litterære institution, netop i offentlighedshistorisk lys: hvilke kommunikationsformer og medier havde kvinderne til rådighed (tidsskrifter, forlag og andre ytringskanaler, kvindelige læseselskaber, diskussionsklubber og andre foreninger)?, hvilke rekrutteringsveje var de almindelige for kvindelige forfattere?, hvordan var de kvindelige forfatteres ytrings- og indtægtsvilkår generelt, i forhold til mændenes? 2) en blot skitsemæssig angivelse af den kvindelige forfatterpopulations og tekstproduktions omfang og karakter (bogfortegnelser, forfatterleksika)

og 3) en principiel-metodologisk drøftelse af problemerne ved denne litteratursociologiske opgaves gennemførlighed - som baggrund for den kraftige selektion.

En del af disse praktiske problemer er givetvis også fremstillingsmæssige. Dermed hører de ind under begge de to sidste forhold, som projektet »søger at tage hensyn til«: et pædagogisk og et forlagsmæssigt (arbejdsrapporten s.5). Skellet mellem det pædagogiske og det forlagsmæssige hensyn er i grunden ret afslørende, for egentlig skulle der vel ikke være (behøve være) nogen modsigelse. Begge dele drejer sig om fremstillingsform, og hvorfor skulle et stykke grundforskning ikke kunne fremstilles, så også en bredere læserkreds af alment interesserede kan forstå det? Formuleringen antyder, at der allerede på konceptionsstadiet er taget hensyn til forlagets evt. forventninger (f.eks. til at få fremstillingen disponeret monografisk, med portrætter som knuder i den historiske beskrivelse). Deraf bruddene i både strukturering af materialet og i selektionen af forfatterskaber (eksempler følger).

Princippet om »en generel litterær og kulturhistorisk ramme omkring de enkelte århundreder« er en anden af undersøgelsens forcer - og ikke mindst her bærer den præg af at være skrevet af forskere med komparatistisk baggrund og prisværdigt bred basaldviden. Og Dalager & Mai er ofte dygtige til at syntetisere stoffet i introduktionerne til gode periodebeskrivelser. Men man savner jævnligt alligevel, at danske forfatterskaber ses i en mere international kulturhistorisk sammenhæng (eksempler følger).

En risiko, som ikke helt er undgået, er, at introduktionerne bliver for abstrakte, fordi de skal spænde over et for stort tidsrum. Dermed forholder de sig meget overordnet til de temaer, som fremanalyseres i kvindelitteraturen i den pågældende periode. En nærmere sammenhæng kunne have været opnået, hvis introduktionerne havde været tættere forbundet med de enkelte perioder, f.eks. således at 1800-tallets første halvdel var blevet introduceret selvstændigt og anden halvdel ligeså. Bruddet i litteraturen omkring 1848 er så markant, hvad forfatterne i øvrigt selv påpeger, at det er halsløs gerning at give hele århundredet en fælles indledning. For kapitlerne efter 1848, som overvejende er opbygget efter tematiske principper, havde det været oplagt at integrere de historiske informationer mere direkte i analyserne af de bærende temaer.

Principperne for undersøgelsens strukturering er behandlet kortfattet i det indledende og afsluttende afsnit og mere udførligt i arbejdsrapporten (s.3ff). Den inddeling af stoffet, som ligger i den treledelede kapitelinddeling og brug af traditionsbegrebet, krydses af en inddeling i faser, som Dalager & Mai har overtaget fra Elaine Showalters analyse af engelsk kvindelitteratur, og som de kan vise også gælder for den danske. De skelner mellem en *feminin fase*, som (idet der ses bort fra den ældste tid) omfatter etableringen af kvindelitteraturen i tiden fra 1660 til 1848, ekspansionen i en *feministisk fase* fra 1848 til ca. 1970 og endelig konsolideringen i en *kvindelig fase* fra o. 1970. Terminologisk forekommer det uheldigt, at ordet ekspansion betyder noget forskelligt i de to inddelinger, og selve benævnelsen af faserne forekommer heller ikke indlysende.

Denne fase-inddeling, som (i arbejdsrapporten s.4) kaldes et internt kvindelitterært princip, der kan sammenholdes med fremstillingens kronologiske og offentlighedshistoriske dimension, er styrende for fremstillingsformen. Behandlingen af de kvindelige forfattere i første fase sker i afsnit om hver enkelt af de mere betydningsfulde i kronologisk orden. Derimod er behandlingen i anden og tredje fase 1848-1980 primært tematisk inden for kronologisk ordnede afsnit. Det gælder dog ikke afsnittet om forfatterne i 1900-tallets første årtier og tildels heller ikke afsnittet om 1930'erne. Værket havde imidlertid utvivlsomt vundet ved, at det tematiske princip havde været fulgt for alle afsnit, i hvert fald efter 1848.

Skellet ved midten af forrige århundrede præger også undersøgelsen på anden måde: i tiden efter 1848 foretages der en stadig stærkere udvælgelse efter et princip, der bl.a. er bestemt af »en vurdering af værkers/forfatterskabers udviklings- eller egenværldi« (I,11). Da udviklings- og egenværldi ikke behøver at være sammenfaldende og begreberne kun undtagelsesvis hæftes på værkerne, så svæver læseren ofte i tvivl om, efter hvilket kriterium dette eller hint værk er medtaget. Det havde været ønskeligt, om Dalager & Mai tydeligere havde markeret skellet i behandlingen - f.eks. ved en fremstilling af bearbejdnings- og selektionsprincipper foran afsnittet om perioden omkring 1848, gerne ledsaget her og i indledningerne til de følgende afsnit med oversigter, evt. i diagramform, hvor bredden i kvindelitteraturen blev illustreret.

Fremstillingsformen er gennemgående let tilgængelig og anskuelig, og allerede den lavere procent af fremmedord og klichéer adskiller den fordelagtigt fra 70'ernes akademiske normalprosa. Man mærker engagementet.

Første kapitel indledes med et rids over de folkeviser, der afspejler kvindelige erfaringer og konflikter - de er muligvis (teorien er opstillet af Flemming Harrits) forfattet af kvinder og blevet foredraget af kvinder, og helt sikkert er de blevet overleveret af kvinder. Ernst Frandsens periodisering af kvindebilledet i viserne fra den erotiserende og høviske skildring til skildring af vold mod kvinder og kvindelidelse overtages, og dermed skabes en overgang til den lyriske vise og de viser i 1500- og 1600-tallet, hvor elskov og hjertesorg fremtræder som personlige følelser, repræsenteret ved Sophie Brahes digte. Dette afsnit følges op af et flot vue over middelalder og renaissance, hvor kvinderne i de højere lag fremhæves som kulturbærere (»digtningsens kilde, genstand, publikum og (...) i visse tilfælde producent« I,30) - en rolle, de fortsætter med at spille frem til i dag. Disse afsnit er med deres forfriskende nye brug af kilder og sekundærlitteratur med til at udvide kvindeperspektivet i den danske litteratur.

Men i forbindelse med omtalen af 1500- og 1600-tallet hører man for lidt om det udenlandske åndsliv med parallelle former og funktioner - eksempelvis den særlige kvindelige kultur i Frankrig i 1600-tallet med præcøserne, la ruelle- og salon-kulturen, passionslæren og *repos*-begrebet, som man møder hos Descartes (*Traité des passions* (1649), netop skrevet hos dronning Christina, der omtales i anden sammenhæng I,101 f.) og i fiktionsform i Mme de la Fayette's *La Princesse de Clèves* (1678). Dermed underbelyses vigtige sider af Leonora Christina og hendes forfatterskab.

Afsnittet om Leonora Christina er et eksempel på værkets manglende homogenitet. Her flyder de biografiske kilder rigeligt, og de tages med i et omfang, der er ude af proportioner med fremstillingen af de andre forfattere. Så meget des mere forunderligt forekommer det, at Dalager & Mai tager afstand fra at ville diskutere den historiske nøjagtighed i hendes værker. Netop påvisningen af, hvordan Leonora Christina arrangerer sin selvbiografi kunne have vist hendes placering i en europæisk tradition. De litterære mønstre spillede nemlig mindst ligeså stor og formativ rolle for Leonora Christinas to selvbiografier som for Holbergs levnedsbreve: både hendes franske selvbiografi og *Jammersminde* er erindringsromaner efter den recept, Richard Steele ironiserede over i *The Spectator* i begyndelsen af 1700-tallet: »Memoir is French for novel«; de er den selvbevidste kongedatters forsøg på at skildre sig selv som urokkelig, trofast, snarrådig og lærd, men først og fremmest upåvirkelig, en martyr i stoikernes efterfølgelse, i den stoicistiske tradition, der går fra Seneca til Corneille og løber sammen netop med *repos*-begrebet, og en skribent, der kender

både kvindeidealer og litterære mønstre i tidens franske romaner og dramatik (som C.O. Bøggild-Andersen også er inde på det i sin kommentar til den franske selvbiografi).

Her kunne også inddragelse af nyere forskning om *Jammersmindes* tilblivelseshistorie (Otto Glismann i *APhS* XXVIII, s. 75-102) have understøttet fremstillingen. Det kan påvises, at værket er nedskrevet på et andet tidspunkt, end det selv angiver, og at det ikke alene er beregnet for Leonora Christinas børn, som fortalen angiver, men også er et forsværsskrift for hoffets øren. Leonora Christina skaber således fiktioner i sit værk og stiliserer sin person i ganske bestemte retninger (Job, Christi korsdragerske). Derfor er det for overfladisk som forfatterne at opfatte værkerne som »først og fremmest interessante for deres grad af personlig indføling, sproglig mesterskab og litterær realisme (...)« (1,36).

De følgende afsnit om Dorothe Engelbretsdatter, Charlotte Dorothea Biehl og en række andre hun-poeter og dicterinder er af høj kvalitet og fører til om- og nyvurdering af de omtalte forfattere og værker. Også en række afsnit om kvinde-tidsskrifterne i 1700-tallet (1,97ff.), der må have krævet omfattende biblioteksstudier, bringer nyt stof frem og sættes prisværdigt via den gennemgående brug af offentlighedsbegrebet ind i den historiske sammenhæng.

Kapitel II's første afsnit om kvindelig dannelse og æstetik behandler på medrivende måde Kamma Rahbek, Friederike Brun, Thomasine Gyllembourg og Johanne Luise Heiberg. Sammenlignet med den behandling, der er blevet dem til del i tidligere forskning (f.eks. Johs. Steenstrup, Troels-Lund, Louis Bobé), graver Dalager & Mai for de to førstes vedkommende igennem den pæne overflade, hvor de fremstilles som milde digtermødre, og viser gennem analyse af deres breve, hvilke omformninger af deres præcise og skarpe iagttagelser, meninger og holdninger de bestandig måtte foretage udadtil, og hvilke omkostninger det havde for dem. Hos Thomasine Gyllembourg fremstilles det overbevisende, at forfatterskabets betydning ligger i »en dobbelthed af dannelsespropaganda og dannelseskritik med et »skjult« kvindeligt dannelsesideal og en borgerlig humanitetsutopi som udgangspunkt« (1,149). Også i fremstillingen af Johanne Luise Heiberg viser forfatterne modsætningerne i hendes karakter, der helt eller delvis uerkendt af hende selv afspejles i hendes værker. Måske er de dog alligevel for positive i deres fremstilling af hende. Den uforløste kvindelighed bliver i *Et Liv gjenoplevet i Erindringen* foruden til idealisering, udglatning og forsvær også til snedighed, giftighed og ondskabsfuldhed.

Afsnittet »Kvindelige forfattere i brydningsårene omkring 1848« præsenterer forfatterne Mathilde Fibiger, Frederikke Elisabeth Hauch, Athalie Schwartz, Louise Bjørnsen og Pauline Worm under fire væsentlige temaer: opdragelse og ungpigetilværelse; kærlighed, ægteskab og seksualitet; den åndeligt vakte kvindetype og de kvindelige forfattere og samtidens litteratur. Afsnittet er velskrevet og indløser sine intentioner tilfredsstillende. Især er der grund til at fremhæve, at Dalager & Mai trækker den platoniske tradition op til brydningsårene omkring 1848. Det er perspektivudvidende, men så burde perspektivet være fortsat til 1880'ernes »store nordiske krig om seksualmoralen«, for der går tråde fra Louise Bjørnsen og Pauline Worms synspunkter til frk. Grundtvigs og Dansk Kvindesamfunds i sædelighedsfejden. Netop den platoniske traditions selvlivhed gør disse positioner - og de deraf flydende konflikter med brandesianernes monistiske moral - mere forståelige.

Afsnittet »Kvindelige naturalister i det moderne gennembrud« er et af værkets bedste. Sammenhængen mellem litteratur og livssituation kommer her tydeligt frem, samtidig med at væsentlige tekster bliver belyst og placeret på kompetent vis. Hovedvægten er lagt på forfatterne Amalie Skram, Adda Ravnkilde, Victoria Benedictsson og Erna Juel-Hansen. Også dette afsnit er opbygget efter tematiske principper omkring: den bevidste demaskering

af kvindeløgne, seksualitet og kropslighed, ægteskab, arbejde og erindringer om det 19. århundredes kvindeliv.

Den traditionshistoriske angrebsvinkel får i kapitel III's første afsnit om »De første årtiers kvindelige forfatterskaber« overhånd med det resultat, at disse forfatterskaber primært gennemgås med henblik på de momenter i dem, som peger frem mod århundredets senere kvindelige forfattere. Denne tendens understreges af, at forfattere som Agnes Henningsen, Karin Michaëlis og Thit Jensen overvejende behandles og analyseres ud fra værker, som ligger relativt sent i deres forfatterskab, nemlig i 20'erne. Det stærke feministiske engagement, som prægede kvindelitteraturen fra århundredskiftet til slutningen af Første Verdenskrig, kommer kun indirekte frem i behandlingen af Gyrithe Lemche. Og de borgerlige feministers problemer med at finde deres ben i 20'ernes »frivilligt moderskabs kampagne« går Dalager & Mai alt for let henover. Hvis dette kapitel i lighed med de foregående var blevet struktureret efter tematiske principper, havde det nok været mere oplagt at inddrage de her nævnte aspekter. Som det foreligger, er det skrevet ud fra nogle relativt traditionelle kvalitetsmæssige vurderinger af periodens kvindelitteratur. I dette kapitel havde det også været en mulighed mere indgående at behandle de kvindelige forfatters brug af den historiske roman.

De basale problemer i undersøgelsens anlæg og struktureringsprincip - der i det foregående er bestemt som modsigelser mellem litteratursociologisk-offentlighedshistorisk metode og tematisk selektion, og mellem historisk og æstetisk anskuelse - springer stærkest i øjnene i den nyeste periode fra og med mellemkrigsperioden. Disse sidste afsnit viser både værkets styrke og dets svagheder.

Især fra og med 1930'erne bliver undersøgelsen udpræget tematisk organiseret - og endnu mere restriktiv i selektionen af, hvilke forfattere der skønnes egnede til omtale og til at repræsentere hovedtendenserne. Det bliver i endnu højere grad punktstudier, og baggrunden synes også stærkere end før at være socialhistorisk skitse-mæssig og teksthistorisk bygget på de kendte »sandheder« og vurderinger. Allerede omfanget demonstrerer skævheden: kun ca. 1/4 af det samlede omfang til de 50-60 år, som rummer den altovervejende del af den kvindelige tekstproduktion og - fra et litteratursociologisk synspunkt - den alt-dominerende del af læsningen.

Gennemgangen af perioden 1930-60 har form af strejftog i ialt seks forfatterskaber, som altså gøres repræsentative for den samlede kvindelitteratur i denne afgørende mellemperiode mellem pionererne Agnes Henningsen/Karin Michaëlis/Thit Jensen og 70'ernes nye kvindelitteratur, der i det hele taget ses som kulminationen. Afsnittet om Karen Blixen forsøger velgørende fordomsfrit at trænge bag om »baronesse-myterne«, feudalisme-fælden og den forenkede opfattelse af báltalen som »reaktionær«. Med inspiration i *Breve fra Afrika* - og i Suzanne Brøgger - åbnes for en mere nuanceret forståelse af Blixen i krydsningspunktet mellem realisme og modernisme og i nedbrydningen af de klassiske kønsroller. Analysen er dog lovlig skitse-mæssig, og man kunne ønske det værdifulde greb udvidet med analyser af større dele af forfatterskabet (f.eks. så central en kvindeskæbne som Pellegrina Leoni). Dalager & Mai skriver kritisk, men med indlevelse om kærligheden som kvindens selvudslettelse hos Bodil Bech, Hulda Lütken og Tove Meyer, men den repræsentative betydning, deres lyrik tildeles som udtryk for den af surrealismen inspirerede »brudte form«, forekommer dog ikke overbevisende (herom nærmere om lidt). Tove Ditlevsen beskrives som den store fornyer fra ca. 1940, og der er gode analyser af dele af hendes lyrik og prosa - mest overbevisende gennemgangen af romanen *Ansigtene* (selvom man også her savner inddragelse af litterære forbilleder som Nathalie Sarrautes *Tropismer* med dens metaforik,

der ville have afklaret Tove Ditlevsens særpræg). Især kunne man ønske perspektivet udvidet med Tove Ditlevsens andre ægteskabsromaner, frem for alle den afsluttende: *Vilhelms værelse* (1975), og med erindringsværket *Gift* (1971), ikke mindst hvis erindringerne var blevet kontrasteret med den jævnaldrende - og generelt underbelyste - Elsa Gress' tilsvarende memoirer, som beskriver en kvindelig socialisationsproces i et akademisk mellem-lagsmiljø. En sådan kontrast - og en generelt mindre romantisk opfattelse af Tove Ditlevsens forfatterskab - ville også gøre analysen mere dialektisk, for dens grundsyn, der er overtaget fra Tove Ditlevsen selv: at »ingen kan flygte fra sin oprindelse« (II,115) og at Tove Ditlevsen »for alvor bringer arbejderdatterens univers ind i kvindelitteraturen« (II,92), burde sammenholdes med, at Tove Ditlevsen rent faktisk hele forfatterskabet igennem *samtidig* har slidt for at slippe væk fra »Barndommens gade« og den dertil knyttede sociale angst og klaustrofobi ved at bruge kunsten som social opstigning og som helle fra virkeligheden (jf. *Gift*).

Begrænsningen i skitsen af kvindelitteraturen 1930-60 er dog især, at den bagatelliserer og negligerer det meste af hovedstrømmen i perioden. Den socialhistoriske baggrund og den derpå byggede litteraturhistoriske skitse (II,47-55) er yderst summarisk, og dermed underbelyses *dels* udviklingen inden for den kvindelige og den kvindelitterære offentlighed, *dels* de specifikke kvindelitterære traditioner, der f.eks. giver sig udslag i, at kvinderne vælger den historiske roman som genre (fra Thit Jensen til Eva Hemmer Hansen), naturligvis i vekselvirkning med de mandlige forfattere og det generelle kulturelt-politiske klima. Denne tradition ses også i brugen af slægtsromanen ikke bare hos Gyrithe Lemche, men - nok så interessant - hos hel- og halvhjemstavnsforfattere som Anna Koch Schiøler, Karna Birk Grønbech og Helene Strange, der ikke blot udnytter dialektformerne som litterært sprog, men også fortsætter de episke former for bl.a. at kunne analysere værdikonflikterne i landbrugets kriseår og under urbaniseringsprocessen.

Dalager & Mai fokuserer - ganske traditionelt - på fornyere som Karen Blixen og Bodil Bech m.fl. Men for det første er det hårt trukket at gøre »surrealismen« til fællesnævner for de antitraditionalister og modernister, som i mellemkrigsperioden tilstræber fornyelse af det lyriske formsprog (selv Otto Gelsted indføres til denne gruppe, skønt han kun havde ét digt i *linien* (1. årg. nr. 7, 1934)). For det andet fører det til et fortegnet billede af hele den litterære situation og kvindeforfatternes placering i den. Det er mytologiske forenklinger, når det hedder, at kun 30'ernes realisme »sætter kvindespørgsmålet som et markant programpunkt« (II,53), at »hverdags«-realismen« (...) bliver den litterære fællesnævner for en gruppe værker skrevet af en række kvindelige forfattere i en traditionalistisk præget »under«-strøm« (II,55) og at »disse kvindelige forfattere (...) marginaliseres i den litterære offentlighed« (II,55). En undersøgelse af den *samlede* kvindelige forfatterpopulation og tekstproduktion ca. 1925-60 viser, at der er tale om en meget bred - socialt såvel som geografisk - rekruttering af kvindeforfattere, og at de skriver inden for praktisk alle de miljøer og delgenrer, som hverdagsrealismen dækker i denne periode. Fra midten af 20'erne kommer flere bølger af kvindeforfattere, som tager fat på tidens problemer, også fra deres eget synspunkt: ægteskab, skilsmisse, kønsroller, børneopdragelse etc. De rekrutteres især dels fra de akademiske uddannelser (Aase Hansen, Ellen Raac, Eva Hemmer Hansen, Sonja Hauberg, Elsa Gress), dels fra journalistikken (Esther Noach, Ragnhild Breinholt-Nørgaard, Caja Rude, Ellen Silkeborg, Adda Justnielsen, Karen Aabye, Susanne Palsbo, Ebba Torstenson og mange andre). Andre er børne- og ungdomsforfattere, der begynder at skrive for voksne - vigtigst Inger Bentzon og Ellen Duurloo. Atter andre er kontoruddannede (Grethe Heltberg, Ester Nagel, Nynne Koch), syge- og barneplejersker (Kaja

Nagler, Inge Haagensen), en skuespiller (Lis Elkjær), og mange kommer fra privatlivet (Ellen Kirk, Alba Schwartz, Mary Waagechristensen, Nina Holst, Karen Enevold og Gerda Eld). Hertil kommer den interessante gruppe af kvindelige autodidakter fra landet med bl.a. Andrea Andreassen og Johanne Buchardt.

Disse mange kvinder skriver i alle stilarter og genrer, fra satiren til den stilfærdige psykologiske analyse, ofte i markant kvindepolitiske former - med Eva Hemmer Hansen og Elsa Gress som de kendteste. Og de læses af meget store grupper. De er altså ikke marginaliseret, og de udgør ikke nogen understrøm, men tværtimod bindeledene mellem den sociale realisme fra århundredskiftets generation og 60'ernes og 70'ernes nye kvindelitteratur. Derfor holder det heller ikke stik, at »den egentlige fornyelse af kvindelitteraturen i 1930'erne kommer hos så forskellige forfattere som Karen Blixen og Tove Ditlevsen« (II,91). Den egentlige fornyelse består - i alt fald ud fra en konsekvent litteratursociologisk betragtning - i, at den realistiske hovedstrøm også får en stærk kvindelig tilvækst, både kvantitativt og kvalitativt: med større bredde i forfatterrekruttering og tekstproduktion, i temaer, miljødækning og stil- og genreformer; det er en del af og parallel til den *generelle* litterære decentralisering af realismen, op til den litterære institutions professionalisering fra omkring 1950. Man savner også systematisk diskussion af de kvindelitterære formers sociale funktioner ca. 1930-60 - og det dermed sammenhængende problem om kunstnerisk form og kvalitet - for forfattere og læsere, i forhold til, hvad Dalager & Mai kalder »hverdagsrealismen« med gåseøjne omkring »realismen«. Anførelsestegnene antyder, at de ikke finder disse former realistiske (det samme insinueres om Anders Bodelsen (II,141)), men det forklares aldrig hvordan eller hvorfor, dvs. hvilke implicite værdikriterier de således udskilte ikke lever op til.

Det hører til denne underbelysning af den kvindelige del af den realistiske tradition og af hele den kvindelitterære debat ca. 1930-70, at også f.eks. Elsa Gress' *Det uopdagede køn* og Lise Sørensens *Digternes damer* (begge 1964) er uretfærdigt negligeret i udviklingen. Det bliver i det hele taget en konsekvens af den hårdhændede selektion og mytologisering, at 1970'ernes kvindelitteratur, der er det afsluttende højdepunkt i fremstillingen, ikke er tilstrækkelig tydeligt knyttet til de foregående afsnit. Der er dog skitsemæssigt etableret et mellemlid med et afsnit om kvindelige modernister, primært i 60'erne, kun ti sider, men med fine læsninger ud fra den centrale pointe, at modernismen generelt er almenmenneskeligt orienteret og derfor ikke optaget af konkrete kvindespørgsmål. Det gælder også forfattere som Cecil Bødker og Inger Christensen, hvis roman *Azorno* (1967) også analyseres om udtryk for kvindeforfatterens æstetiske problemer. Her kunne man dog ønske en videregående behandling af romanen som *metaroman* inden for den specifikke modernistiske tradition, til afklaring af den særlige kvindelige problematik, ligesom behandlingen af både Cecil Bødker og Ulla Ryum ville være blevet uddybet ved inddragelse af deres senere, mere kvindebevidste værker fra 70'erne og 80'erne.

Slutafsnittet argumenterer overbevisende for, at der er sket et på alle leder og niveauer afgørende gennembrud i 70'erne. Ligesom i afsnittet om de kvindelige modernister savner man - netop fordi analyserne antyder hidtil ubelyste lag i teksterne - mindre skitsemæssige og mere udtømmende behandlinger af forfatterskaber som Anna Lædegaard, Cecil Bødker, Grete Stenbæk Jensen, Suzanne Brøgger og Jette Drewsen. Det er symptomatisk for hele behandlingen af 1900-tallet, at inden for et forfatterskab som Martha Christensens er hendes mest udprægede kvinderoman, *Tjørnehækken* (1964), helt ubehandlet, mens et hovedværk som *Vores egen Irene* (1976) kun gennemgås ud fra synsvinklen: Irenes forhold til arbejdet og til andre kvinder, ikke ud fra hovedmotivet: familien som undertrykkelses-

institution (jf. titlen). Man må også beklage, at ud over spredte bemærkninger som f.eks. om Lola Baidel spiller de biografiske og sociale omstændigheder bag forfatterskaberne en mindre rolle end f.eks. i 1500-, 1600- og 1700-tallet, hvorved en stribe litteratursociologiske pointer forskertses.

Men det kan på den anden side kaldes omkostninger ved, hvad der er dette kapitels styrke: at det klarere end før vedgår, at en systematisk behandling af stoffet er opgivet til fordel for en tematisk organisering. Her lykkes det Dalager & Mai at forfølge nogle centrale spor på tværs af de enkelte forfatterskaber og etablere en sammenhæng mellem tematik, fremstillingsform og fortællestruktur - greb, der også kunne have været anvendt på det ældre stof, hvis metoden havde været tilstrækkelig afklaret på et tidligere stadium. Tilsvarende er der gode ansatser til en diskussion af kvindelitteraturens særlige æstetik (fortælleteknik, kompositionsformer etc), selvom man igen må beklage, at dette ikke er sat i forbindelse med kvindelitteraturen som brugskunst for voksende læsegrupper, f.eks. via bogklub-systemet, og heller ikke med 70'ernes og 80'ernes æstetiske debat om disse brugsformers kunstneriske værdi (originalitet, »knæk-prosa« osv.).

Alt i alt må *Danske kvindelige forfattere I-II* siges at have en række af et pionérarbejdes typiske lyder og dyder: Det kan indimellem virke forvirrende ved sine vage, krydsende og modstridende principper for fremstillingen, irriterende ved sin lette skødesløshed over for detaljerne og enkelte steder også encerverende ved ikke at kunne nå til den distance fra emnet, der kunne give en mere sammenhængende, homogen og afvejnet fremstilling. Og det virker imponerende ved sin bredde, overraskende ved at bringe så meget nyt stof frem og kaste nyt lys over gammelt og stimulerende ved den entusiasme for emnet, som præger fremstillingen.

Hvad man kan rette af principiel og detailkritik mod værket bør ikke skygge for, hvad Stig Dalager og Anne-Marie Mai her yder af udforskning på et hidtil negligeret område. Det er allerede kvantitativt, som arbejdsindsats, en betydelig præstation. De ønsker, værket rejser i læseren efter at få mere at vide i en mere systematisk gennemarbejdning, er netop afledt af alt det, man får på disse 450 sider. Det vil givetvis inspirere andre både til videregående analyser - og til at fortsætte det »litteratur-arkæologiske« udgravningsarbejde, der her er begyndt så energisk og målrettet.

Jørgen Bang, Hans Hertel og Mette Kunøe

Tom Engelbrecht og René Herring: *Sophus Clausen. En bibliografi 1882-1981. Med et indledende essay af Thorkild Bjørnvig. (Kbh.), Centrum 1982. 424 s.*

I DSt 1978 141-45 benyttede jeg N.C. Lindtner's *Danske klassikere, en selektiv bibliografi* som anledning til at nævne en række af Danmarks Biblioteksskoles publikationer, og jeg opregnede en del forfatterbibliografier, som dels var trykt, dels til at låne i skolens bibliotek. Mistrøstigt, som man jo nok engang imellem kan være, når man lever af at være fødsels-hjælper for bøger med et begrænset publikum, tror jeg såmænd ikke, at ret mange har op-søgt noget af de trykte og utrykte arbejder, jeg omtalte. Men med den i sådanne sager nødvendige stædighed skal jeg da oplyse, at rækken *Studier fra Danmarks Biblioteksskole* i de mellemliggende år har rummet flere titler af umiddelbar interesse for danskfaget:

32. Mette Winge (red.): *Danske læsebøger 1960-1975*. 1979. 342 s.
35. Dorte Nielsen: *Verdenslitteratur på dansk 1965-1975*. 1979. 182 s.
38. Sonja Jensen og Margit Sloth Christensen: *Dansk erindringslitteratur 1956-77*. 1981. 212 s. ill.
42. Martin Næs: *Færøsk litteratur - udvikling og vilkår*. 1981. 100 s.
44. Jørn Knudsen og Leif Nymark Hansen: *Frank Jøger. En bibliografi*. 1982. 270 s.

- samt de årlige numre med referater af alle hoved- og specialeopgaver. Derimod har serien *Danmarks Biblioteksskoles Skrifter* ikke optaget særlig nærliggende titler i disse år, men se i *A4-serien* nr. 14: Margit Bryder m.fl.: *75 yngre danske skønlitterære forfattere - en bibliografisk håndbog*. 1981. 183 s.

Når dette omtales som indledning til en omtale af Sophus Claussens bibliografi, er grunden, at den bygger på en fælles hovedopgave af de to forfattere; og det synes jeg gerne, de kunne have nævnt, selvom bogen er omarbejdet og udkommer uden forbindelse med skolen.

Den kommer i rette øjeblik. Hundredåret for SCs debut falder sammen med det første år, i hvilket han er ophavsretligt fri, og med det år, hvor det er lykkedes Jørgen Hunosø at blive færdig med forarbejderne og Det danske Sprog- og Litteraturselskab at skrabe penge sammen til en standardudgave af *Sophus Claussens Lyrik*, 1-9 1982-83. Brevudgaver slutter sig til årets høst.

Når en bibliografi over et forfatterskab, som de fleste vel tænker på som ret begrænset, kan svulme op til over 400 tæt og omhyggeligt maskinskrevne sider, skyldes det ikke blot fuldstændigheden og registrene, men især, at SC ikke blot var lyriker, ikke blot skønlitterær forfatter, men *journalist* - og tilmed var glad for at være det. Hans forhold især til faderens, senere hans eget blad Lolland-Falsters Folketidende er kendt; men da han ofte skrev under pseudonymer, har omfanget af hans journalistik ligget i det dunkle, indtil Lise Brinch Petersen i sit speciale og Jørgen Hunosø under sit arbejde med digteren har banet vejen til en vel nærmest komplet bibliografering af disse hundreder af bidrag. I denne forbindelse tør man vist slippe en af afd. Helge Topsøe-Jensens yndlingsanekdoter løs: Han havde som leder af Kgl. Bibl.s håndskriftsamling ordnet de claussenske efterladenskaber og fik efter sorteringen af det særdeles brogede håndskrevne materiale en stor bunke avisudklip tilovers. Hans velkendte sunde sans svigtede ham for et øjeblik - han besluttede sig for at vise bunken til overbibliotekar Carl S. Petersen: »Hvad gør vi med dette?« Svar: »SÅDAN!« - og hele bunken endte med et smæk i papirkurven, hvorved fremtidige Claussen-forskere i vid udstrækning blev sikret mod den skadelige lediggang.

Engelbrecht & Herring har inddelt deres bibliografi meget nærliggende og fornuftigt: en knap kronologisk oversigt over selvstændige publikationer (2 sider), derefter egentlig deskriptiv bibliografering af bøger, privattryk og oversættelser, romernummereret I-LIV, alt meget grundigt, også med oplagstal hvor muligt (38,6 og 4 s. incl. ill.). Tallet 54 nås selvfølgelig kun ved at udstrække arbejdet over alle de hundrede år, incl. nyere udvalg. Derpå følger bibliografiens hoveddel: Kronologisk fortegnelse over den samlede produktion, c. 1900 numre på 180 sider, altid med et par fornuftige linier om hvad der egentlig står i det pågældende bidrag, og evt. under hvilket pseudonym det er trykt. Endda medgives et afsnit med interviews og udtalelser af SC. Det er med al gæld til Uttenreitter & Veibel (1927) og de ovennævnte forgængere et virkelig respektindgydende arbejde.

Hertil kommer endnu registre på 123 sider: titler og førstelinier, navne og emner (o tak skal I have! for hvordan ellers finde rundt i journalistikken?), anmeldte bøger og teaterforestillinger, publikationer med bidrag af SC, SCs mærker og pseudonymer, og endelig register over 11 komponister, der har komponeret ialt en snes SC-texter; han indbyder måske gennemgående ikke hertil, men alligevel, hvor pauvert ...

Bogen indtager med det samme sin plads blandt de fyldigste og bedst anoterede danske forfatterbibliografier. Men forlaget har nok villet give noget mere læseligt og måske også villet skilte med et mere kendt navn end de dygtige bibliografer. Derfor Th. Bjørnvijs essay på hele fyrretyve sider. Det alene må skabe købere. Det er ingen introduktion for begyndere, men en kongenial digters og kritikers dybt indlevde, stedvis næsten smerteligt selvbiografisk tonede analyse af hovedpunkter i den store forgængers digteriske og personlige verden: rimteknik, kvindetyper, den ufolkelige digter der af type egentlig er skjald, SCs vej til religion og videnskab via kunsten, og tilsidst en sammenfatning under titlen »Marchen, dansen - og ånden«, hvori det sidstnævnte, nu sjældent benyttede begreb sættes som nøgleord til digteren.

Men lad trods dette uomgængelige bidrag til forståelse af både den afdøde og den samtidige digter og forkynder de sidste ord gælde den fulde anerkendelse af to unge bibliografers imponerende indsats.

Erik Dal

Børge Houmann: Martin Andersen Nexø og hans samtid 1869-1919. Gyldendal 1981. 445 s.

En stor og dejlig bog er dette første bind af Børge Houmanns Nexø-biografi. Den sigter tydeligvis mod et stort publikum, derfor er kvalitetsniveauet lagt meget højt. Den grafiske tilrettelægning ved Eli Reimer er smuk, klar, pædagogisk. Iøjnefaldende vigtigt er det rigelige og som oftest glimrende billedstof, der ikke bare er »illustration«, men dokumentation og førstehånds emnefremvisning. Og så er Houmann jo en fortrinlig skribent, med den fortælleglæde og -evne og den praktiske menneskekundskab der må til når man vil fremstille en karakter, et levnedsløb og dets verden. Efter nykritikkens antibiografisme og nymarxismens antiindividualisme synes digterbiografierne på vej frem igen, endda i så kunstige former som teaterstykker og doktordisputatser; spørgsmålet er imidlertid om dens bedste udfoldelsessted ikke er den brede personalhistorier, hvor man går efter mennesket, hele mennesket.

Hertil er Houmann velrustet som fortællende skribent; men jo unægtelig også ved sit emnente kendskab til denne biografis genstand. Han fortæller i bogens optakt om sit første personlige bekendtskab, som 20-årig trafikalev i Espergærde, med Martin Andersen Nexø. Som kommunistiske partifæller kom de som bekendt til at stå sammen indtil Nexøs død i 1954. Her begynde Houmann allerede fremlæggelsen af sit lange udgivelses- og dokumentationsarbejde af Nexøiana - faktisk blev de sidste ord fra Nexøs pen en indledningsvignet til Houmanns udvalg af hans *Taler og artikler, I - III* (1954-55), ligesom det var Houmann der, sammen med Hans Kirk, satte skik på Nexøs efterladte romanmanuskript *Jeanette* (tredje del af Morten hin Røde) og bragte det i trykken 1957. Grunden under sin egen og alle andres Nexøforskning lagde Houmann derpå med *Martin Andersen Nexø-bibliografi* (I, 1961; II, 1967). Når man betænker hvad der mangler af bibliografier af selv hovedforfattere i dansk litteratur, må man være Houmann ekstra taknemlig! Mere anerkendelse

fik han nok med sit udvalg af Nexø *Breve*, der kom i tre bind (1969-72) hos DSL, og hvor hans kommentarer er vældige magasiner af information. I Hans Reitzels »Værkserie« fulgte i 1975 Houmanns *Omkring Pelle Erobreren*, hvis indledning, bl.a. om romanens tilblivelse, bragte helt nyt stof. Og jævnsides med alt dette havde Houmann på sit forlag Sirius - de fleste af årene som en slags bibliofil nytårsudgivelse - udsendt en række mindre arbejder om særlige punkter i eller aspekter af Nexø's løbebane; det begyndte med *Drømmen om en ny verden* i 1957, og der føjedes efterhånden et dusin småbind til. Hvis udgangspunktet har været nok så partiløst og tonen nok så hagiografisk, så ser man gennem serien at årenes afstand og studier har givet Houmann et langt mere nøjagtigt og kritisk nuanceret billede af hans gamle idol. Som historiker - personalhistorie er jo en historisk disciplin - har Houmann da først og fremmest været en *samler*, snarere end en kritiker og kildekritiker. Men selve stofindsamlingen af *Nexøiana*, hvorom han bl.a. bruger ordene »overraskende overraskelser« og *Uudgrundelige skyggepartier*« (s. 11), har fremtvunget nogen eftertanke og kritisk analyse undervejs i hans små monografiske arbejder. Allerede i dem må man også glæde sig ved Houmanns fortællehumør. Til at være *historieskriver* fordres jo først og fremmest at man kan - skrive.

Essensen af det her omtalte mangfoldige forarbejde - også af det fremragende billedmateriale især i Taler og artikler - er nu bragt sammen og kompletteret i den store skildring af Nexø, hans liv og miljø. I det her foreliggende første bind går Houmann i 9 store kapitler frem gennem de første halvtreds år af Nexø's liv, til det første bølgeslag af oktoberrevolutionen (inklusive) og til *Ditte Menneskebarn* (eksklusive: her vil Houmanns andet bind begynde). Om Nexø's liv og færden får vi veloplagt og veldokumenteret besked, om hans berøringer med andre, hans rejser, hans (ret vekslende!) politiske orienteringer. Ikke mindst det 9. kap. om Nexø's forhold til socialdemokratiet før og under første verdenskrig bringer meget nyt.

Nexø's karakter af social og politisk stridsmand er en væsentlig sag for Houmann, og bogen er - som dens undertitel angiver - anlagt så at relevante politiske og sociale omstændigheder kommer med i skildringen; jeg tror nok at den er partisk i det politiske, men den er ikke glorificerende i det personalhistoriske, d.v.s. om Nexø's politik. Derimod er det klart at andre sider af Nexø's personlige liv delvis er underbelyste, især hans første ægteskaber. Endda har Houmann - først i *Den unge mands egne papirer* (Sirius 1970) - kunnet dokumentere historien om Nexø's første forlovelse og bryllup. Men hvorledes det siden gik med dette ægteskab, har han kun én side om (396 f.) - med henvisning til tre kilder, hvoraf den ene er Nexø's egen sene og hævnerrige skildring (Houmann: »en nederdrægtighed«) i *Morten hin Røde*, den anden er hans fremprovokerede kommentar til hustruportrættet i *Morten*, og den tredje er en mod Nexø glimrende maliciøs (men chargeret?) skildring i Astrid Ehrencron-Kiddes erindringer; jeg skulle bestemt tro at der kan findes flere og mere samtidige kilder. Om Nexø's anden kone, som han levede sammen med fra 1913, erfarer vi i dette Houmann-bind lige netop navnet: det er lidt lidt.

Med hensyn til barndoms- og ungdomstiden er Houmanns vanskelighed snarest af modsat art - nemlig at den allerede er så fyldigt og direkte fremstillet i Nexø's prægtige 4 bind erindringer (1932-39). Det gælder da for den nye biografi om at sammenfatte, at supplere (bl.a. med dele af tidsbilledet, der nu er mere ukendt end for 50 år siden) og at korrigere. Houmann løser denne opgave godt. Et lille eksempel kan være hvad Houmann - med inddragelse af egne fund - samler på et par sider om »Broder Georg« (s. 58-60). Det er et fremragende eksempel på den pointe som Sainte-Beuve nævner inden for sit program for biografisk forskning: »hos andre af samme blod ses karakterens grundbestandde ofte i en

mere letgennemskuelig og usammensat form« (*Kritikken og Portrætter*, Kbh. 1946, s. 15). Samme gamle mesters indskærpelse af hvor vigtigt det er at iagttage en forfatters første litterære skridt og se hvilken litterær konstellation han indskriver sig i, imødekommer Houmann også i sin grundige og nuancerede skildring af Nexøs begynder-tiltag, bl.a. hans urimeligt famøse digt i tidsskriftet Taarnet.

Meget nøjagtig er også Houmanns redegørelse for Nexøs forhold til højskolen, som var ganske afgørende, og hvorom Nexø har ytret sig i en mere og mere forvanskende ånd. Houmann har anledning til at korrigere Nexø - og vel samtidig til at føje en historisk og mere positiv accentuering til de næstsidste dages ideologikritikere, der undrede sig over at ulærde folk omkr. 1910 ikke var kapitallogikere. Nej, Nexø var ikke nogen ordentlig marxist, og han blev det aldrig; han var religiøst solidarisk med de fattige og nødlidende. Houmanns ideologiske bestemmelse af Nexø (s. 113) er nok det vigtigste sted i hele bogen. Efter min separatmening kunne man heraf drage en anden konklusion, nemlig at Nexøs realpolitiske orienteringer - og utallige beserwissende erklæringer desangående - kunne prioriteres lidt lavere i en levnedsskildring; var det ikke snarest ønskebillederne, også forbitrelsesbillederne i det negative, han gik efter? Heri vil Houmann naturligvis ikke være enig.

Men også for ham er bøgerne jo hovedindsatsen i en stor forfatters liv. Af en bred *life-and-letters*-skildring som denne venter man fornuftigvis ikke »værkanalysen« i den ny-akademiske stil, men en passende - og da gerne idérig - karakteristik af værkerne, af deres plads i forfatterens liv, derved også noget om »hvor de kom fra« og hvordan de blev til. Der skulle gerne levnes lidt til litteraturforskerne at udrette. Det bliver der såmænd også her - bl.a. forskellige tværgående undersøgelser, således af Nexøs novellistik, der vist nok aldrig er blevet underkastet en samlet betragtning. Meget givende er dog, her i bogen ligesom i den tidligere version i Reitzels Værkserie, behandlingen af *Pelle Erobreren*. Jeg synes at den står sig over for de to eksisterende monografier: Fjord Jensen-eleven Anker Gemzøes og Aage Henriksen-eleverne Lisbet Holst & Knud Wentzels (begge fra 1975). Tag en lille ting som Houmanns påpegning af Nexøs betagelse af *Don Quixote* i sammenhæng med *Pelle*. Wentzel har en sammenholdning af de to romaner og hidsætter endda *Pelle II*, kap. 11 - uden at nævne det evidente forbillede i *Don Quixote's* anden dels kap. 26; Wentzel er sådan mere spekulativ. For Wentzel er lighedspunktet illusionismen; for Houmann snarest idealismen (Nexø har selv udtalt sig i en udpræget romantisk ånd om DQ). Der er nok noget om begge dele - foruden om andre aspekter: tænk fx. på Sancho Panzas utrættelige produktion af folkelige ordsprog og mundheld, lige noget for Nexø! At Pelle og Far Lasse hører til i følget bag Sancho Panza og Don Quixote, sagde Henning Kehler for længe siden. Men Nexø har omfordelt egenskaberne; og i Far Lasse har han, ligesom i *sin* læsning af den spanske roman, tilføjet noget Cervantes egentlig aldeles ikke kender til: ømheden, barmhjertigheden med det mislykkede og delvis hjælpeløse. Nexøs bedste, mest digteriske personer er børn, gamle og pjalteproletariatet. Her brugte han det fineste han havde af fantasi, intuition, følsomhed. At digte, står der i *Vejs Ende* (1939), er: »Ingenting at vide med sikkerhed - og at ville vide alt!« Af skråsikkerhed og alvidenhed havde Nexø med årene måske selv rigeligt, nogle vil sige à la Don Quixote; det bedste af den var dog fantasi; og det vidste han.

Lars Peter Rømhild

Henrik Wivel: *Den titaniske eros. Drifts- og karakterfortolkning i Johannes V. Jensens forfatterskab*. Gyldendal, 1982. 198 s.

Ud fra det kendte had/kærlighedsportræt af Johannes V. Jensen (JVJ), alias Jens Lund, som Herman Bang tegner i sin roman *De uden Fædreland* (1906), og mere præcist Jens Lunds svar på Joåns spørgsmål om hans aske skal spredes på verdenshavene efter hans død: »Nej - han blev rød mod sin Vilje over den forunderlige Modsigelse, han inderst og ubevidst fornam: Nej, ligge vil jeg ved min Mo'r, og hun ligger paa Langeland«, bestemmer Henrik Wivel JVJ's udadvendthed ikke blot som »et propaganderet postulat - en løgn« (p.1) men som udtryk for »en vigende og regressiv moderbinding« (ibid.).

Ligger der - med modifikation - nogen sandhed i det første udsagn, forholdet til den materielle virkelighed forblev altid et problem for JVJ, så er det svært at acceptere påstanden om en ødipalneurose som grundlaget for hele forfatterskabet. Denne neurose søger JVJ, ifølge Wivel, forgæves at overvinde ved dels at identificere sig med den herskende, småborgerlige samfundsorden, dels ved at søge tilbage til det beskyttende moderskød men uden at være i stand til at forene disse mandlige og kvindelige elementer til en harmonisk helhed af selvforståelse og selvudfoldelse.

JVJ's fortrængning af seksualdriften fører til, at han bogstaveligt vælter sig i falliske og vaginale symboler: intet tårn eller vandløb, træ eller hule undslipper Wivels opmærksomhed og resultatet nærmer sig undertiden det parodisk-absurde. Således fortolkes JVJ's artistiske rejsebrev fra Spanien, »Myggene« (1899) helt uacceptabelt både som en projicering af seksualdrift og som forfatterens angst for proletariatet og hans egen sociale deklassering. Med større ret kan Wivel anvende sin metode på JVJ's første romaner, *Danskere* (1896) og *Einar Elkær* (1898), der også handler om hovedpersonernes seksualangst og delvise sociale mindreværdsfølelse, og helt korrekt og præcis er hans beskrivelse af den desillusion, der opstår hos de to bondestuderter ved konfrontationen med storbyen, virkeligheden. Denne fremhævelse af ungdomsværkernes pessimistiske livssyn føres videre i en glimrende og overbevisende analyse af den permanente dødsbevidsthed, der gennemtrænger *Kongens Fald* (1900-01). Men igen føres psykoanalysen i felten, når fx. Mikkel's længsel efter lykken - den mytiske sammensmeltning af ånd og materie, jeget og omverdenen - ses som ren seksual. Den kendte hesteslagtningscene fortolkes således som et kastrationssymbol, en libido-regression, der skal føre Mikkel tilbage til et før-pubertetsstade, lede ham »prænatal ind i moderskødet« (p.45). I gennemgangen af *Hjulet* (1905), som Wivel med rette opvurderer (på bekostning af *Madama D'Ora* (1904)), ses på samme måde Lees drab på Evanston som et forsøg på at overvinde driften. At JVJ her har gjort brug af det klassiske dobbeltgænger-motiv (Lee og Evanston forstået som een person) er en inspirerende idé; betænkelig er derimod konklusionen, at selve drabet, driftsfortrængningen er udtryk for en victoriansk reaktionær ideologi.

Det gælder generelt for bogen, at Wivel er en dygtig læser. Hans mere almene, indledende værkfortolkninger er ofte fremragende, men detailanalysen og ikke mindst konklusionerne tynges af en dogmatisk snæversynethed, der ligesom spærrer for selve teksternes iboende kunstneriske kvaliteter. Dette gælder også Wivels gennemgang af de seks mytekrede, *Den lange Rejse* (1908-22), der er centreret om hovedværket *Christofer Columbus* (1921). Titelpersonen ses som en syntese af de foregående binds øvrige skikkelser. Hans sejlsads »ind i de vaginale skove, ind i den svangre Jomfru Marias livmoderlige paradís« (p. 126), for dér at genfødes, fortolkes som endnu et forgæves og desillusionerende forsøg på at sam-

mensmelte den ved ødipalbruddet splittede harmoni i et symbol, »den kvindelige helende cirkulære mandala« (p. 136) - af JVJ beskrevet i den afsluttende »Ave Stella«-myte.

Alt falder således på plads i det psykoanalytiske puslespil. Wivel kan tydeligvis sin Freud og Jung, Marx og Wilh. Reich på fingrene og forstår også at inkludere den obligate portion ideologikritik. Men når først irritationen over at se JVJ's tekster anvendt som illustrati- ons- og exemplifikationsmateriale for diverse psykologiske og politiske teoridannelser - og digteren selv karakteriseret som victoriansk (anti)helt, racist, imperialist og kapitalist - er overvundet, kan man glæde sig over en række tankevækkende og overbevisende iagt- tagelser og formuleringer ikke mindst hvad angår JVJ's panteistiske forhold til naturen og hans - på trods af alle darwinistiske proklamationer - pessimistiske livssyn. **Befriende** er ligeledes Wivels uforbeholdne kærlighedserklæring til JVJ's geniale sprogkunst. Udelt util- freds kan man kun være over den mangel på bogæstetisk sans, der præger denne hæslygt producerede bog.

Sven H. Rossel

Marianne Juhl og Bo Hakon Jørgensen: Dianas hævn - to spor i Karen Blixens for- fatterskab. Odense Universitetsforlag 1981. 269 sider.

I foråret 1981 udkom *Dianas hævn*, en nytolkning af Karen Blixens forfatterskab ud fra såvel en biografisk som en fortælleteknisk indfaldsvinkel. Den blev enstemmigt begejstret modtaget af dagspressens anmeldere og er indtil nu kommet i tre oplag. En succes med andre ord.

Bogen er medrivende skrevet, de to forfattere er eksistentielt engagerede, og de frem- sætter en række nye teser. Bogens læserheld er således fuldt forståeligt, selv om det kan undre, at især den sidste del med de fortælletekniske overvejelser, der ikke altid er lige let tilgængelige, har kunnet læses af den større offentlighed. Men det er jo bare glædeligt.

Endnu mere må det imidlertid forbavse, at bogens hovedtese, at Karen Blixens forfat- terskab ikke handler om sublimering, men om sanselighed, blankt har kunnet accepteres. Det er en drejning af hele den hidtidige forståelse af Karen Blixen. Hun skulle ikke erklære sig for drømmen, men for virkeligheden, ikke for poesien, men for sanseligheden.

»Sanselighed« skal her både forstås som erotisk sanselighed modsat ånd og som et jordisk liv med dets tilfældigheder og manglende sammenhæng: »Fortællingen blev en stedfor- træder for liv, et forhold Karen Blixen aldrig havde ønsket, fordi hun i en så stor del af sit liv, imod sin krops interesser, havde levet op til den styrende instans' krav om overblik, perspektiv og skæbne.« (...) »For sent indså hun (som Malin Nat-og-Dag), at sanselig- heden var det sande livsgrundlag, så sent at borgerlighedens normer havde sat deres uned- brydelige barrierer i hendes bevidsthed.« (262).

Det er således lige ved, at hele Karen Blixens tilværelse som forfatter skulle være en fejltagelse - ordet bruges i bogens afslutning -, og at denne indrømmelse skulle stå implicit i hendes skrifter. - Jeg tror ikke på det, og påstanden er under alle omstændigheder en diskussion værd.

Sidste del af *Dianas hævn*, der er skrevet af Bo Hakon Jørgensen, munder ud i nogle om- fattende påstande af livsanskuelsesmæssig art: livet er uden sammenhæng, at prøve at skabe en sådan vil altid komme til at virke undertrykkende på umiddelbarheden og »san-

seligheden«, og poesien har intet med livet at gøre. Den er udelukkende en artistisk leg. Vi står med andre ord over for en modernistisk kunstopfattelse.

En ejendommelig splittelse hos en mand, der er så interesseret i både sanselighed og poesi, at hævde, at disse to komponenter intet har med hinanden at gøre. Og et skred i kunstopfattelsen hos en forsker, der tidligere har været nærmere Aage Henriksen-skolen og set kunst som bærer af dybe indsigter om menneskelivet.

Imidlertid er Bo Hakon Jørgensens konklusioner forståelige set i forhold til hans udgangspunkt, inspirationen fra Aage Henriksens tænkning. Den gængse Henriksen-inspirerede opfattelse af en kunstnerisk bevidsthed hævder, at det kun er muligt at få én ting, enten kunst eller liv. Og Bo Hakon Jørgensen siger egentlig det samme. Han har bare meget tydeligere end de fleste andre Henriksen-folk besluttet sig for livet. Selv om han altså har skrevet en halv bog om kunsten.

Første halvdel af *Dianas hævn*, skrevet af Marianne Juhl, handler også om sanselighed. Og det må være omkring dette begreb de to forfattere har ment, at mødes i et fælles nysyn på Karen Blixen. Marianne Juhs tese er, at Karen Blixen ville være både Diana og Venus. Hun ville gerne udføre bedrifter som mændene, ride, skyde, bestyre en farm og skrive u dødelige fortællinger, og hun ville også gerne være en elskende og elsket kvinde. Mens Bo Hakon Jørgensen hævder, at spørgsmålet om ånd/sanselighed og poesi/virkelighed er et enten-eller, synes Marianne Juhl at mene, at der kan være tale om et både-og. Der er således også en vigtig divergens mellem forfatterne, som de vist ikke selv har erkendt, men som på ingen måde gør bogen ringere. Den inviterer tværtimod til videretænkning over problemerne.

Af Marianne Juhs fremstilling fremgår det overbevisende, at Karen Blixen ønskede, at såvel ånd som sanselighed skulle indgå i hendes daglige liv og i hendes kærlighedsforhold. Men Marianne Juhl tager ikke klart stilling til spørgsmålet om, hvorvidt dette ønske også skal anskues som en fejltagelse fra Karen Blixens side (på linje med hendes beslutning om at lade fortællingen være stedfortræder for liv) eller om fejlen er at søge i de historiske forhold, der havde formet mændene, så de ikke var i stand til at opfatte en kvinde både som Diana og Venus.

Dianas hævn er med til at markere en ny linje inden for litteraturforskningen. Den repræsenterer en drejning mod det biografiske og psykologiske, der også ses i Zeruneiths Aarestrup-disputats, *Den frigjorte* (1981) og i Klaus P. Mortensens Pontoppidan-bog, *Ironi og utopi* (1982).

Denne drejning kommer samtidig med - eller lidt senere end - en interesse hos digterne for at fremstille fortidens kunstnere på scenen. Eksempler er Enquists *Tribadernes nat* (1975) om Strindberg, *Fra regnormenes liv* (1981) af samme forfatter om fru Heiberg og H.C. Andersen og englænderen Peter Schaffers Mozart-drama *Amadeus*, der i foråret 1982 blev opført på Det kongelige Teater.

Digterne og litteraturforskerne synes at have samme hensigt. Dels at tilkende kunsten nogle af de værdier, marxismens stormløb har søgt at eliminere, dels at tegne et psykologisk portræt, der på én gang er typisk for en bestemt epoke i åndshistorien og for vor egen tid. Desuden har såvel forfatterne af kunstnerdramaerne som forskerne lyst til at undergrave gængse myter. Kraftigst sker dette naturligvis på scenen med baggrund i den kunstneriske frihed: Strindberg var ikke kvindehader, men længtes efter det kvindelige i sig selv, H.C. Andersen og fru Heiberg følte sig ikke som succesrige nationalkunstnere, men

som usikre og ulykkelige mennesker, og Mozart var ikke den elegante rokokofigur, vi kender fra billedlige fremstillinger, men latrinær og infantil.

På samme måde drejes myten en omgang hos forskerne: Aarestrup var ikke en frigjort livsnyder, han var en ensom æstetiker, Pontoppidan skulle ikke have trodset og kæmpet og bekendt sig til rationalitet, men hengivet sig til det ubevidste og irrationelle i sig selv, og Karen Blixen tog alvorligt fejl, når hun mente at se sammenhæng i menneskelivet og troede på kunsten og drømmen.

Måske skal denne stillen på hovedet af gængse måder at læse de omtalte forfatterskaber på ikke forstås som definitive udsagn, men som et oplæg til debat om de pågældende forfatterskaber, en opfordring til en genlæsning af dem og en påpegnig af sider ved dem, der ikke tidligere er blevet trukket så kraftigt frem i lyset; bagsider kunne man sige. Hvilke omkostninger var der ved disse forfatteres erklærede stillingtagen for henholdsvis livsnydelse, rationalitet og drøm?

Den ny-biografiske metode består i en forfatterskablæsning, der knytter an til visse, undertiden ganske få, elementer i forfatterens biografi. På denne måde fremkommer et psykologisk portræt, der er karakteristisk for sin samtid og relevant for nutiden. Målet er netop det hele portræt, ikke den biografiske detalje, så man kan afstå fra jagten på de mange punktvisse overensstemmelser mellem liv og værk, der har gjort den ældre biografiske skole berygtet. Her medtages kun så mange enkeltheder, som er nødvendige for at belyse de psykologiske og livsanskuelsesmæssige problemer, man ønsker at debattere. - Man kan kun hilse denne vending mod en optagethed af det indre menneske velkommen, efter at litteraturvidenskaben og den offentlige debat så længe har været ensidig optaget af den ydre verden.

Imidlertid rummer også denne nye metode - som enhver anden - sine farer. Det er iøjensfaldende, at dens anvendelse kan gøre det vanskeligt at skelne mellem en egentlig videnskabelig tolkning og en fri indlevende digtning. Dette bliver dog ikke problemet i Blixenbogen. Derimod forekommer det mig, at der finder en glidning sted mellem tolkningen af Karen Blixens liv og tolkningen af hendes værk.

Bo Hakon Jørgensen påpeger som ovenfor nævnt en konflikt mellem poesi og virkelighed, ånd og sanselighed i forfatterskabet. Dette skulle vise sig ved at stilens og kompositionens vilje til overblik, perspektiv og plan blev undermineret af noget, der kaldes »sanselighedens tematik« - det sidste skal stadig forstås som de jordiske vilkårs karakter af tilfældighed, begrænsning og binding til det kropslige, især i erotisk henseende. Det er muligt, at et sådant sammenbrud af den overordnede holdning kan fremanalyseres ved en autonom læsning med udgangspunkt i fortælleteknikken. Men *Dianas hævn* insisterer på at se liv og værk som en enhed. På at tage Karen Blixen alvorligt som et menneske, der traf et valg, og hvis liv og udsagn herom i digtningen, kan få heldig eller uheldig indflydelse på andre menneskers liv.

Der fældes en værdidom, nemlig at Karen Blixen traf det forkerte valg. Men Bo Hakon Jørgensen overser her, at hun i sit eget liv næppe havde det valg, hun atter og atter gør til genstand for fortællingen.

Selv om hun i sin ungdom skulle have besluttet sig for den jordiske kærlighed, bestående af såvel sanser som ånd, blev hun i sit liv næppe budt nogle vilkår, hvorunder dette ideal kunne realiseres, og man kan således ikke bebrejde hende, at hun ikke får begge dele med i sit liv.

Hun fik i Afrikaårene udleveret de to poler i Brors og Denys' skikkelser - den illitterære

og damenedlæggende Bror og den grammofonspillende og åndrige Denys. Der kan næppe herske tvivl om, at hun helst ville have haft begge dele, og at hun en overgang troede, at Denys levendegjorde hendes ideal, cf. brevene fra Afrika. Hvorefter hun måtte ende med at konstatere, at når hun kun kunne få én del og ikke det hele, så fandt hun, at det var en langt større oplevelse at diskutere åndelige materier og drikke årgangsvin sammen med Denys, end det var at leve ægteskabeligt sammen med Bror. Men det var et valg, hun blev tvunget ud i, ikke et hun traf frivilligt. Ligemeget hvordan hun havde forholdt sig over for Denys, var der meget lidt substans i hans forhold til hende. Der var absolut ingen plads til børneavl og bosættelse.

Når Bo Hakon Jørgensen tillægger Karen Blixen en sorg over ikke i tide at have erkendt sanseligheden som det egentlige livsgrundlag, går han ikke alene imod, hvad der måtte kunne læses ud af hendes biografi, men også mod hendes egne direkte udtalelser om, at hun, når hun var nødt til at vælge, besluttede sig for ånden, og at et kærlighedsforhold for hende tit begyndte med en åndelig betagelse, cf. Thomas Dinesens bog om hende, *Tanne* (1974): »Nåja,« sagde Tanne og lo, »men vi taler vel her om fysiske, legemlige glæder, - de nydelser, som vi får gennem erotik, er åndelige!« (99), eller: »Det som har fængslet eller betaget mig eller hvad Du vil, har været et Menneskes Personlighed, eller vore fælles Interesser af en eller anden Art, - eller ogsaa har det hele Forhold været, om jeg maa sige, som en Leg eller en Dans. Jeg har vist ikke Livnen til at tage et sexuel Forhold i sig selv med dyb Alvor.« (111).

En indvending mod hovedtesen i *Dianas hævn* ud fra vor viden om Karen Blixens liv må være relevant, eftersom hogen selv anlægger en biografisk synsvinkel, men den rummer jo også en fortælleteknisk tilgang, og det var jo muligt, at en tekstnær analyse ville afsløre nogle andre meninger i forfatterindens værk, end dem, hun praktiserede i sit liv og udtalte som privatperson. Dette mener jeg imidlertid ikke er tilfældet, og jeg skal nedenfor søge at underbygge min mening med en tolkning af »Et Familieselskab i Helsingør«.

Historien handler om familien de Coninck, der vil det ubegrænsede. I faderens skikkelse - han er storkøbmand i den florissante tid - lykkes det nogenlunde, at forene eventyret og hverdagen, men for børnene, der er født i revolutionstiden og lever deres voksne liv efter Napoleonskrigene, mislykkes det ganske. De to søstre Fanny og Eliza, der som unge er fejrede skønheder i den livlige søfartsby Helsingør, ender som gammeljomfruer og åndsheftere, værtinder ved åndfulde selskaber for biedermeiertidens intelligentsia i København inden for voldene. De har imidlertid den stolthed, at de ikke har svigtet sig selv, de har bevaret deres drømme intakt og er stadig riddere af de tusind muligheder. Det er blot virkeligheden, der ikke har svaret til drømmene, men det er virkelighedens fejl. Deres liv foregår nu helt på det indre plan.

Broderen Morten, idealet af rask ung mandighed, undgik at se de glade kaper-dage under Napoleonskrigene forvandle sig til biedermeier. Han stak simpelt hen af fra det hele i statsbankerottens år 1813 og kastede sig ud i et eventyrligt liv som søøver, plantageejer og ægtemand til ikke mindre end fem underskønne hustruer. Resultatet af alle vovestykkerne var, at han sluttelig blev hængt, og nu er han som genganger vendt tilbage for at tale med sine søstre. Lærerne må opfatte det som om, at nu skal regnskabet gøres op. Hvorledes skal vi bedømme familien de Conincks livsholdning?

Bo Hakon Jørgensen mener, at facit på regnestykket bliver en fordømmelse af disse »flyvende hollændere«, der vil det hele, men i grunden intet får. Og han henholder sig i sin tolkning til Fanny-skikkelsen, der er på nippet til at røbe nok så megen jordiskhed i den

åndfulde samtale med Sjællands biskop om det hypotetiske tilfælde, at et menneske fik tilbudt et par englevinger, i hvilken anledning Fanny pludselig ser biskoppen for sit indre blik med englevinger på ryggen og en natpote i hånden. Endvidere henholder han sig til Fannys to psykiske sammenbrud - det ene, da hun har hørt om broderens tilbagevenden, det andet, da hun faktisk træffer ham, hvor hun synes at blive klar over omkostningerne både for andre mennesker og for hende selv ved familiens liv i drømmenes rige. Det skulle være den fortrængte »sanselighed«, der i disse scener dukker op hos Fanny.

Der er ingen tvivl om, at omkostningerne tages op til debat. Familien de Conninck kan ansues som snyltere på livet og som destruktive for deres omgivelser. Morten vækker som ung beundring i Helsingør ved at se ud, som om han ikke kendte til skyld og frygt. Den frihed, sådan et menneske kommer til at udstråle, kan nok betage omgivelserne, der er hverdagsmennesker hildet i bekymringer og skyldfølelse. Men resultatet er blevet, at han nu kan se tilbage på sin mors død af sorg over ham og på sin unge bruds knuste hjerte. Og konsekvenserne for ham selv var, at følelsen af frihed til slut forvandlede sig til vægtløshed - én af Karen Blixens yndlingsmetaforer om denne mennesketype, som hun gang på gang vender tilbage til. Han »kunne ikke gaa ned og til Bunds i noget, ikke i Venskab, ikke i Frygt eller i nogen virkelig Kommers.« Man betaler, og omgivelserne betaler, hvis man vælger drømmen.

Fannys oprindelige hensigt havde nok også været at realisere drømmen, at få såvel ånd som sanselighed. Dette kan udledes af hendes fantasier om virkelig at kunne flyve - ikke bare at se ud, som om hun kan det, hvad mændene galant tilstår kvinderne - og af biskoppens angst derfor. En kvinde, der kan flyve har i virkeligheden - hvor paradoksalt det end kan lyde - for megen jordiskhed i sig, ligesom Adams første hustru Lilith, der var lavet af jord, og som straks gav sig af med både at flyve og drive forførelseskunster.

Indtil nu har jeg været nogenlunde i overensstemmelse med Bo Hakon Jørgensens tolkning af fortællingen, men herefter skiller vore opfattelser sig ud fra hinanden.

Hvad, hvis man tvinges til at vælge mellem at fastholde en urealiserbar drøm eller at gå på akkord? Det er faktisk den situation, de tre søskende har været i. Efter min mening udsiger fortællingen klart, at det ikke kan nytte noget at søge at realisere drømmen, hvis man herved blot fornedrer den. Hvad havde det reelle alternativ været for pigerne? - At én af dem havde giftet sig med den rædsomme kedsommelige biskop f.eks. Virkelighedens alternativ skildres aldrig som særlig tillokkende hos Karen Blixen. Mortens forladte brud giver køb og forvandler sig fra gylden eventyrprinsesse til en lille bleg kone, og så straffes hun oven i købet med døvhed, så hun må tilbringe sine sidste år blandt vildt udskregnede trivialiteter.

Og hvad har Morten fået ud af at styrte sig ud i realiteternes verden? Ikke spor mere end sine søstre, der intet har foretaget sig. Han har aldrig været lykkelig, og han har ikke fundet sine fem kønne hustruer interessante nok til at de kunne få lov til at betræde hans skib. Det i livet, der har haft betydning for ham, har været den delvis uerkendte og til det næstsidste øjeblik udtalte, lidenskab for søsteren Eliza og glæden over et bestemt, særligt smukt og sødygtigt skib, der var opkaldt efter hende. Det er altså i den subjektive oplevelse, ikke i den objektivt konstaterbare kendsgerning, at de sande værdier ligger.

Og Eliza får faktisk noget ud af sin hårdnakkede fornægtelse af realiteterne, nemlig bevidstheden om at have betydet noget for sin elskede broder. Morten fortæller hende, at han bad om udsættelse af sin henrettelse, fordi han med rebet om halsen ville tænke endnu et minut på *La Belle Eliza*. Og med Elizas lykkelige genkaldelse af disse ord slutter novellen. Og slutningsordene må vel have en vis vægt, når budskabet skal udlægges. Ligesom Elizas

skikkelse må have betydning som positivt frihedssymbol. Hun er født den dag, da Bastillen faldt. De nøjagtige angivelser af historiske begivenheder og epoker bør absolut indtages i en fortolkning. Endelig må der tages hensyn til, at husholderskens barndomsbekendtskab med digteren Ewald omtales: »Nedbrudt, uforstaaet, svag og elendig, skuffet i Kærlighed til Arendse, udstraalede han endnu en mageløs Livskraft, en Glans som havde fortryllet den lille Pige.« Stærkere kan det vel ikke siges at drømmene og poesien kan være mere værd end livet. - På den anden side skjules der heller ikke, hvilken snylternatur og destruktivitet denne livsholdning kan medføre. Familien de Connincks skønhed beror på en familielighed med dødningehovedet, og Eliza sidder ved Kattrines dødsleje som en heks, der iagttager virkningen af sin dødbringende gift. - Katrine er Mortens uofficielle kæreste, der på ganske real vis har elsket, lidt og er gået til grunde, mens hans søstre kun har drømt.

Karen Blixen fører i sine fortællinger en evig debat med sig selv om drømmeholdningen, om hvad den koster drømmeren og vedkommendes omgivelser og en debat om, hvorfor denne type mennesker trods alt er fascinerende. Bag alle varianterne af typen skimtes »den forholdsløse« Denys' træk, og måske Karen Blixens egne, som de tog sig ud efter katastroferne i Afrika. Det imponerende og betagende ved hende er, at hun forvandler dette basale tema til et mylder af spændende og gribende historier. Poesien er ikke hendes livs fejltagelse. Det er hendes livs sejr. Men smerten over tabet af den anden halvdel af verden mærkes ganske rigtigt også i hendes fortællinger.

Som ovenfor nævnt er medforfatteren af *Dianas hævn*, Marianne Juhl, ikke helt enig med Bo Hakon Jørgensen. Denne taler selv om mænds mærkelige blanding af bevidsthed og sanselighed. For en kvinde er det nok ikke helt så mærkelig en blanding, eller rettere sagt ikke to sfærer, der holdes adskilt, som Marianne Juhls udlægning af Blixen viser. Hun hævder, at Karen Blixen ønskede to ting på én gang: »Både at være en elsket kvinde, holdt fast af den mand, hun tilbeder, og et uafhængigt frit menneske.« (29). Hun afstår fra at besvare det påtrængende spørgsmål, om disse to ønsker vittelig er i strid med hinanden eller ej, men man mærker hendes sympati for Blixens ønsker.

Opfattelsen dokumenteres dels ud fra udvalgte fortællinger, dels ud fra brevene fra Afrika, hvor Blixen kommer os i møde som et langt mere nutidigt menneske, f.eks. hvad angår synet på kvindens samfundsmæssige stilling og på ægteskab og kærlighed, end når hun i fortællingerne hyller sig i det forrige århundredes gevandter.

De to forfatters måde at forklare denne uoverensstemmelse mellem brevene og fortællingerne på er interessant og til en vis grad overbevisende. Vi skal ikke tage forfatterinden på ordet, når hun gengiver svundne tiders æresbegreber. Hun kryber ind i disse menneskers skind og prøver at forklare deres tankegang, ikke for at forsvare noget, der ikke mere kan forsvares, men for at bringe os til at forstå, hvorfor disse mennesker ud fra deres forudsætninger måtte komme til netop disse meninger. Hun er altså ikke solidarisk med de fremførte meninger. Synspunktet er lånt fra *Daguerreotypier*, to radioforedrag holdt i januar 1951, hvor forfatterinden netop hævder at have denne holdning til de fortidige ideer, hun fremlægger.

Hvis hendes andre fortællinger også læses med disse briller, kommer historien om »Den gamle vandrende Ridder« til at handle om en mand, der ikke vil betale, hvad store oplevelser koster, idet han sender den unge prostituerede, som han har tilbragt en uforglemmelig nat med, tilbage til gaden. I hans egen forståelse handler historien om, at han respekterede et andet menneskes stolthed. Marianne Juhl mener, at han til fordel for sin egen bekvem-

melighed, kun så kønnet i kvinden og overså, at hun f.eks. også var en del af det omgivende samfund, havde nogle sociale forudsætninger, han burde have forholdt sig til.

På lignende vis - eller rettere på modsatte vis - kommer Ib i »Ib og Adelaide« til at forsynde sig mod den pige, han skulle have haft. Ved at holde sig til nogle forældede æresbegreber redder han ikke, hvad han selv tror, meningen og sammenhængen i tilværelsen. Han ødelægger sin egen og hendes livslykke ved at afvise kønnet i hende. Mændene i begge de her nævnte fortællinger er ude af stand til at opfatte kvinden som et helt væsen.

De to forfattere har været enige om at ville afmystificere Karen Blixen. Hun fortæller ikke først og fremmest om fortidens mennesker og eksotiske og fornemme miljøer; hun fortæller om sig selv og os andre, er én af tsererne. Men mon ikke forfatterne i deres iver efter at overvinde den barriere mange mennesker har mod Karen Blixen, idet de betragter hende som fortidig og reaktionær, er kommet lidt vel langt til den anden side, når de understreger hendes placering i virkelighedens verden?

Hendes valg af fortidens miljøer er ikke blot et skalkeskjul for at kunne drøfte egne problemer. Man kommer ikke uden om, at der hos hende findes en virkelig fascination af disse miljøer. Forholdet svarer til det hun har til de vægtløse drømmere. Hun er betaget af dem, samtidig med hun udleverer dem.

Hvad vil hun så med disse miljøer og mennesker? Ja, for det første var det jo en herlig spas at lancere dem i 30'ernes fornufts- og realitetsbetonede verden, hvor andre forfattere skrev sociale romaner. De kan ses som et udtryk for hendes trang til at få det hele med. Også det irrationelle og det festlige og overdådige i en verden, der hævdede at fornuft og materialitet var nok. Desuden fandt hun et sprog i disse fortidige miljøer, der kunne beskrive det, der ikke er af denne verden, det, der ikke kan måles og vejes.

Det er lykkedes Marianne Juhl og Bo Hakon Jørgensen at skrive en interessevækkende og debatskabende bog om Karen Blixen. Og det er lykkedes dem, at overbevise offentligheden om, at hun er nutidig, hvad jeg er ganske enig med dem i. Men de får mig aldrig til at tro på, at forfatterskabet dybest set handler om, at én fugl i hånden er bedre end ti på taget, eller at Karen Blixen i sin alderdom angrede sine krav om idealitet og regnede forfatterskabet for en sørgelig erstatning for liv. Forfatterskabet handler om drømmen om at forene det himmelske og jordiske, om både at kunne udfolde sig og hengive sig, om at kunne realisere alle sine muligheder. At hun ikke svigtede den drøm, selv om hun ikke så den virkeliggjort, er hendes ord til Thorkild Bjørnvig udtryk for: »Selve Længslen er et Pant paa, at det vi længes efter er til!« (*Pagten* (1974), p. 38). Hun kunne også have gjort den svenske digter Frödings ord til sine:

Den drömmen, som aldrig besannats,
som dröm var den vacker att få,
för den, som ur Eden förbannats,
är Eden ett Eden ändå.

Lise Præstgaard Andersen

Johan Fjord Jensen: *Efter guldalderkonstruktionens sammenbrud. Bind I-III. Modtryk, Århus 1981.*

Tilbage i 60'erne udsendte Johan Fjord Jensen tre hver på sin vis bemærkelsesværdige bøger: *Turgenjev i dansk åndsliv* (1961), *Den ny kritik* (1962) og *Homo Manipulatus. Essays omkring Radikalismen* (1966). *Efter guldalderkonstruktionens sammenbrud* (EGS) er et trebinds udvalg af Fjords artikler, som daterer sig omtrent fra han lagde hånden på sin sidste bog og fortsætter ind over de tidlige 70'ere, hvor han skrev kollektivaftalinger med sine studenter i Århus, frem til i dag, hvor det meste af udvalgets sidste bind ser trykken for første gang.

Det mest bemærkelsesværdige i denne forbindelse har været kritikken modtagelse. Den har været mere blandet end man kunne vente sig, hvad der tydeligvis har at gøre med den radikaliserende forfatteren har gennemgået og ladet skinne igennem sit artikeludvalg. Betegnende i så henseende er den lidt skræmmende titel, men også det forhold at aldrig så snart har Fjord fået sine forskningsbidrag skilt ud fra deres sammenhæng - som nu sammenhængen med et kollektivprojekt - for derved at kunne tegne sin egen profil, før hans arbejder vækker endnu bredere opmærksomhed og på ny bliver rangeret på plads i andre(s) sammenhænge. To eksempler kan belyse hvor blandet en modtagelse kritikken har givet EGS; samtidig kan de tjene som orienteringspunkter for et forsøg på at give en tredje og mere balanceret bedømmelse.

I *Allt om Bøger* nr. 2/1982 orienterer Lars Lönnroth sit svenske hjemmepublikum om EGS ved at se på udviklingen i Fjords forfatterskab, dets indre sammenhæng. Ved at bagatellisere udvalgets sidste bind og henvise til helt andre tekster end der står i de øvrige, og ved at mane en politisk ensidighed frem i udvalgsprincippet, som ikke er der, og i øvrigt se bort fra en del anderledes væsentligt, lykkes det for Lönnroth at få Fjord til at fremstå med en hjemfalden Vilhelm Andersen godt gemt under barrikaderadikalisters vindjakke. »En rebell hittar tillbaka till traditionen«, kalder han flot sin recension.

I stik modsætning til Lönnroth går Per Ørngaard i sin anmeldelse i *Kritik* nr. 59/1982 hovedsagelig ind på EGS III, medens den indre sammenhæng mellem bind I, II og III lades næsten uberørt. Tilsvarende bliver Ørngaards konklusion en anden, mindre nonchalant. Også han finder radikalismen hos Fjord problematisk, men ikke fordi den i grunden skulle være stueren, derimod fordi dens hang til barrikaderne - når galt endelig skal være - burde forpligte den til at udfolde sig på egne betingelser og ikke ensidigt i kritikken af det såkaldte tredje standpunkt og Villy Sørensen & co.s oprør fra midten.

For mig at se vil en læsning af trebindsudvalget for sammenhængens skyld være den mest givende. Lönnroth anslår den journalistisk, men den må gennemføres med Per Ørngaards alvor for at stille interessanter problemer på spidsen end Ørngaards egen koncentration om bind III formår. Diskussionen i dette bind hører på den anden side oplagt hjemme inden for den beskæftigelse med humanismens tradition som gennemsyrrer hele udvalget og som direkte har udløst Fjords formuleringsbehov i et flertal af de artikler som Ørngaard nu må kommentere løst og hver for sig til sidst i sin anmeldelse.

Det følgende bliver da i grunden et forsøg på at behandle EGS i Fjords egen ånd: at kræve hans tekster til regnskab for en indre sammenhæng med hinanden som de ikke umiddelbart afslører og således sidebelyse den *proces* i hans udvalg som han selv motiverer det med og spejlt har skrevet om Villy Sørensen for at udfolde; at karakterisere hans arbejder i lyset af de skjulte alternativer de rummer, sådan som han selv karakteriserer tekster i sin tekstanalyse; og som samlet resultat at udskille de *interesser* som han langs ad vejen

udviser, også inden han åbenlyst begynder at tale interessernes sag i sit opgør med korporativismens forskellige interessefortrængninger.

De tre bind hedder henholdsvis Nykritik, Mytekritik og Kritik af det tredje standpunkt, og i udvalgets forord kan man læse forlagsredaktionens version af den udvikling titlerne antyder. Denne officielle udlægning er ikke hævet over diskussion. Det særligt diskutabile er ikke om den pågældende udvikling forekommer, men arten af dens forløb. Af forordet må man få det indtryk at hvert bind standser foran en vis grænse som det følgende bind derpå overskrider; forløbet kommer til at minde om en tretrinsraket hvor hvert led kun tjener til at bringe det følgende i bane. Noget er der måske om snakken, men det er da det virkeligt kritisable. Der savnes en dialektisk tilbagekobling mellem de senere bind og de tidligere, og det bør man ikke gøre en dyd af men påpege, så det bliver klart at de stadige videreformuleringer måske nok lægger nyt land under plov, men til gengæld forsømmer at opdyrke og vedligeholde forbindelsen med et frugtbart bagland.

Det første bind har i lidt gammeldags forstand sit tyngdepunkt i det *faglige*, omend i et opbrud fra ældre faglige positioner og en ajourføring af nye eller *nykritiske*. Først i bind II overskrides faggrænserne tilsyneladende metodisk så klart at det faglige tyngdepunkt kan forskydes til det universitets- eller fagpolitiske, som helt behersker de sidste to artikler. Den lange vej til dette mål er bindets *ideologikritiske* analyser af triviallitteratur, delvis taget ud af bøgerne om Søndags-BT og Tegneserier og her forsøgt strammet noget til en samlet teori om massekommunikationens myter og bevidsthedsformer. I det tredje bind er endelig tyngdepunktet blevet videreforskuet til det *politiske*. Igen med afsæt i overvejelser af faglig og fagpolitisk karakter (litteraturhistorieskrivningen respektive universitetshumanismen), men med mærkbart sigte mod en *kritik i videste forstand*.

Det ville være unfair at påstå at Fjord bevidst og systematisk er ude på at brænde sine broer og bare søger at komme videre. Han har næppe offentliggjort dette udvalg blot for at demonstrere hvordan hans nye artikler overflødiggør hans ældre. Hvad han siger om historisk bevidsthed i almindelighed (III 52f.) må vel også gælde for hans egen: at den foreligger i et samspil mellem det oplagt historisk begrænsede og så det der senere synes at pege ud over de selvsamme grænser. Det er ikke glasklart hvordan den historiske bevidsthed bliver til i dette samspil mellem fortid og nutid, og forordets velmenende ord om at afkaste historien og dog tage den alvorligt (I 8-9) bærer for tydeligt præg af tungetale til at bidrage med en afklaring. Men at traditions- og historiebevidsthed bliver et yderst centralt anliggende i løbet af Fjords forfatterskab er hævet over al tvivl.

Akkurat derfor er det lidt skuffende at dets udviklingsforløb har sin styrke såvel som sin begrænsning i at ældre problemstillinger kun i begrænset omfang suges op til videre forarbejdning i nye (når de dog så hyppigt suges op). Symptomatisk er her den store ny-skrevne afhandling om Villy Sørensen. Når Fjord skal beskrive sin forfatterproces, gør han det ikke ved at lægge sit gamle artikelmateriale under lup for at styre erkendelsesprocessen ind mod dettes centre i et forsøg på at komme videre herfra; nej, han skriver videre på nyt materiale i en tiltro til at grundlaget op til skrivende stund er solidt nok at skrive videre på (cf. III 56). Følgen bliver den at det tekstanalytiske greb om emnet bliver både for løst og for fast. De filosofiske tekster vies opmærksomhed til overmål, de fiktive til undermål og interaktionen mellem teksttyperne næsten kun den opmærksomhed Villy Sørensen selv har udvist. Digterens - eller filosofens? - *standpunkttagen* bliver analysens brændpunkt, og de politiske konsekvenser af denne - »tredje« - standpunkttagen bliver målpunkter for hele afhandlingen.

Jeg må give Per Øhrgaard ret i at Fjords systembetragtninger og interesse for struktu-

rer og mønstre, som ofte er lærerige at følge, her fremtvinger konklusioner som omhyggelige observationer af æstetiske forløb, tvetydigheder, ironi etc. næppe ville give belæg for. Heller ikke jeg kan indse at systemet i den grad går forud for forløbet, filosofien forud for kunsten. Fjord har læst Sørensen med en facitliste i hånden (og at Sørensen selv har bidraget til listen gør ikke læsede måden mere betryggende). Til forskel fra hvad Øhrgaard vist mener, er det imidlertid min opfattelse at mange af de problemer som Fjords kritik efterhånden løber ind i, findes antydningvist foregrebet på tekstanalytisk niveau i hans tidligere forfatterskab. Han havde derfor været tjent med at kigge sig selv noget bedre i kortene før sit næste udspil end han faktisk har gjort.

Dette gælder ikke kun hvor han spiller med eller mod Villy Sørensen. Jeg vil gå så vidt som til at hævde at flere spændende problemer ville være opstået og flere mindre spændende forsvundet, hvis den strategi havde været fulgt generelt. Til den første slags måtte man regne spørgsmålet om socialismens mulige overlegenhed over det tredje standpunkt. Men Fjord får så godt som ikke argumenteret for socialismen i sit skråsikre votum på EGS' sidste side. Når eksempelvis socialismens realisationsproblemer praktisk taget ikke gives plads i sammenhængen, men kun indrømmes i en vag parentes en snes sider tidligere (III 179), bliver præsentationen af det socialistiske alternativ så forenklet at interessen for den fordufter. Den afsluttende marxistiske bemærkning om ideen der blamerer sig hvis den ikke er forankret i en interesse, lad være en ganske almen interesse, er ærligt talt for letkøbt at anvende på Oprør fra midten og således ikke særlig god at få forstand af. Oprøret har ikke negligeret interessekampen med sin appel til den gode vilje.

Samtidig er der så en del tankevækkende formuleringer af interessekonflikter i den lidt ældre del af Fjords artikler, som godt kunne fortjene et gensyn i denne sammenhæng, men som ikke ydes opmærksomhed efter fortjeneste. I et par artikler sidst i bind I er Fjord fx. inde på studentoprørets videnskabskritik og på at dennes binding til socialismen ikke kan være forpligtende på længere sigt; det ville være at gå en ny dogmatik i møde. Kritik af denne art kan i det hele taget ikke være forpligtet på et bestemt stofligt indhold, den må defineres ved form. Det kritiske universitet har derfor samme berettigelse i et socialistisk samfund som i et borgerligt: som en art refugium for alternativt tænkning og på kritisk afstand til samfundet selv - eller som en institutionel tjener for den permanente revolution og kritisk vendt mod gårdsdagens tanker selv i institutionens eget regi (cf. I 162-63).

Når Fjord til sidst i bind III afslutter sit opgør med det tredje standpunkt med at tale sig varm for en socialisme der foruden at være ikke-totalitær skal kunne støtte aftotaliseringen af socialismen i øst, må det vel nødvendigvis være en socialisme med plads til institutioner som det kritiske universitet han har for øje. Men så kan jeg ikke begribe hvorfor han absolut må holde sig midteroprøret fra livet. Skulle det da være en mindre håndgribelig interesse at ville aftotalisere kapitalismen i vest, hvor vi dog befinder os? Den interesse kan man nemlig ikke frakende midteroprøret, lige så lidt som man kan frakende dets oprørstradition og institutionstanker en række lighedspunkter med Fjords kritiske universitet. Vil man grave kløfter kan man sagtens finde oprøret interessensky og sig selv rigtigt materielt interesseret. Men man kan også tale om interesser der peger i to forskellige retninger men i grunden er forbundne.

Ganske som samfundet for ikke at forvirre af selvopholdelsesdrift behøver en institution for alternativt tænkning inden for sine rammer, så har forskerne på en sådan institution behov for et værdigrundlag uden for deres videnskabs interne værdisystem; ellers kan deres selvopholdelse blive et problem og en farlig tilpasningsevne gå dem i blodet, så en ubevidst

grænsebevidsthed i sidste instans bygges *ind* i systemet. Fjord har beskrevet denne problemstilling i den sidste artikel i EGS I, men ikke benyttet beskrivelsen senere, eksempelvis til at modificere kontroversen med Oprør fra midten. Dertil er den ellers egnet, for hvad både Villy Sørensen & co. og han taler om er at ingen interesse, videnskabens eller samfundets, kan opretholde sig selv på frugtbar vis. Skal indavl undgås kan hverken det ene eller det andet sæt værdier gøre det ud for værdiernes konfrontation med hinanden i en dialektisk forståelse.

Nu har disse betragtninger ganske vist direkte affinitet til universitets- og samfundsdebat-ten og ikke til den mere politiske kritik som Fjord lancerer i EGS III. Derfor er det muligt at han vil finde dem utidigt anbragt som kritik af hans seneste standpunkt. Skulle det være sådan at det interessefællesskab med Villy Sørensen og hans midteroprør som jeg mener at kunne lede frem af Fjords tidlige skrifter, har fortonet sig i den politiske mellemtid, bekræfter forholdet imidlertid kun mit hovedindtryk: at Fjord har forsømt at ajourføre sine positioner i bind III med en masse meningsgivende optakter i bind I. Jeg skal nu prøve lidt mere systematisk at bringe en sådan ajourføring på bane.

En række titler i EGS's første del er genoptryk af artikler med den fælles undertitel »Problemer og analyser« som Fjord hovedsagelig publicerede i 60erne - mest i Kritik - og som dengang bidrog til en skærpet bevidsthed om tekstlæsningens metode og perspektiver. Læst i sammenhæng, let reviderede og nu læst ind i en senere sammenhæng, rejser artiklerne andre problemer end de selv løser og kalder på nye analyser. I den første artikel, »Tekst og helhed«, driver Fjord udtrykkeligt gestaltpsykologi på litteraturen ved at gå i brechen for en stilholdningsanalyse og ved at hævde at jo mere æstetisk den analyserede kunstneriske helhed er, jo mere integrerede dens indholds- og udtryksplan er i hinanden, desto fuldere en tolkning vil bestemmelsen af stilholdningen give teksten. Tolkingsarbejdets kodeord bliver introspektion, som består i at fortolkerens egen helhedsoplevelse af teksten justeres med iagttagelser af dennes detaljer. Til helhedsindtrykket svarer detaljekarakteristikker, og med en intersubjektiv kontrol på denne sammenhæng, skulle tolkningen dermed være videnskabeligt i havn.

Dette kommer næppe bag på nogen i dag, men spørgsmålet er om det ikke burde. For hvor er den æstetiske spænding som gør bestemmelsen af stilholdningen meningsfuld nærmere bestemt lokaliseret? Mellem indholds- og udtryksplan, nuvel, men ifølge den næste artikel, »Af en pindehuggers bekendelser«, også mellem digtets ydre og indre mening, hvor tilmed den indre mening hævdes at fremkomme som en spænding - mellem holdningsmuligheder - som den ydre savner. Vi må her befinde os på et meget indre lag i stilholdningen, vistnok dér hvor digtets egenart eller inklusivitet har hjemme. Problemet med disse begreber er at de ikke står skarpt markeret over for hinanden - før man anskuer dem under ét vis-à-vis en helt anden opfattelse af hvad digtning er, som fx. Jørgen Elbeks. Hvor Fjord ser det digteriske manifesteret inden for digtet, som en dialektik mellem holdningsmuligheder, er Elbeks værkforståelse principielt subjektiv og hans objektivitetsforpligtelse henlagt til virkeligheden uden for værket, den såkaldte objektivt eksisterende omverden. Lad os forfølge denne modsætning et skridt videre, til Fjords andet opgør med Elbek, i artiklen »Om Nihilismen«.

Her gør han gældende at Elbeks omverdensbevidsthed er en bevidst eftergivenhed over for samfundets behov, en eksistentiel teknokratisme. Medens der omkring det menneskelige før hen lå en ring af umistelige værdier som ikke kunne krænkes uden at det vakte til oprør, så anses nuiddens teknologiske krænkelser for så uundgåelige at oprøret resignerer på forhånd. Man lader det menneskelige centrum forflygtiges uden sværdslag. Når en eksistentia-

list som Elbek kan omfattes af denne karakteristik, er det fordi han ikke vil se menneskets frihed befamlet af anmassende menneskelighed, og fordi han i samfundet finder en række objektive, reelle behov som ikke fører den slags krav med sig når de én gang er opfyldt. Hvad Elbek imidlertid ikke ser, er at de objektive samfunds kræfter kan være mere anmassende end den mest anmassende menneskelighed, eftersom de kan føre sig frem med uundgæelighedens lammende autoritet. Af den grund får man aldrig samfundets behov opfyldt, kommer aldrig ud over dem eller ud af stedet, men forvitrer i indavl, som vi tidligere var inde på.

Hvad forløbet her viser er da at de positioner og institutioner som Fjord i sit ideologikritiske og marxistiske forfatterskab finder eneresistente over for samfundets dehumanisering (et kritisk universitet, historiebevindte humaniora, et marxistisk tredje standpunkt), allerede havde deres klare fortilfælde i hans nykritiske forestillinger om tekstens art og tekstlæsnings funktion (medens eksempelvis Elbek ville finde dehumanisering i fuldt flor de selv-samme steder og samfundet det objektive resistensområde herimod!). Men netop fordi der kan anes en forbindelseslinie fra noget så inklusivt, om ikke introvert, som et sammenstød af meningshelheder i en tekst, til noget så ekstrovert, om ikke eksklusivt, som samfundskritik, politiske valg og i sidste instans deltagelse i klassekampen, er det beklageligt at de logiske overgange på denne linie ikke er reflekteret igennem. At de ikke var det under artiklernes tilblivelsesproces er forståeligt nok, men at de ikke har fået chance for at blive det under en reversibel editionsproces - fx. i den nyskrevne del af bind III - er noget mindre forståeligt. Lad mig skærpe problemstillingen med at betragte et andet forløb i EGS, delvis forbundet med det her beskrevne.

Hvad vi lige har set antydet kunne betegnes som en række værdineutrale foreteelser i Fjords forestillingsverden som synes at få korrelat i stærkt værdiladede foreteelser efterhånden som det kritiske perspektiv forskydes fra tekstanalyse til statsfilosofi. Inklusivitet var en sådan foreteelse, men hvordan værdiladningen af den går til og hvor problematisk resultatet bliver, bliver først rigtigt klart når man betragter artiklen om »Det litterære værdiproblem«, hvori Fjord sondrer mellem en teksts almenværdi, som gælder i tekstens historiske situation, og litterære værdi, som er en frigørelse fra almenværdien. Frigørelsen beror på en holdningskompleksitet, der i sin tur kan karakteriseres på flere måder: *enten* som en formbehersket spænding mellem flere holdninger, fx. en holdning fremsat med indbygget dementi eller tvivl, *eller* - på nykritisk - som en holdningens mangfoldighed spændt ud mod en holdningens enhed. Man vil genkende den digteriske inklusivitet i denne beskrivelse, men typisk nok ikke som begrebet oprindelig blev anvendt, om en spænding mellem meningslag (eller inden for digtets indre meningslag), derimod tillagt en værdi, tilmed en frigørende værdi.

Bortset fra den begrebsforvirring der let følger med en sådan betydningsudvidelse, opstår spørgsmålet hvorhen værdidannelsen fører os. I det mindste for en overfladisk betragtning går den tillagte litterære værdi fortræffeligt i spænd med de positioner og institutionsdannelser der lod sig påvise mellem Fjords tekst- og samfundsopfattelse under konfrontationen med Elbek. Er der ligefrem tale om valgslægtskaber? Og er det af tilsvarende betydning når almenværdien, som et kendetegn på enten holdningsentydige eller holdningssplittede litterære værker, leder tanken hen på et atomiseret værdisystem som det der favoriseres i det korporative, interesse- og spændingsopløsende samfund? Har med andre ord den diskussion der føres i sidste del af EGS omkring Villy Sørensens forfatterskab som en protest mod det moderne kriseramfund men også en formidler af dets konflikter, har den sit tekstanalytiske korrelat i udvalgets første del? I så fald havde diskussionen ikke behøvet at dreje sig

om Sørensens filosofiske præmisser eller udekværker eller efterrationaliseringer, som den overvejende gør hos Fjord.

Vi kunne tilmed spørge hvordan almen og litterær værdi i teksterne forholder sig til tekstlæsningens to hovedprocedurer, tolkningen og karakteristikken. I artiklen »At karakterisere« har tolkningen retning mod de kræfter i teksten der lukker om den og følgelig en tendens til at binde forestillingskraften, medens karakteristikken tenderer mod at åbne teksten og frigøre forestillingskraften. De to sæt kræfter må inden for analysen balanceres på den måde at det holdningsbestemmende, tolkningen, må bringes i forhold til det der også kunne have stået, det som karakteriserer teksten. Som det er komplementaritet der kendetegner det indbyrdes forhold mellem de to analysedimensioner, er det på baggrund af kommutationsprøver at den karakteristiske dimension lader sig udskille af det bogstaveligt udtrykte. Betyder det imidlertid ikke at som den helt autonome digtning (som Fjord faktisk regner med), dvs. den litterært værdifulde, hvori alt har sin unikke plads, bliver svær at karakterisere (cf. I 118), således bliver den kun alment værdifulde, hvori ingenting er uerstatteligt, svær at tolke? De to analysegreb virker med andre ord tildannet efter to ekstreme teksttyper; men mere end det - de virker tildannet efter to teksttyper med to forskellige værditilknytninger.

Det vil man kunne se endnu tydeligere af den måde teksterne artikulerer deres værdier på (for så vidt en analyse kan siges at være skikket til at fremkalde en artikulation som den selv er beslægtet med), hvilket bl.a. naboartiklen »Forsøg til en fortolkningslære« handler om. Titlen er valgt med føje, eftersom vi her kan følge en systematisk bestræbelse for at få sat den litterære bevidsthedsdannelse og målet for den litterære analyse nogenlunde på plads. Det drejer sig stadig om litterær gestaltpsykologi, heri er intet nyt; men fortolkningsprocessen, der hidtil har været et spørgsmål om introspektion slet og ret, bliver lagt under lup og afslører herunder at den besidder en særlig kompleksitet. Fortolkningen bør ikke kun, sådan som især semantikere er gået ud fra, rumme forståelse for tekstens tegnfunktion, men også for dens adfærd, ja ende med en samlet forståelse af de to funktioner.

Med tegnfunktionen menes budskabet, forfatterviljens udtryk, medens adfærden skal forstås som tekstens underløb, den del man ikke kan begribe solidarisk men kun ved at kigge forfatteren i kortene. Fjord taler også om et spil mellem digtets højere værdier, det digtet vil, og så dets højeste, det som digtet dybest set forholder sig til (I 146). Men er vi ikke hermed tilbage hvor vi kom fra? I ekstreme tilfælde hvor et værk har ubetinget litterær værdi, er inklusivt eller »autonomt«, bliver selv dets adfærd bevidst, og værket må udsættes for en tolkning (cf. I 148). Og hvor værket kun har almenværdi, er diskursivt eller »virkelighedsnært«, bliver kun dets budskab bevidst, og værket må udsættes for en karakteristik. Endelig i mindre ekstreme tilfælde, hvor budskab og adfærd mødes, er vi tilbage i det gamle komplementaritetsforhold mellem tolkning og karakteristik når vi sigter mod en udtømmende analyse. Forfinelsen af selve fortolkningsbegrebet ses således ikke at forrykke de grundlæggende tekstanalytiske forhold.

Jeg finder altså bekræftet at der i »Forsøg til en fortolkningslære« foretages en begrebsdannelse som kan synes påkrævet for at føre analysearbejdet videre, og som måske også rent praktisk har skærpet analytikerens opmærksomhed i den pågældende artikel, men som ikke principielt fører ud over arbejdet oprindelige betydningsramme. Det er aliid betænkeligt at hyldes i forestillingen at man er kommet vidt omkring hvis man stort set ikke har rørt sig ud af stedet, men det bliver særlig betænkeligt i et tilfælde som EGS, hvor analysen - i sidste bind af handling om det tredje standpunkt - faktisk *føres* et godt stykke videre. Igen kan Fjord og hans tro forlæggere så svare at det hermed netop er bevist at bind I er et afsluttet

stade og at videreførelset i bind II og III har andre næringskilder, og igen vil jeg svare tilbage at så godt er videreførelset heller ikke forløbet at det ikke havde været umagen værd at videreudvikle de næringskilder der allerede forelå. Fjords begrebsapparat har den humanistiske fordel at det er ganske rummeligt, så det praktisk tillempet giver gode resultater et godt stykke vej, men den ulempe at når resultaterne idelig bygges ud, så er rummeligheden for stor og begreberne for vage til at man kan afgøre om udbygningen består af en ombygning eller en tilbygning eller begge dele. Fjord bekender ligefrem selv et sted, i en note til I 132, at han bruger sit fortolkningsbegreb forskelligt efter omstændighederne, men uden at sige hvori forskellen består.

Nærmere er det svært at komme de prekære overgange i Fjords udvikling. Det skulle da lige være i den sidste »Problemer og analyser« artikel han har skrevet, den om triviallitteratur og ideologikritik, der er ene om at stå uden for bind I og her - i bind II - er sat som bindeled mellem Fjords bidrag til ugebladsanalysen i Søndags-BT bogen og tegneserieanalysen i den følgende kollektivbog. Jeg nævner denne artikel fordi den temmelig klart viser at hvor Fjord bygger holdbart bygger han til, ikke om, og det forsigtigt. Det hedder om triviallitteraturen, som han ser den, at den i modsætning til finlitteraturen bekræfter grænser. I det stationære samfund gik der ingen grænser som sådan lod sig enten overskride eller bekræfte - i folkedigtningen møder vi dem ikke - men i det moderne samfund gør der, skønt det netop er hvad triviallitteraturen prøver på at benægte. Denne litteratur forfalder med andre ord, men dens forfalskning af sit eget historiske grundlag er samtidig hvad den afslører, hvis man studerer den ideologikritisk!

Og hvordan gør man det - om ikke ved at skelne mellem dens budskab og dens adfærd. Eller ved at sætte dens idealer i forhold til dens underliggende interesser, analysere den på dens egne præmisser i lyset af andre præmisser, tolke den i lyset af en karakteristik, se dens udsagn i dialektisk spil med det den fortier, eller dens positive logik i lyset af dens negative. Et helt arsenal af formuleringer fra bind I lader sig køre i stilling - og Fjord er ikke selv den der holder dem tilbage (cf. II 56-57). Diskursen har sågar bevaret sine faldgruber. Ikke på grund af gentagelserne, men fordi de varieres og skrider frem som de gør, som når budskab kommer til at svare til (bevidste) idealer, medens ideer refererer til interesser og ubevidsthed.

Nuvel, det som udmærker triviallitteraturens forhold mellem virkelighedsgrundlag og fortolkning er dens overraskende problemorientering. Ikke sådan at forstå at den får tilværelsen til at fremstå som problematisk, men sådan at den får vores individuelle måde at leve vore liv på til at gøre det. Teksternes bevægelse fra problemerne (÷) til problemløsningerne (+) bekræfter problemernes præmisser (+). Ja, viljen til at bestyrke disse præmisser synes faktisk større end viljen til at skænke dem en løsning.

Dette er hvad artiklens to novellanalyser kommer frem - eller tilbage - til, men det er på begge sider af artiklen også hvad dens forfatters bidrag til de to kollektivprojekter kalder frem som mytisk-ideologisk struktur igen og igen. Omtrent identiske gentagelser af forholdet kan opsøges i bind II 61, 64, 68, 69, 70, 191, 197. Blot som eksempel skal anføres hvordan mekanikken virker i de mest moderne tegneserier, de såkaldte superserier. Her er hele serie-kapitalismens ekspansivitet gået så vidt, at de sociale systemer trues på livet af ekspansiviteten selv. Superskikkelsen må træde til og hjælpe, hvorved de kræfter der truer samfundet igen påkaldes til dets forsvar. Civilisationen i al sin potens leverer forsvarsberedskabet, som den før leverede den angst der skabte behovet for et forsvar. Ekspansionen munder efterhånden ud i et stationært forsvar for lov og orden. Og sådan går det generelt til når myten medierer og ideologiserer. Naturen mytologiseres op til en slags sam-

fundstilvendt form, så menneskene kan få udløb for deres naturtrang samtidig med at deres udløb kanaliseres ind i samfundet i stedet for bort fra det. Eller så friheden kan udfoldes for at beskytte verden mod frihedens trussel. Den slags skoleeksempler på »repressiv tolerance« bliver det mere håndgribelige udbytte af Fjords ambitiøse mytekritik i EGS II. Det store anlæg producerer ganske overkommelige repetitions- og udfoldelsesmønstre.

Det er heller ikke svært at komme videre herfra til den kritiske analyse af det tredje standpunkt i EGS III. Da den borgerlige orden fx. begynder at indebære en frihed som anfægter selve denne orden (cf. III 155f.), indtræder som en anden supermand *guldalderkonstruktionen* og fastlægger en grænsebevidsthed der forener frihed og restriktion, privat og alment, natur og kultur, folk og dannelse. Konstruktionen kunne ikke være *tegnet* bedre! Og da den omsider bryder sammen og interessekampen igen truer med at tage overhånd, er den klassiske korporativisme klar fra tegnebordet til at befri samfundet for denne totalitære liberalisme - med hjælp af den totale stat! Da i sin tur denne kost begynder at smage for meget af fascisme, sætter realkorporativismen teknologien og dens nødvendighed i stedet for det klassiske fører-princip (thi som tidligere sagt: mod den teknologiske nødvendighed gør selv eksistentialister ikke oprør); fællesskab bliver den korporative erstatning for lighed. Med fremvæksten af de nye mellemlag bliver der ligefrem basis for sådanne tanker, dels folk der er skolet i at tænke dem, dels folk der har behov for at få dem tænkt. Vi er fremme ved Villy Sørensen og Oprør fra midten. Punktum kan sættes med Fjords egen ideologibevidste afdækning af den interessekamp som han anklager Sørensen og oprøret for at fortrænge.

Men dermed kan der også sættes punktum for den foregående kritik af Fjords kritik - specielt hans kritik af det tredje standpunkt. Det er en kritik - Fjords - som er for omfattende til at blive konkluderet så enkelt som den bliver. Den ideologiske faseforskydning, op igennem det tredje standpunkt, er der kun gjort overbevisende rede for til et vist punkt. Det punkt er hvor man mærker forskydningen sigte mod at blamere Villy Sørensen som idealist. Den del af bind III som bærer ved til dette bål påmindelse for meget om bind II og for lidt om bind I eller for meget om ideologikritisk spekulation og for lidt om tekstanalytisk interesse.

At turen gennem bind II og især bind III er gået hurtigt, med tanke på den lange dvælen ved bind I, skyldes således ingen tilfældighed. Mytekritikken har jeg gjort så lidt ud af fordi jeg synes at Fjord har gjort for meget ud af den. Den er spændende i og for sig, men dens kerne ligger bedre i frø i bind I og meget af den dristige spekulation som garnerer de empiriske resultater har nu kun historisk interesse. Når jeg kun har givet indtryk af Fjords kyndige universitetskritik i sammenhæng med hans tekst- og samfundskritik, er det fordi jeg har behandlet den både separat og i anden sammenhæng i Svensklærerforeningens årsskrift (SLÅ) 1982 - med særlig vægt på hans tanker om basisuddannelser, tværfag og forskellige humanistiske grundformer. Hans kapitler om Villy Sørensen vender jeg tilbage til, sammen med Jørgen Bønde Jensens afhandling, under en omtale af Per Øhrgaards Sørensen-afsnit i nyudgaven af Danske digtere i det 20. århundrede til brug for det svenske Samlærens næste årgang. Endelig har jeg sparet på en del kritik af Fjord som samme Øhrgaard har givet mæle i sin anmeldelse i Kritik og som jeg helt kan tilslutte mig. Dette leder mig tilbage til begyndelsen af nærværende anmeldelse hvor jeg antydede en placering af min stillingtagen til EGS i det blandede kor af kritikere som hidtil har reageret på udvalget. En præcisering af denne position kan være beføjet her til slut.

Det er, som Lars Lönnroth viste, sammenhængen i Fjords virksomhed der giver den sin styrke - og sin begrænsning (i EGS' forord siger man noget lignende men mener noget helt andet med det man siger). Men det er, som Øhrgaard var inde på, i fortætningspunkter under sammenhængsdannelsen at denne styrke træder frem. En række konsekvensrige, men af Fjord noget forsømte, punkter er her draget frem, til gengæld for konsekvenserne, som Øhrgaard naglede. Denne tilbagekobling er for min del ikke foretaget for at vise at Fjord er faldet af på den, eller tilbage på den (som Lönnroth påstod), men for at vise at han ikke er faldet tilstrækkelig omsorgsfuldt frem. Dette skyldes ikke altid, som Øhrgaard hævdede, at denne historiefortolker er mere systemtænkter end forløbsbevidst. Netop forløbet er det interessante og problematiske hos Fjord. Med hans egen sprogbrug kan man sige at det er som om budskabet eller interessen for budskaber er løbet fra adfærden eller instinktet for tekstlæsning.

Denne i sig selv blandede kritik, blandet ind mellem andres kritiske røster, kan også udtrykkes mere vurderende. For både Lönnroth og Øhrgaard var Fjords radikalisme en anstødssten. Begge konstaterede at den ikke var hvad den burde være, men hvor Lönnroth mente at kunne spore et tilbagefald fra den som var ham en trøst, kunne Øhrgaard ikke finde det tilbagefald han ligeledes anså for påkrævet. For mig at se er svagheden ved Fjords radikalisme det samme som er dens styrke: at den har så høj en pris. Jeg har ikke villet betvivle dens konsekvens eller dens værdi, men villet vise hvad den koster i form af ubrugte ressourcer eller uklart brugte ressourcer eller - hvad der kan være det samme - lovlig konjunkturfølsomme nyinvesteringer. Denne pris ville ikke være værd at nævne hvis der var tale om et mindre lødigt slutprodukt. Men det er der ikke - alene den dialektiske fremstillingsform er en messe værd. Der er al den logiske konsekvens sproget kan bære, somme tider mere til. Men der er adskillige komponenter som Fjord også kan bringe i spil og som al hans videregående dialektik har rod i, men som han ikke desto mindre undlader at tage i dialektisk betragtning når han udvider betragtningssområdet. Tekstlæsningen får mindre tæthed jo nærmere vi kommer enden og marxismen end da dialektikken mellem begrebsdannelse og begrebsanvendelse under praktisk tekstanalyse var hovedsagen. Nu hvor det drejer sig om en dialektik der ikke lader sig forstå ved autonome tekststudier men fordrer teksterne fortolket i sammenhæng med de materialhistoriske konflikter de forholdt sig fortolkende til (cf. II 99), må selve tekstanalysen naturligvis begrænses noget. Men hvor meget?

Det problem der her rejser sig kan kort formuleres: kan der ikke i den materialhistoriske forankring af tekststudiet - dens fortjenester ufortalt - ligge en ligefrem fysisk beskæring af den kritiske helhedsdannelse, en svækkelse af den kamp mod det partikulære, som var hele ideen med dannelsesstanken og med dennes udtryk i fx. tilvalgsfag, jeg tænker på den uophørlige individuering, på frihedsideen osv. osv., - nemlig i det øjeblik fortolkerens gamle tekstbevidsthed stiger op som en overfladebevidsthed eller synker ned som en underbevidsthed i hans nye materialhistoriske bevidsthed? Eller stiger op som en sol og synker ned som en pandekage. Derved kan selv den mest materialhistoriske bevidsthed blive antikvarisk før den ved af det og humanioras historiske erkendelse blive et temmelig sløvt våben - mere et selvbedrag end en slagkraft - mod bedrag i samfundet (cf. III 53).

Fjords udvikling viser at dette problem ikke er en ligegyldig detalje, men måske den pris man må betale for humanistisk forskning i dag - når den er bedst; som en stadig frisk inspirationskilde og som en stedvis følsom, gerne sober men altid energisk problemorientering fra den sidste snes års faglige tidehverv, står dette repræsentative udvalg af Fjords

kritik nemlig uantastet af de indvendinger som ovenfor er fremført. Alligevel ville det være velgørende om hans bidrag til det store Projekt dansk litteraturhistorie måtte blive så gennemlagret (som et artikeludvalg i sagens natur ikke kan blive) at perspektivet i den dystre spådom om humanioras omkostninger som EGS affødte, kunne blive gjort en smule til skamme.

Poul Houe

Hvad Fatter gjør... Boghistoriske, litterære og musikalske essays tilegnet Erik Dal. Poul Kristensen, Herning, 1982. 448 sider. 190 kr.

Den 20. december 1982 fyldte Erik Dal 60 år, og en række venner og kolleger besluttede at hylde ham med det foreliggende festskrift. At være kollega til den nuværende administrator for Det danske Sprog- og Litteraturselskab - der har et *vita ante acta* som førstebibliotekar ved Det kongelige Biblioteks Danske Afdeling og som fagleder i boghistorie ved Danmarks Biblioteksskole, og som lige siden sin studietid har været forskningsaktiv indenfor et usædvanlig bredt spektrum af dansk humanistisk videnskab - er ikke nogen helt entydig betegnelse. Festskriftets udgivere rubricerer indholdet som *boghistoriske, litterære og musikalske essays*, men man skal ikke være specielt forelsket i kategoriseringer for at udvide rubrikkerne. Resultatet er blevet en diger bog med 29 bidrag, i et udstyr og en teknisk udførelse, som smukt lever op til de krav, Erik Dal stiller til de boglige produkter, han selv har ansvaret for.

Povl Abrahamsen indleder skriftet - som er redigeret alfabetisk efter forfatter - med en boghistorisk studie over *Den kreative greve*, Harry Kessler, som udover at være koreograf og diplomat stod i nær kontakt med dadaismens frontkæmpere (han var bl.a. medoplysningsmand til tidsskriftet »Jedermann sein eigner Fussball«) og var en af hovedmændene bag den berømte Cranach-presse. Indenfor boghistorien falder også Poul Steen Larsens meget detaljerede studie over en illustration til Walter Scotts *Guy Mannering*; forfatteren har haft energi og held nok til at låne de originale plader hertil fra deres hjemby London. Mere nutidige - og generelle - problemer indenfor skrift og bogproduktion behandles af Eli Reimer (*Om at skrive med typer*) og Bent Rohde (*»The Qualities of Good Writing«*), mens Erik Ellegaard Frederiksen i sin gennemgang af et manuskripts vej fra forfatter til færdig bog smukt og pointefuldt fastslår, at problemet med at koordinere de forskellige processer og intentionerne bag dem kun lader sig eliminere »i de sjældne tilfælde, hvor forfatter, redaktør og tilrettelægger er én og samme person«. Et bidrag til Holberg-bibliografien leverer C.J. Ballhausen (*Om de bevarede eksemplarer af Hans Mikkelsens Comoedier*), mens fhv. rigsbibliotekar Palle Birkelund ved at dykke ned i Det kongelige Biblioteks righoldige arkiv levendegør en hidtil dårligt undersøgt periode i bibliotekets historie, specielt dets Danske Afdeling under ledelse af F. Fabricius. Tør man betragte artiklen som et første skridt på vejen mod en ny Werlauff?

Med udgangspunkt i en ublid beskrivelse af danske og svenske lærdomssøgende i Oxford fra 1711 - »they make a very indifferent Figure generally speaking« - skriver John Bergsagel om de musikalske oplevelser, der var at finde i Oxford, da Holberg som godt 20-årig kom til byen, mindre indifferent end den hovne englænder var i stand til at opfange. Niels Martin Jensen gennemgår tekstligt og musikalsk en rokokorarit af Samuel

Simon Weise, yndigt betitlet *Det Danske Syngende Nympe-Chor* og udgivet omkring årsskiftet 1753-1754. Nils Schiørrings opsats om det danske visehåndskrift 1403, 4° i Universitetsbiblioteket i Oslo belyser visetraditionerne et halvt århundrede tidligere, mens Henrik Glahn i tilknytning til to tidligere undersøgelser (fra 1962 og 1968) leverer endnu et bidrag til udforskningen af det betydelige materiale, der gemmer sig i Det kongelige Biblioteks nu lykkeligvis inventarierede men langt fra identificerede endsige analyserede samling af håndskriftfragmenter fra middelalderen. Af de musikologiske essays udgør dette ét kronologisk yderpunkt, mens Ea Dals receptionshistoriske studie *Danske Wagner-tilløb* udgør det andet. De første Wagner-klange nåede Ea Dals ører gennem dørsprækken til børneværelset i barndomshjemmet, og det fornemmes som fin logik, at hun har valgt at skrive om wagnerianismens spæde, men ingenlunde upassionerede vuggetid i Danmark. Førsteopførelsen af et Wagnerstykke i Danmark var ouverturen til Tannhäuser, hvilket fandt sted den 27.10.1857 i Casinos *mindre* sal.

1983 er Wagner-år, og det er som bekendt også, *mutatis mutandis*, Grundtvig-år. To bidrag har ham som emne, Flemming Lundgreen-Nielsens om »Langt høiere Bjerge« og Erik A. Nielsens om »Paaskelilien«. Det er næppe redaktionelt tilsigtet, men faktisk fungerer de to artikler udmærket som eksempler på metodiske kontra-punkter i den nyere eksegetiske Grundtvigforskning. De øvrige litteraturhistoriske essays spænder over perioden fra folkeviserne til Peter Plys, der introduceres af Mette Winge i en opsats om omkostningerne ved at have været model til en litterær dobbeltgænger. Det er unægtelig en rum periode, omend den indskrænkes en del af Erik Sønderholm i hans *Spagfærdige tanker om Hagbart og Signe*, som håndfast »kvitter 400-års-vacuummet« - 1100 til 1500 - hvori forskningen helt op til Ernst Frandsen har boltret sig for at komme bag om renæssancens kilder. Iørn Piø holder sig på den kildefaste side af renæssancen og skriver om H.L.S. Winding, som i slutningen af 1700-tallet bl.a. ernærede sig ved at producere folkeviser. Den skotske folkevises-oversætter Alexander Gray er hovedperson i Elias Bredsdorffs artikel; ved siden af at varetage et professorat i økonomi fandt han tid til at lære sig dansk, og han brugte sine kundskaber til at oversætte folkeviser. Han fandt jernbanerjser velegnede til den art sysler, og dedicerede en af sine samlinger til British Railways.

Et par H.C. Andersen-studier er der naturligvis også. Richard Wagner Hansen skriver om Andersens rejse på Balkan i 1841, mens Sven H. Rossel gør op med nogle myter om Johs. V. Jensens Myter og disses forhold til Andersens Eventyr. Til gruppen af *Anderseniana* hører også Eigil Søholms litterære pastiche *En Tour i byen*. Torben Nielsen skriver i *Et Rejseminde med noter og noters note* - et af samlingens meget få bidrag uden noter - om Oehlenschläger i Halle, øsende af egen fortrolighed med vor nationale digter og af den store udgave af sammes breve. Poul Lindegård Hjorth behandler nogle metrisk-syntaktiske problemer hos Matthias Moth, på grundlag af sin fortjenstfulde udgave af dennes Ovid-oversættelse fra 1979. Ligeledes i tilknytning til egne tidligere arbejder er Flemming Conrads essay om *P.O. Brøndstedts danske litteraturhistorie*. Mogens Brøndsted tegner nogle streger af den litterære karakterskildrings historie i en koncentreret artikel om *Type og individ i digtningen*; F.J. Billeskov Jansen skriver om en enkelt individualist i digtningen, Jørgen-Frantz Jacobsens *Barbara*; i et værdifuldt tillæg publiceres for første gang tre breve fra Jacobsen, der bl.a. rummer en antydning af den afslutning, Jacobsen ikke nåede at give romanen - hvilket ikke synes at have været nogen stor ulykke. Salmehistoriske er Jens Lysters og J.P. Larsens bidrag. Iver Kjær behandler en genremæssig mellemform i sin analyse af, hvad der af Grundtvig blev døbt *ordsprogsalmen*, »Paa Verdensform Lykke oc Velde«. Kjær argumenterer for, at salmen er blevet afsunget af fattige peblinge på

tiggerfærd, og udlægger det i salmens 20 strofer indeholdte akrostikon *Peder Hansøn Wogenmand*, jævnt og fattigt klingende, som en appel til rigere borgeres medlidenhed og gavmildhed.

Iver Kjær kommer vidt omkring i sine betragtninger over ordsprog, salmer, viser, metrik, provinstryk og 1600-tallets bogkultur, og ser selv festskriftmodtageren som det gennemgående akrostikon i sin artikel. Og det er han - ikke kun i denne artikel, men i stort set hele festskriftet. Det er der ikke noget overraskende i netop i en udgivelse som denne, men atypisk er det, at så mange af artiklerne, i et så vidtfaavnende festskrift som dette, så direkte refererer til modtagerens egne undersøgelser, teser og resultater, som »med- og modspil«, som det udtrykkes i en note hos Jens Lyster. På den vis er det blevet et festskrift ikke alene til Erik Dal, men indirekte også om ham.

Dette er naturligvis en lykkelig pointe netop i et festskrift, men det er tillige det, der gør dette festskrift værdifuldt som meddeler af forskningsresultater. Det vil som regel være vanskeligt at finde nogen tematisk enhed i en publikation som denne; det centrale - og udtalte - kodeord i denne bog er vel *Danica*, hvad enten materialet er dansk af udspring eller eje, og netop med Erik Dal som krumtap er festskriftet blevet til et gedigent udtryk for og spejlbillede af, hvad dansk humanistisk videnskab kan præstere. *Dansk*, både i indhold og i forskningstradition.

Festskriftet indeholder ikke nogen Erik Dal-bibliografi, hvad man naturligvis godt kunne have ønsket sig, omend det vel efterhånden af pladsmæssige grunde måtte blive på bekostning af et par artikler. Det afsluttes af en alen-lang *tabula gratulatoria* - der er åbenbart mange, som fornøjer sig over, hvad Fatter gør, og hvad er det forresten? Hos Andersen er det som bekendt, ifølge fatters milde kone, altid det rigtige: altid ned ad bakke og altid lige glad. Dette svarer i ingen henseende til anmelderens erfaring med Erik Dals kurs og holdninger, og udgiverne skynder sig da også at forlade det lidt farlige allusionsfelt, for på forsatsbladet at knytte til i en anden ende af Andersens eventyr: »han får kys og ikke knubs...« Det skal de 29 mænd og to (!) kvinder bag dette fornemme festskrift ikke have knubs for at have givet ham.

Erik Petersen